



Encarant la nova dreta radical del sud d'Europa

Una anàlisi de l'augment de l'extremisme de dretes des de la crisi financera

2021 | 01

Encarant la nova dreta radical del sud d'Europa

Una anàlisi de l'augment de l'extremisme de dretes
des de la crisi financera

Assajos d'Oscar Barberà (coord), Manuela Caiani, Tiago Carvalho,
Camille Kelbel, Maria Elisabetta Lanzone, Riccardo Marchi, Marco
Lisi, Anna López, Marc Borràs, Astrid Barrio, Juan Rodríguez-Teruel,
Beatriz Gallardo Paúls i Idoia Arreaza



La Fundació Coppieters promou la recerca sobre temes Europeus i afers globals, centrant-se principalment en la gestió cultural i lingüística de la diversitat, la governança multinivell, temes socials, polítics i econòmics, descentralització i reformes constitucionals, autodeterminació, resolució de conflictes, drets humans i promoció de la pau. La Fundació Coppieters és una Fundació Política Europea, reconeguda pel Parlament Europeu des del 2007.



La Fundació Nexa té com a missió contribuir a la millora i al progrés de la societat valenciana mitjançant la generació, la difusió i el debat d'idees.



This publication is financed with the support of the European Parliament (EP). The EP is not responsible for any use made of the content of this publication. The editor of the publication is the sole person liable.

Índex

Col·laboracions	6
Introducció: Una nova onada de la dreta radical al sud d'Europa	10
Primera part: La dreta radical al sud d'Europa	31
La dreta radical italiana: Camí de la política convencional?	32
Com nova? La dreta radical francesa en el context de les eleccions europees de 2019	52
Dreta radical reinventada? El cas portuguès després de les eleccions de 2019	68
Segona part: La dreta radical a Espanya	89
Vox i la reconfiguració de la nova extrema dreta espanyola	90
Vox i la irrupció de la dreta radical a Espanya	118
Vox i la competició de partits a Espanya: Irrupció i evolució electoral (2018-2021)	142
La negació com a posició enunciativa: El discurs de la dreta radical espanyola en el context de xarxes socials	168
El blaverisme i l'extrema dreta valenciana: Una anàlisi històrica de les relacions i l'evolució	192
Conclusion: La quarta onada de la dreta radical al sud d'Europa	214
Un missatge de la Fundació Coppieters	241
Crèdits	247

Col·laboracions

Idoia Arreaza Aguilera és politòloga per la Universitat de València. Màster en màrqueting, consultoria i comunicació política per la Universitat de Santiago de Compostel·la i màster en Anàlisi Política per la Universitat Oberta de Catalunya. Coordinadora de la secció del CIS Valencià de La Comarca Científica i col·laboradora en l'elaboració del documental "Viatge a l'extrema dreta". Ha elaborat el seu Treball de Fi de Màster sobre l'extrema dreta valenciana en una anàlisi històrica des de la Transició fins a l'actualitat i les relacions entre aquesta i el *blaverisme*. Actualment és doctoranda en Ciències Polítiques per la Universitat de València.

Oscar Barberà és Professor Titular en Ciència Política i de l'Administració Pública a la Universitat de València. Prèviament ha estat professor a altres universitats com la Universitat Autònoma de Barcelona o la Universitat Oberta de Catalunya, així com professor visitant a diverses universitats europees. Els seus principals camps d'interès són els partits polítics, la digitalització en la política, les innovacions democràtiques, la política territorial o els processos de selecció de les elits polítiques. Les seues publicacions abasten tant la política espanyola com els estudis comparats tant en obres monogràfiques com en revistes especialitzades en diverses llengües. En l'actualitat és coordinador del Lab de Democràcia de la Fundació Nexa.

Astrid Barrio és Professora Titular en Ciència Política i de l'Administració Pública a la Universitat de València. És especialista en política espanyola i catalana i en partits polítics, col·laboradora habitual en diversos mitjans de comunicació i fundadora de la revista Política&Prosa.

Marc Borràs Barberà és llicenciat en Geografia i Història, Comunicació Audiovisual i Filosofia. Ha estat cap de redacció de la revista d'investigació *Mètode*, de la Universitat de València, i és un dels responsables de la creació del Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat, on actualment treballa en el seu Centre d'Estudis. Les seues publicacions s'han centrat en la filosofia política i en diferents aspectes del procés de modernització de les societats europees.

Manuela Caiani és professora en Ciències Polítiques a la *Scuola Normale Superiore* de Florència i coordinadora del grup permanent en "Participació política i moviments socials" a l'Associació Italiana de Ciències Polítiques. Els seus interessos de recerca se centren en: populisme (d'esquerreres i de dretes); moviments de dreta radical; europeïtzació dels moviments socials o els mètodes qualitatius d'investigació social. Ha publicat, entre d'altres, a revistes com *West European Politics*, *European Journal of Political Research*, *Mobilization*, *Acta Politica*, *European Union Politics*, *South European Society and Politics*, *Rivista Italiana di Sienza Politica* i per a les editorials següents: *Oxford University Press*, *Ashgate*, *Palgrave*. Actualment dirigeix un projecte sobre "La música popular i la transversalització del populisme en el cas italià" (*Volkswagen Stiftung*) i sobre "Narracions il·liberals europees des de baix" (subvenció "Europa per als ciutadans").

Tiago Carvalho és un sociòleg polític interessat en els moviments socials, els partits polítics i les classes socials. És doctor en Sociologia per la Universitat de Cambridge i actualment és investigador del projecte HOPES del *Centre for Research and Studies in Sociology*. El seu proper llibre *Contesting Austerity: Social Movements and the Left in Portugal and Spain (2008-2015)* serà publicat per Amsterdam University Press. La seua investigació ha estat també publicada en revistes especialitzades com *Social Movements Studies*, *Portuguese Journal of Social Sciences*, *New Media & Society*, *Childhood*, *Anàlise Social*, entre d'altres.

Beatriz Gallardo-Paúls és Catedràtica de Lingüística a la Universitat de València. La seua recerca fonamental s'ha desenvolupat en el camp de la teoria pragmàtica, desenvolupant models d'anàlisi que ha aplicat a diferents àmbits, com ara l'anàlisi conversacional o la lingüística clínica, amb especial atenció a l'afàsia. En els darrers anys, la seva carrera s'ha centrat en el discurs públic, marc en què ha dirigit els projectes de recerca PRODISNET (processos discursius a Internet) al voltant del concepte de "desplaçament discursiu". Entre les seues més de 200 publicacions, hi ha llibres com *Usos políticos del lenguaje* (2014) i *Tiempos de hipérbole* (2018).

Camille Kelbel és professora de Ciència Política i cap dels programes acadèmics a la *European School of Political and Social Sciences* de la Universitat Catòlica de Lille. Com a part de les seves activitats de recerca, participa en el projecte Horitzó 2020 'RECONNECT'. Ha participat en diferents projectes de recerca nacionals i europeus en el camp de les eleccions, la política de partits i la integració europea. Prèviament, ha treballat al *College of Europe de Bruges* (Bèlgica), a la *Université Libre de Bruxelles* (Bèlgica) i al CEE-SciencesPo Paris (França). És doctora en Ciències Socials i Polítiques per la Universitat Lliure de Brussel·les (Bèlgica). La seua tesi es va centrar en el procés de selecció de candidats per a les eleccions europees als partits polítics.

Maria Elisabetta Lanzone és professora de Sociologia Política a la Universitat de Pàdua i membre del Jean Monnet Module del 2020 "Europa a l'era global: desafiaments identitaris, ecològics i digitals" liderat per la Universitat del Piemont Oriental. Durant el seu doctorat i postdoctorat va ser professora visitant en diferents centres com Niça (*ERMES-Sophia-Antipolis*), París (*CEE-SciencesPo*), Brussel·les (*ULB i European Parliament Observer*) i la Universitat Fudan de Xangai. Els seus principals interessos de recerca són la política comparada, la crisi de les democràcies liberals occidentals, el nou populisme i la participació política. Recentment ha publicat articles sobre l'impacte del populisme europeu a la revista *Chinese Science Science Review* (CPSR) i ha col·laborat en la nova edició del *Handbook of Political Populism* (Nomos, 2021).

Marco Lisi és professor del departament d'Estudis Polítics de la Universitat Nova de Lisboa i investigador de l'IPRI-NOVA. Els seus interessos de recerca se centren en partits polítics, grups d'interès, comportament electoral, teoria democràtica,

representació política i campanyes electorals. Ha publicat diversos articles en revistes nacionals i internacionals. Recentment ha editat *Party System Change, The European Crisis and the State of Democracy* (Routledge, 2019).

Anna I. López Ortega és Doctora en Ciències Polítiques i llicenciada en Periodisme. Ha estat becària d'investigació en el departament d'Innovació Educativa de la Universitat de València i del CSIC. També ha col·laborat en projectes d'investigació finançats pel Ministeri d'Educació i la Generalitat Valenciana sobre polítiques d'integració i extremismes polítics. Actualment és assessora política en el Govern de la Comunitat Valenciana i col·laboradora habitual en mitjans de comunicació. Els seus últims treballs se centren en l'anàlisi de l'estratègia política i propagandística de l'extrema dreta europea i espanyola.

Riccardo Marchi és investigador al Centre d'Estudis Internacionals de l'ISCTE al *Instituto Universitário de Lisboa*. Els seus camps de recerca són el radicalisme de dretes (pensament polític, partits i moviments) a l'Europa contemporània. Està especialitzat en la dreta radical al final del règim autoritari portuguès i durant el període democràtic en perspectiva comparada. Ha estat professor de Mètodes d'investigació, Moviments socials, o Nacionalisme i ètnia tant en cursos de grau com de màster a l'ISCTE-IUL. Des del 2014 forma part de la xarxa internacional de recerca «*Right, History and Memory*». És autor del llibre *The Portuguese Far Right Between Late Authoritarianism and Democracy 1945-2015* (Londres, Routledge 2019) i investigador principal d'un projecte de la Fundació Portuguesa per a Ciència i Tecnologia.

Juan Rodríguez-Teruel és Professor Titular en Ciència Política i de l'Administració Pública a la Universitat de València. Doctor en Ciències Polítiques (Universitat Autònoma de Barcelona), ha estat professor visitant a la Universitat de Nottingham, la Universitat de Leiden i la Universitat Lliure de Brussel·les, així com investigador postdoctoral a la London School of Economics i a la Open University. Els seus interessos de recerca se centren en les elits polítiques i la política de partits. Les seues publicacions més recents han aparegut en revistes como la *South European Society and Politics*, *Comparative European Politics*, o *Ethnic and Racial Studies*. És un dels redactors fundadors del web polític espanyol *Agenda Pública*.

Introducció

Una nova onada de la dreta radical al sud d'Europa

Oscar Barberà

Introducció

Els partits extremistes de dreta han estat més bé aviat dèbils al sud d'Europa. Les dues excepcions principals són el cas del *Front National* a França o les diverses tradicions de la ultradreta a Itàlia, que a partir dels anys 1990 han guanyat un creixent protagonisme en els seus sistemes de partits. El cas francès i l'italià han rebut una notable atenció per part de la literatura comparada (von Beyme, 1988b; Hainsworth, 1992; Kitschelt, 1995; Betz i Immerfall, 1998; Ignazi, 2003; Casals, 2005; Williams, 2006; Wodak, KhosraviNik i Mral, 2013; Charalambos, 2015; Akkerman, de Lange i Rooduijn, 2016; Heinisch i Mazzoleni, 2016; Caiani i Císar, 2019). Fora d'aquests dos casos, l'atenció dels estudis comparats a la resta del sud d'Europa ha estat menor (Hainsworth, 1992; Betz i Immerfall, 1998; Ignazi, 2003; Casals, 2005; Charalambos, 2015; Caiani i Císar, 2019).

El protagonisme d'aquests partits ha augmentat notablement a partir de la Gran Recessió i de les polítiques d'austeritat que hi van seguir. Tanmateix, la relació entre les transformacions socials de la dècada de 2010 i el creixement d'aquests partits no és tan directa com podríem esperar. El cas espanyol és un dels més il·lustratius d'aquest fenomen perquè Vox no va començar a assolir representació parlamentària fins a l'any 2018. Però fenòmens semblants han passat en la resta de països del sud d'Europa.

Per tal d'explorar aquesta problemàtica i altres semblants derivades de les eleccions europees de 2019, la Fundació Nexa i la Fundació Coppieters van organitzar el maig de 2019 el taller "Encarant la nova dreta radical al sud d'Europa". Aquest llibre és, en bona part, fruit del treball realitzat durant aquelles jornades, on diversos especialistes europeus van abordar diverses problemàtiques vinculades a la dreta radical a Europa, a Espanya i al País Valencià¹. La part dedicada al cas espanyol ha estat ampliada amb altres aportacions posteriors per a tractar de donar una visió més interdisciplinària, aprofundida i actual del fenomen.

Els apartats que segueixen abordem alguns aspectes que és convenient tindre presents abans d'endinsar-se en la lectura dels diferents capítols. La finalitat del primer és ordenar la terminologia i definir alguns dels conceptes principals utilitzats en la monografia. El segon comenta les característiques de les tres principals onades d'evolució de la ultradreta al sud d'Europa (França, Espanya, Itàlia, Grècia i Portugal) des de la postguerra i fins a finals de la primera dècada del segle XXI. El tercer està dedicat a presentar les principals preguntes, l'enfocament i l'estructura dels diferents capítols del llibre.

Més enllà del conservadorisme liberal

A partir de la segona part del segle XX, la literatura acadèmica ha tingut dificultats per arribar a acords sobre el nom i els trets definitoris dels partits polítics i de les ideologies més a la dreta del conservadorisme liberal. Això és deu a les diferents trajectòries històriques, així com a les importants divergències programàtiques, discursives i d'estils de competició. A mitjans dels anys 80, un dels principals estudiosos de la disciplina suggeria parlar d'*extremisme de dreta* com una mena de calaix de sastre per a referir-se a totes aquestes formacions (von Beyme, 1986,

¹ Aquest llibre també ha estat finançat gràcies a l'ajuda AICO 2020-201 de la Generalitat Valenciana.

op. 176). A diferència d'altres famílies polítiques, aquests partits no sorgiren ni per trencaments amb els seus referents polítics immediats, els partits feixistes d'entreguerres, ni com a variacions respecte a la tradició conservadora liberal de postguerra. Tampoc han estat capaços d'articular aliances transnacionals estables al llarg dels anys. D'ací que, durant molt de temps, s'agrupara aquests partits pel fet d'estar ubicats en l'extrem dret de l'escala ideològica i no perquè existiren criteris substantius que els uniren com a família política (von Beyme, 1988a; Mudde, 2002).

En els darrers anys, s'ha suggerit el concepte d'ultradreta (*far right*) per agrupar tots els partits de dretes crítics amb la democràcia o, més específicament, amb la democràcia liberal (Charalambos, 2015; Mudde, 2019). Aquest concepte és equivalent al que molta de la literatura precedent va denominar extrema dreta: una etiqueta comuna per a referir-se a tots aquells partits de dretes més enllà del conservadorisme liberal. L'oposició al consens liberal-democràtic és el factor que identifica tots els partits d'aquesta família política i el que, de fet, els converteix en partits oposats al sistema (Betz, 1994; Ignazi, 2003; Carter, 2005). D'altra banda, hi ha altres principis ideològics fonamentals que també solen vincular-se als partits d'ultradreta. Destaquen entre aquests l'oposició a la idea d'igualtat, que és el que els diferencia de l'extrema esquerra (Rydgren, 2007), els valors socioculturals autoritaris (per exemple, els vinculats a la defensa de la llei i l'ordre) (Ignazi, 1992; Kitschelt, 1995) o el nacionalisme, que sovint es presenta juntament amb postulats excloents de tipus cultural o ètnic, com el nativisme (Betz, 1994; Rydgren, 2005; Minkenberg, 2013; Eatwell i Goodwin, 2018). Tanmateix, els diversos treballs que han revisat les diferents definicions han tendit a assenyalar la notable varietat de trets ideològics fonamentals que la literatura ha acostumat a associar amb aquesta família política (Mudde, 1995; Hainsworth, 2008; Arzheimer, 2019).

Atesa la diversitat de partits i de grups que inclou el concepte d'ultradreta (o prèviament, el d'extrema dreta), els esforços de la literatura s'han centrat en de tractar d'identificar diversos subtipus. Un dels primers criteris de classificació estigué lligat a la constatació que els partits nostàlgics de la postguerra eren molt diferents dels partits nascuts a partir dels anys 1980 (vegeu l'apartat següent). Els vells partits d'extrema dreta compartien diversos criteris, com ara el fet d'ubicar-se en la part més extrema de la dreta de l'espectre polític dels respectius països, que compartien vincles històrics o ideològics amb partits feixistes d'entreguerres i que tenien actituds hostils amb la democràcia liberal. Els nous partits rebutjaven explícitament els vincles amb el feixisme clàssic i tractaven de mobilitzar nous temes típics de societats postindustrials, com els referents a la llei i l'ordre o la immigració (Ignazi, 2003). Altres autors han diferenciat aquests partits en funció

de la seua posició respecte a la democràcia i a l'estat de dret. En funció de la seua oposició a un principi o l'altre, aquests partits s'han agrupat en antidemocràtics o en democràtics però anticonstitucionals (Carter, 2005). D'ahí la contraposició habitual en la literatura més recent entre els partits d'extrema dreta i els de dreta radical (Mudde, 2019).

En la seua accepció reduïda, el concepte d'extrema dreta s'utilitza per a definir un subconjunt específic de partits polítics de dreta, aquells que rebutgen els dos pilars clau de la democràcia: la sobirania popular i el govern de la majoria. L'extrema dreta tendeix a preferir les solucions autoritàries, sense descartar la seua consecució per vies revolucionàries. Els grupuscles més extremistes acostumen a recórrer a accions violentes amb finalitats polítiques, fet pel qual solen ser prohibits o perseguits policialment. Tots els partits nostàlgics d'antics sistemes autoritaris entrarien en aquesta categoria. Per tant, feixisme, franquisme, neonazisme, etc., són etiquetes específiques del mateix subtipus, el de l'extrema dreta.

En canvi, la dreta radical està formada per partits que accepten la democràcia com a forma de legitimar les decisions. Ara bé, que accepten els principis de la sobirania popular i del govern de la majoria no significa que no siguen hostils a molts dels fonaments liberals que sustenten les actuals democràcies contemporànies: la separació de poders, els drets de les minories, etc. (Kitschelt, 1995; Carter, 2005; Mudde, 2007). Òbviament, la qüestió de fons és fins a quin punt és possible en les democràcies contemporànies separar l'acatament de la sobirania popular del respecte a l'estat de dret. Utilitzar el principi democràtic contra l'estat de dret no és una manera de revertir-los tots dos? En aquest cas, les diferències entre extrema dreta i dreta radical quedarien en un segon pla. Tanmateix, és important assenyalar que els partits de dreta radical han tendit a desmarcar-se de la via revolucionària i de l'ús de la violència política com a mitjà per a la seua consecució. Per tant, les diferències no serien només estrictament ideològiques, sinó també pel que fa als mitjans emprats per a fer avançar els seus propòsits.

L'acceptació per part de la dreta radical del principi de sobirania popular ha afavorit que un dels components ideològics clau d'aquest subtipus de partits siga el populisme. D'ahí que molts dels autors utilitzen també el concepte de "dreta radical populista" (Betz, 1994; Betz i Immerfall, 1998; Mudde, 2007; Heinisch i Mazzoleni, 2016). Hi ha moltes definicions i aproximacions al populisme (Gidron i Bonikowski, 2013; Mudde i Rovira Kaltwasser, 2017). Des d'un punt de vista ideològic, una de les més influents és la suggerida per Mudde, que considera populistes aquells discursos que divideixen la societat en dos grups antagònics: el poble (pur) i les elits

(corruptes), i que consideren que la política hauria de seguir la voluntat del poble (Mudde, 2004, 2019). És clar que el populisme com a ideologia pot estar vinculat a l'esquerra o a la dreta. Hi ha partits de dreta que, per diferents raons, no són populistes: la dreta liberal o liberal-conservadora no ho és perquè no desconfia de la democràcia liberal. L'extrema dreta no és populista perquè és hostil al concepte mateix de sobirania popular.

Onades d'evolució de la ultradreta al sud d'Europa fins a la Gran Recessió

La necessitat de diferenciar els diversos partits d'ultradreta europeus ja està present en els estudis seminals d'aquesta família política (von Beyme, 1988a). Aquesta idea també ha estat desenvolupada i actualitzada més tard per altres autors (Zimmermann i Saalfeld, 1993; Casals, 2009; Mudde, 2019). En les línies que segueixen, s'intenten adaptar aquestes onades a les particularitats d'aquests partits i moviments al sud d'Europa fins que començà la Gran Recessió.

Cal buscar els antecedents polítics contemporanis de la ultradreta en els partits feixistes d'entreguerres. Aquestes formacions van construir-se imitant la disciplina i l'organització militar, d'ahí que els seus elements de base s'articularen sobre milícies que funcionaven com a grups paramilitars (Duverger, 1954). Una característica fonamental de l'organització i la ideologia d'aquests partits fou el culte al líder, d'on es derivava una aposta gens simulada per solucions polítiques autoritàries. Ideològicament, el feixisme presentava també un clar esperit rupturista i de desafiament a l'ordre constitucional i socioeconòmic establert. No només era antiliberal, sinó que també era obertament anticapitalista. De fet, el programa dels partits feixistes es presentava deliberadament com una tercera via entre comunisme i capitalisme (Payne, 1996; Mudde, 2019, cap. 2). El model corporativista, connectat en bona part amb la doctrina social de l'Església catòlica, fou una de les grans apostes programàtiques d'aquest tipus de partits al sud d'Europa. A diferència dels conservadors, aquests partits apel·laren a la mobilització de les masses, però no per a la presa de decisions, sinó per a executar la voluntat del líder. L'exaltació a la participació es feia des d'un discurs exacerbadament nacionalista, sovint racista (p. ex., antisemita), acompanyat de l'ús de la violència per a finalitats polítiques. Excepte en el cas italià, a la resta de països del sud d'Europa el feixisme arribà al poder per la via autoritària i, sovint, en aliança amb altres grups, com els militars o la jerarquia catòlica. Aquests partits aprofitaren per a desmantellar les fràgils

institucions del liberalisme democràtic i reprimir l'oposició. El caràcter totalitari d'aquests règims, com el de Franco a Espanya o el de Salazar a Portugal, segueix hui en dia generant polèmiques entre l'acadèmia, tot i que hi ha cert acord en el fet que tendí a diluir-se substancialment després de la Segona Guerra Mundial. Tanmateix, les estructures del corporativisme autoritari tendiren a perdurar mentre existiren les dictadures (Malefakis, 2000; Moradiellos, 2000).

Després de la Segona Guerra Mundial, molts dels partits feixistes foren il·legalitzats, perseguits o quedaren com a actors marginals en bona part dels països europeus. L'ús d'organitzacions paramilitars també fou explícitament prohibit per les constitucions de postguerra. En aquest context, la primera onada del moviment extremista de dreta estigué caracteritzada per noves organitzacions que nasqueren en la immediata postguerra i que pretenien mantindre una clara continuïtat amb la ideologia i amb els règims feixistes d'entreguerres. El caràcter nostàlgic i controvertit d'aquestes organitzacions, que es negaven a acceptar l'ordre constitucional, tendí a dificultar-ne la constitució com a partits polítics i a limitar-ne l'èxit electoral. El principal referent d'aquestes formacions fou el *Movimento Sociale Italiano*, que sí que tingué un cert èxit electoral durant la Primera República Italiana (Caciagli, 1988; Sidoti, 1992; Ignazi, 1994). A Espanya, Grècia o Portugal, aquesta primera generació de partits extremistes de dreta aparegué més tard, a la fi de les respectives dictadures, i no després de la postguerra. Els principals trets d'aquests partits foren la nostàlgia pels règims autoritaris desapareguts i una notable fragmentació. Tot això dificultà que accediren i que consolidaren la representació parlamentària (Davis, 1998; Ignazi, 2003, cap. 12). A Grècia, Alineació Nacional (*Εθνική Παράταξις*, *Ethniki Parataxis*, en grec) es formà com un partit de protesta que intentà capitalitzar el descontentament amb l'abolició de la monarquia i la nostàlgia pel règim autoritari. Aquest partit aconseguí cinc escons en les eleccions de 1977, però fou incapaç de revalidar el resultat en anys posteriors (Dimitras, 1992; Ellinas, 2013; Georgiadou, 2013). A Espanya, la coalició Unió Nacional, formada per diversos partits nostàlgics del règim franquista, aconseguí un escó en les eleccions generals de 1979, just després de l'aprovació de la Constitució Espanyola. Ara bé, després del colp d'estat fallit de 1981, la fragmentació, el discurs nostàlgic i els problemes organitzatius els deixaren fora de les institucions durant dècades (Rodríguez Jiménez, 1994; Casals, 1995; Ellwood, 1995). A Portugal, ni tan sols assoliren representació parlamentària durant els anys de la Transició (Gallagher, 1992; Marchi, 2009).

La segona onada abasta un llarg període durant el qual aquests moviments i partits foren institucionalment marginals en les democràcies occidentals (Mudde, 2019, cap. 1). Durant aquests anys, que van de la dècada de 1950 a la de 1980, es produïren diversos intents de renovació que no aconseguiren reeixir. Un primer moviment tractà de canalitzar el descontentament amb la creació dels règims de benestar de la postguerra durant la dècada dels 50 i dels 60. El moviment més important des del punt de vista polític fou el Poujadisme, que a França articulà amb un discurs típicament populista les protestes de comerciants i de la petita burgesia perifèrica contra les elits polítiques i intel·lectuals (Shields, 2007, cap. 3). França no fou l'excepció i arreu d'Europa hi sorgiren partits burgesos que tractaren de revoltar-se contra els canvis en els sistemes impositius per a finançar els sistemes de benestar naixents. Molts d'aquests partits van acabar integrant-se en els moviments i partits conservadors de la postguerra, com el Gaullisme a França o la democràcia cristiana a Alemanya (von Beyme, 1988a, pp. 10-11; Mudde, 2019, cap. 1). En altres països del sud d'Europa, aquests partits foren molt més residuals per l'existència de dictadures i, en els períodes de recuperació democràtica posterior, per la forta empremta estatista que aquests règims havien deixat en la dreta.

Un segon corrent s'inicià, a partir dels anys 1970, mitjançant diversos moviments de renovació intel·lectuals. A França, Alain de Benoist liderà el moviment de la *Nouvelle Droite*, que afavorí el gir dels arguments més nostàlgics i del racisme biològic (antisemita) cap a un racisme d'arrel cultural centrat en temes nous, com el de la immigració. En aquest moviment jugà un paper clau el Grup de recerca i estudis per a la civilització europea (GRECE en francès) que liderà de Benoist. Aquest canvi de marc també anà acompanyat d'arguments nativistes que proposaven donar preferència als nacionals en la provisió de serveis socials. Aquesta renovació del discurs fou, anys després, capitalitzada políticament pel *Front National* (Shields, 2007, cap. 6). A Itàlia també es produïren intents de renovació del discurs extremista dins del MSI, sobretot per part de la facció Democràcia Nacional (Caciagli, 1988; Sidoti, 1992; Ignazi, 1994). En la resta de països del sud d'Europa, aquesta renovació intel·lectual arribà cap als anys 1980 i el seu impacte fou moderat. A Grècia, el grupuscle que més tard es constituí com a *Alba Daurada* (*Χρυσή Αυγή*, *Chrysi Avgí* en grec) tingué com a primera denominació un nom semblant al del GRECE francès. També traduïren obres de Benoist al grec, el que sens dubte mostra els esforços de l'extrema dreta per a revisar els seus postulats més extremistes (Georgiadou, 2013, p. 75). A Portugal, aquestes idees es difongueren gràcies a la revista *Futuro Presente*, editada des de finals dels anys 1970 (Marchi, 2016). A Espanya, aquests moviments revisionistes no tingueren especial rellevància (Rodríguez Jiménez, 2013, p. 260).

Un tercer intent de guanyar rellevància fou impulsat per alguns grups que, a partir dels anys 60, optaren per utilitzar la violència política. Aquest fenomen es produí en un moment on la violència política extremista repuntà a Europa per primera vegada en diverses dècades. Al sud d'Europa, les accions de grups violents d'extrema dreta aconseguiren tindre un cert ressò. A França, els atemptats anaren vinculats fonamentalment a l'*Organisation Armée Secrète* (OAS) en el marc dels processos de descolonització d'Algèria i del Congo (Shields, 2007, cap. 4). A Itàlia, l'ús de la violència política per part de grups extremistes, molts d'ells escissions del MSI, fou esporàdica entre els anys 60 i 80 (Caciagli, 1988; Ignazi, 1994). A Espanya i a Grècia, els diversos grups que emergiren al final de les respectives dictadures utilitzaren la violència política com a eina per a intentar desestabilitzar els processos de transició (Ellwood, 1992; Rodríguez Jiménez, 1997; Casals, 2000; Xenakis, 2012). A Portugal, les accions violentes durant els anys de la Transició a la democràcia foren menors, en part per la repressió que seguí al colp de 1974 (Gallagher, 1992; Marchi, 2013).

La tercera onada començà a partir dels anys 80, però no fou políticament rellevant fins a la dècada següent. Aquesta tercera onada destaca per la transformació ideològica d'alguns partits o organitzacions nascuts en l'etapa anterior. Alguns dels aspectes més extremistes dels seus programes es canviaren per nous plantejaments ideològics, més propers als de dreta radical. Aquests canvis afavoriren la seua entrada a les institucions. Aquest èxit inspirà nous partits que també tractaren de reproduir alguns dels mateixos plantejaments als seus països. Al sud d'Europa, el referent indiscutible d'aquesta etapa fou la progressiva transformació del *Front National* que, en la França de mitjans de la dècada dels 80, començà a guanyar protagonisme electoral sobre la base d'un discurs centrat en la immigració, un credo desigualitari i un programa econòmic liberal. El líder del *Front National*, Jean Marie Le Pen, apostà per vincular la immigració a l'atur, a qüestions d'identitat o d'inseguretat ciutadana. El credo desigualitari del *Front National* també es traduí en propostes econòmiques típicament neoliberals. Aquests plantejaments dugueren al partit a distanciar-se dels plantejaments corporativistes d'altres partits d'extrema dreta del sud d'Europa (Mayer i Perrineau, 1996; Shields, 2007, cap. 7 i 8).

Taula 1. Principals partits d'ultradreta al sud d'Europa fins a la Gran Recessió

	FRANÇA	ITÀLIA	ESPANYA	PORTUGAL	GRÈCIA
1a onada 1945-1950	-	MSI	UN (anys 70)	-	AN (anys 70)
2a onada 1950-1980	UDCA	-	-	-	-
3a onada 1980-2000	FN	AN LN	ARM E2000 PxC	AN/PNR	EPEN LAOS AD

Font: Elaboració pròpia. En lletra més menuda, partits rellevants sense representació.

Sigles: AD: Alba Daurada (Χρυσή Αυγή, Chrysí Avgí); AN: Alineació Nacional (Εθνική Παράταξις, Ethniki Parataxis); AN(IT): Alleanza Nazionale; AN/PNR (PT): Aliança Nacional/Partido Nacional de Renovação; ARM: Agrupación de Electores Ruiz Mateos; E2000: España 2000; EPEN: EPEN (Εθνική Πολιτική Ένωσις, Ethniki Politiki Enosis) FN: Front National; GIL: Grupo Independiente Liberal; LAOS: LAOS (Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός, Laikós Orthódoxos Synagermós); LN: Lega Nord; MSI: Movimento Sociale Italiano; PxC: Plataforma per Catalunya; UDCA: Union de Défense des Commerçants et Artisans; UN: Unión Nacional.

A Itàlia, la fi de la Primera República suposà una notable recomposició del sistema de partits. Aquest context afavorí la transformació del *Movimento Sociale Italiano* en un nou partit, l'*Alleanza Nazionale*, que es distancià de l'orientació nostàlgica que havia tingut fins aquells moments. A mitjans de la dècada de 1990, el nou partit renuncià als principis feixistes clàssics, però també als trets anticapitalistes i a l'antiamericanisme per abraçar els principis del lliure mercat i el neoliberalisme. Conservaren altres elements, com l'orientació populista i el discurs nacionalista i xenòfob (Ignazi, 1994; Tarchi, 1997). Liderada per Gianfranco Fini, l'*Alleanza Nazionale* s'integrà en diverses coalicions electorals i formà part dels diferents governs encapçalats per Silvio Berlusconi. L'any 2007, el partit es fusionà dins de *Forza Italia* (Ignazi, 2005; Ruzza i Fella, 2009). D'altra banda, a mitjans dels anys 90, també aparegué a Itàlia la *Lega Nord*, un nou partit regionalista amb orientació de dreta radical, però completament oposada a la tradició que representava l'*Alleanza Nazionale*. Liderada per Umberto Bossi, la *Lega* va saber mobilitzar, amb un discurs clarament populista, el descontentament del nord més ric (que es va autodenominar com a Padània) en contra de les elits polítiques del centre del país. El programa de la *Lega Nord* era neoliberal, el que afavorí que, malgrat les seues diferències, formés successives coalicions electorals i governs amb Berlusconi i l'*Alleanza Nazionale* de Fini (Gómez-Reino, 2002; Albertazzi i McDonnell, 2010; Bulli i Tronconi, 2011).

A Grècia, Portugal i Espanya els partits d'extrema dreta mantingueren discursos maximalistes i nostàlgics que, juntament amb la fragmentació i diversos problemes

organitzatius, en limità substancialment les perspectives d'èxit electoral (Davis, 1998; Ignazi, 2003, cap. 12). A Grècia, diversos partits com l'*EPEN* (*Εθνική Πολιτική Ένωση*, *Ethniki Politiki Enosis* (EPEN) en grec) aconseguiren representació en les eleccions europees de 1981 i 1984. Tanmateix, no foren capaços ni d'accedir al parlament nacional ni de revalidar els escons en eleccions successives. A començament dels anys 1990, s'inicià un procés de renovació del discurs de la ultradreta grega on relegaren el discurs nostàlgic i el canviaren pel nativisme i per un nacionalisme expansionista afavorit per la crisi dels Balcans. Però cap dels partits principals (l'aleshores embrionari *Alba Daurada* (*Χρυσή Αυγή*, *Chrysí Avgí*)) obtingueren representació electoral durant aquest període (Georgiadou, 2013). No fou fins als anys 2000 que el *LAOS* (*Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός* *Laikós Orthódoxos Synagermós* (LAOS), en grec), un partit sorgit d'una escissió dels conservadors de Nova Democràcia (*Νέα Δημοκρατία*, *Néa Dimokratía*, en grec), aconseguí obtindre escons, primer a les eleccions europees de 2004 i, posteriorment, a les generals de 2007. El LAOS mantingué un discurs clarament xenòfob i centrat en la immigració que li donà certs rèdits electorals, però acabà sent víctima de la inestabilitat política produïda durant la Gran Recessió pel seu suport a les polítiques d'austeritat i desaparegué el 2012 (Ellinas, 2013).

A Espanya, els diversos partits nostàlgics del franquisme, com *Fuerza Nueva* o les diverses escissions de la Falange, no pogueren aconseguir representació parlamentària en cap arena electoral (generals, autonòmiques o europees), el que els relegà a posicions molt marginals de la política espanyola (Ellwood, 1992; Rodríguez Jiménez, 1994; Casals, 1995; Gallego, 2006). A finals dels anys 80, apareixen diversos partits populistes de dretes que sí que són capaços d'aconseguir certa rellevància electoral. El més important fou l'Agrupación Ruiz-Mateos, plataforma electoral molt personalista i populista liderada per un empresari que sabé canalitzar el descontentament cap al govern i aconseguí un escó en les eleccions europees de 1989. L'ARM no revalidà l'escó en les eleccions següents, però posà de manifest el potencial del populisme de dretes en la política espanyola. Aquest discurs fou també aprofitat per un altre empresari, Jesús Gil, que durant aquests anys creà una nova plataforma electoral personalista. Gil dirigí durant anys l'Atlètic de Madrid, important club de futbol espanyol, i fou alcalde de Marbella, una reconeguda ciutat turística del sud d'Espanya. Tanmateix, no aconseguí mai fer el pas a la política autonòmica o nacional. L'existència d'aquestes plataformes personalistes fou un factor que dificultà la visibilitat i el creixement electoral d'altres partits d'ultradreta. D'altra banda, durant els anys 90 es produí un trencament generacional dins dels partits més nostàlgics. Les generacions més joves propugnaren una renovació del discurs sobre noves bases ideològiques i referents culturals i simbòlics. S'abandonà el

franquisme per a importar les idees neonazis i es copiaren estratègies de difusió de les idees i de penetració social com les del *hooliganisme* al futbol o les del moviment contracultural *skinhead*. Fruit d'aquesta renovació fou l'emergència de nous partits com Democràcia Nacional o el Moviment Social Republicano que, novament, foren incapços d'aconseguir representació electoral (Casals, 2009; Rodríguez Jiménez, 2013). A partir dels anys 2000 sorgiren nous partits que tractaren de capitalitzar el discurs de la dreta radical que començava a emergir en altres països europeus. Els dos més rellevants foren Plataforma per Catalunya i España 2000. Ambdós partits tractaren de mobilitzar discursos nativistes basats en el xovinisme del benestar i la islamofòbia en un moment dominat per una creixent immigració d'origen musulmà i per la guerra contra l'islamisme radical arreu del planeta. Tot i la conjuntura, ni Plataforma per Catalunya ni España 2000 foren capaços d'aconseguir representació més enllà de l'àmbit municipal (Pardos-Prado i Molins, 2010; Hernández-Carr, 2011; López Ortega, 2017).

A Portugal, la situació no fou molt diferent. El progressiu increment de la immigració i la influència de moviments culturals com el *hooliganisme* o els *skinheads* afavorí el gir cap a posicions més nativistes i neonazis dels grupuscles d'extrema dreta portuguesos. El *Movimento de Ação Nacional* fou un dels primers grupuscles que tractà d'impulsar aquesta transformació, tot i que es mantingué al marge de l'acció electoral (De Almeida, 2015). A finals dels anys 90, els membres d'*Aliança Nacional*, un grupscle que mai aconseguí registrar-se com a partit polític, s'infiltraren i prengueren el control d'un partit de nostàlgics que feia temps que estava inactiu. L'any 2000, el partit canvià el nom a *Partido Nacional de Renovação* i també tota la seua simbologia i discurs, que ara se centraria en la immigració, la regulació de drets sexuals (avortament, parelles homosexuals), temes de llei i ordre i l'euro-escepticisme. El PNR no aconseguí representació parlamentària (Zúquete, 2007; Marchi, 2019).

En tots els països del sud d'Europa, els anys 1990 i 2000 estigueren marcats pel creixement de la violència política vinculada al *hooliganisme* en el futbol, de moviments contraculturals com els *skinheads* o de grupuscles que obertament es declararen neonazis (Mudde, 2019, cap. 3 i 5). Les connexions entre aquests grups extremistes i alguns dels partits d'extrema dreta s'han estudiat en el cas italià (Caiani i Borri, 2012), l'espanyol (Casals, 1995; Caiani i Borri, 2012; Rodríguez Jiménez, 2013) i el portuguès (Marchi, 2013; De Almeida, 2015). Tanmateix, un dels casos més paradigmàtics és el del partit Alba Daurada a Grècia. Nascut a començament dels anys 80, el partit (legalitzat l'any 1993) ha estat estretament vinculat amb organitzacions de *skinheads* o neonazis que deixaren una forta empremta en el seu ideari i en els estils d'actuació (Ellinas, 2013).

Taula 2. Principals característiques dels partits d'ultradreta al sud d'Europa fins a la Gran Recessió

PARTIT	REPRESENTACIÓ	LÍDER PRINCIPAL	IDEOLOGIA	ALTRES
AD (G)	-	N. Michaloliakos	Autoritari Nativista Populista	Anticomunista
AN (G)	E (1981-1984)	S. Stefanopoulos	Nostàlgic Nacionalista	Anticomunista, promonàrquic
AN (I)	G (1994-2008)E (1994-2009)	G. Fini	Populista Nativista	
AN/PNR (P)	-	A. Da Crus J. Pinto Coelho	Populista Nativista	Euroescèptic
ARM (E)	E (1989-1994)	J.M. Ruiz-Mateos	Populista	
E2000 (E)	-	J-L. Roberto	Autoritari Nativista	
EPEN (G)	E (1984-1989)	G. Papadopoulos	Nostàlgic Nacionalista	Anticomunista
FN (F)	E (1984-) G (1986-1993 i 1997-2002)	J.M. Le Pen	Populista Nativista	Euroescèptic
LAOS (G)	E (2004-2009) G (2007-2012)	G. Karatzafelis	Populista Nativista	Antisemita, Antiamericà
LN (I)	G (1992-) E (1989-)	U. Bossi	Populista Nativista	Etnoregionalista
MSI (I)	G (1948-1994) E (1979-1994)	G. Almirante G. Fini	Nostàlgic Nacionalista	Antiamericà, Anticapitalista
PxC (E)	-	J. Anglada	Populista Nativista	
UDCA (F)	G (1956-1958)	P. Poujade	Populista	Euroescèptic
UN (E)	G (1979-1982)	B. Piñar	Nostàlgic Nacionalista	

Font: elaboració pròpia. Llegenda: G: Eleccions Generals (Parlament Nacional); E: Eleccions Europees. La llegenda de les sigles és a la Taula 1.

La quarta onada dels partits de dreta radical al sud d'Europa: estructura del llibre

L'objectiu d'aquest llibre és presentar als lectors l'evolució dels principals partits de dreta radical a Espanya i al sud d'Europa en els darrers anys. La principal qüestió que guia la recerca és assenyalar quin ha estat l'impacte que ha tingut la Gran Recessió en aquests partits. Com es mostra en els diferents capítols i es comentarà en les conclusions, les discontinuïtats organitzatives, l'emergència de nous actors o els canvis en el lideratge i en les estratègies electorals permeten pensar que, durant aquests anys, s'ha produït una quarta onada d'evolució en els partits d'ultradreta del sud del continent. L'emergència de Vox o de *Chega* a Espanya i a Portugal, respectivament, les ruptures en les tradicions de la dreta radical a Itàlia o el salt quantitatiu i qualitatiu del *Front National* amb el nou lideratge de Marine Le Pen són, segurament, bons exemples d'alguns dels trets distintius d'aquesta nova etapa. En tots els casos, la rellevància política d'aquesta família política ha augmentat considerablement en un context de profunda transformació dels sistemes de partits del sud d'Europa (Bosco i Verney, 2012, 2016; Verney i Bosco, 2014; Morlino i Raniolo, 2017; Lisi, 2019).

El llibre està dividit en dues grans parts. La primera part està dedicada a presentar l'evolució dels principals partits de dreta radical a Itàlia, França i Portugal abans i després de la crisi econòmica que assolí Europa a finals de la primera dècada del segle XXI i fins a mitjans de la segona. Aquests capítols, escrits pels principals especialistes en el tema, tenen un plantejament semblant. S'hi assenyalen l'evolució electoral i organitzativa, així com l'estratègia de competició dels principals partits de dreta radical en el context de la transformació experimentada pels sistemes de partits dels respectius països. En tots ells, s'hi assenyalen les discontinuïtats organitzatives i els canvis en el lideratge que es produeixen al llarg d'aquests anys.

La segona part del llibre està dedicada al cas espanyol. A diferència de l'anterior, s'han seleccionat les diferents aportacions per tal d'oferir al lector una perspectiva interdisciplinària sobre el fenomen. Aquesta part combina un primer capítol històric que presenta les diferents etapes de la ultradreta a Espanya; un segon text que analitza les característiques organitzatives i ideològiques més importants de Vox, el principal partit de dreta radical emergit a Espanya durant els anys de la Gran Recessió; una tercera contribució dedicada a la fragmentació i a la polarització creixents del sistema de partits espanyol com una de les principals claus interpretatives de l'ascens electoral de Vox; una quarta aportació centrada en el discurs de Vox en

les xarxes socials i, finalment, un capítol que analitza les peculiaritats de l'evolució de la ultradreta a la Comunitat Valenciana des de la Transició a la democràcia fins a l'actualitat. El llibre acaba amb unes conclusions que pretenen extreure les principals idees de cada capítol i algunes reflexions comparades.

Referències

Akkerman, T., de Lange, S. i Rooduijn, M. (2016) *Radical Right-Wing populism in Western Europe Into the mainstream?* London & New York: Routledge.

Albertazzi, D. i McDonnell, D. (2010) «The Lega Nord Back in Government», *West European Politics*, 33(6), pp. 1318-1340. doi: 10.1080/01402382.2010.508911.

De Almeida, F. C. (2015) «A direita radical em Portugal: Da revolução dos cravos à era da internet», *Estudos Ibero-Americanos*, 41(1), pp. 98-125. doi: 10.15448/1980-864X.2015.1.20463.

Arzheimer, K. (2019) «Conceptual Confusion is Not Always a Bad Thing – The Curious Case of European Radical Right Studies», en Marker, K., Schmitt, A., i Sirsch, J. (eds.) *Demokratie und Entscheidung. Beiträge zur Analytischen Politischen Theorie*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, pp. 23-40.

Betz, H.-G. (1994) *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Betz, H.-G. i Immerfall, S. (1998) *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*. New York: St. Martin's Press.

von Beyme, K. (1986) *Los partidos políticos en las democracias occidentales*. Madrid: CIS/Siglo XXI.

von Beyme, K. (1988a) «Right-Wing Extremism in Post-War Europe», *West European Politics*, 11(2), pp. 1-18. doi: 10.1080/01402388808424678.

von Beyme, K. (1988b) *Right Wing Extremism in Western Europe*. London & New York: Routledge.

Bosco, A. i Verney, S. (2012) «Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010–11», *South European Society and Politics*, 17(02), pp. 129-154. doi: 10.1080/13608746.2012.747272.

Bosco, A. i Verney, S. (2016) «From Electoral Epidemic to Government Epidemic: The Next Level of the Crisis in Southern Europe», *South European Society and Politics*. Routledge, 21(4), pp. 383-406. doi: 10.1080/13608746.2017.1303866.

Bulli, G. i Tronconi, F. (2011) «The Lega Nord», en Elias, A. i Tronconi, F. (eds) *From protest to power: Autonomist parties and the challenges of representation*, Wien: Braumüller, pp. 51-74.

Caciagli, M. (1988) «The Movimento Sociale Italiano-Destra Nazionale and Neo-Fascism in Italy», *West European Politics*, 11(2), pp. 19-33. doi: 10.1080/01402388808424679.

Caiani, M. i Borri, R. (2012) *Between Violent and Non-violent Action Strategies: A Study on Extreme-right Organizations in Italy and Spain*. Viena: IHS Working paper, 130.

Caiani, M. i Císar, O. (2019) *Radical Right movement parties in Europe*. London & New York: Routledge.

Carter, E. (2005) *The extreme right in Western Europe. Success or failure?* Manchester: Manchester University Press.

Casals, X. (1995) *Neonazis en España. De las audiciones wagnerianas a los skinheads (1966-1995)*. Barcelona: Grijalbo.

Casals, X. (2000) «La ultraderecha española: una presencia ausente (1975-1999)», *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*, (3), pp. 147-174.

Casals, X. (2005) *Political Survival on the Extreme Right. European Movements Between the Inherited Past and the Need to Adapt to the Future*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Casals, X. (2009) «La renovación de la ultraderecha española: una historia generacional (1966-2008)», *Historia y política*, 22, pp. 233-258.

Charalambos, G. (2015) *The European Far Right : Historical and Contemporary Perspectives*. Oslo and Nicosia: Prio Cyprus Centre / Friedrich-Ebert-Stiftung.

Davis, T. C. (1998) «The Iberian Peninsula and Greece: Retreat from the Radical Right?», en Betz, H.-G. i Immerfall, S. (eds.) *The new politics of the right. Neo populist parties and movements in established democracies*. New York: St. Martin's Press, pp. 157-172.

Dimitras, P. E. (1992) «Greece: The Virtual Absence of an Extreme Right», en Hainsworth, P. (ed.) *The Extreme Right in Europe and the USA*. London: Bloomsbury Academic, pp. 246-268.

Duverger, M. (1954) *Political parties: Their organization and activity in the modern state*. London: Methuen.

Eatwell, R. i Goodwin, M. J. (2018) *National Populism: The Revolt against Liberal Democracy*. New York: Pelican.

Ellinas, A. A. (2013) «The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece», *South European Society and Politics*, 18(4), pp. 543-565. doi: 10.1080/13608746.2013.782838.

Ellwood, S. (1995) «The Extreme Right in Spain: A dying species?», en Cheles, L., Ferguson, R., i Vaughan, M. (eds.) *The Far Right in Western and Eastern Europe*. London & New York: Longman, pp. 91-106.

Ellwood, S. M. (1992) «The Extreme Right in Post-Francoist Spain», *Parliamentary Affairs*, 45(3), pp. 373-385. doi: 10.1093/oxfordjournals.pa.a052365.

Gallagher, T. (1992) «Portugal: the marginalization of the Extreme Right», en Hainsworth, P. (ed.) *The Extreme Right in Europe and the USA*. London: Bloomsbury Academic, pp. 232-245.

Gallego, F. (2006) *Una patria imaginaria: la extrema derecha española (1973– 2005)*. Madrid: Editorial Síntesis.

Georgiadou, V. (2013) «Right-Wing Populism and Extremism : The Rapid Rise of " Golden Dawn " in Crisis-Ridden Greece», en *The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 75-101.

Gidron, N. i Bonikowski, B. (2013) «Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda», *Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, Working Paper Series, No. 4, (13)*, pp. 1-38. doi: 10.2139/ssrn.2459387.

Gómez-Reino, M. (2002) *Ethnicity and Nationalism in Italian Politics, Inventing the Padania: Lega Nord and the Northern Question*. Farnham: Ashgate.

Hainsworth, P. (1992) *The Extreme Right in Europe and the USA*. London: Bloomsbury Academic.

Hainsworth, P. (2008) *The Extreme Right in Western Europe*. London & New York: Routledge.

Heinisch, R. i Mazzoleni, O. (2016) *Understanding populist party organisation : the radical right in Western Europe*. London: Palgrave Macmillan.

Hernández-Carr, A. (2011) «¿La hora del populismo? Elementos para comprender el "éxito" electoral de *Plataforma per Catalunya*», *Revista de Estudios Políticos*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 153

Ignazi, P. (1992) «The silent counter-revolution.», *European Journal of Political Research*, 22(1), pp. 3-34. doi: 10.1111/j.1475-6765.1992.tb00303.x.

Ignazi, P. (1994) *Postfascisti? Dal Movimento sociale italiano ad Alleanza nazionale*. Bologna: Il Mulino.

Ignazi, P. (2003) *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Ignazi, P. (2005) «Legitimation and Evolution on the Italian Right Wing: Social and Ideological Repositioning of Alleanza Nazionale and the Lega Nord», *South European Society and Politics*, 10(2), pp. 333-349. doi: 10.1080/13608740500135058.

Kitschelt, H. P. (1995) *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Lisi, M. (2019) *Party System Change , the European Crisis and the State of Democracy*. London & New York: Routledge.

López Ortega, A. I. (2017) «La marginalidad electoral y política de la extrema derecha valenciana (2003-20015)», *Barataria. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, 22, pp. 183-200. doi: <http://dx.doi.org/10.20932/barataria.v0i22.330>.

Malefakis, E. (2000) «La dictadura de Franco en una perspectiva comparada», en García Delgado, J. L. (ed.) *Franquismo. El juicio de la historia*. Barcelona: Temas de hoy, pp. 11-55.

Marchi, R. (2009) *Império, Nação, Revolução. As direitas radicais portuguesas no fim do Estado Novo (1959-1974)*. Lisboa: Texto.

Marchi, R. (2013) «The Extreme right in 21st Century Portugal: the Partido Nacional Renovador», en *Right Wing Extremisms in Europe Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-market Oriented Exit Strategies*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 133-156.

Marchi, R. (2016) «The nouvelle Droite in Portugal: A new strategy for the radical right in the transition from authoritarianism to democracy», *Patterns of Prejudice*. Taylor & Francis, 50(3), pp. 232-252. doi: 10.1080/0031322X.2016.1207924.

Marchi, R. (2019) *The Portuguese Far Right. Between Late Authoritarianism and Democracy (1945-2015)*. London & New York: Routledge.

Mayer, N. i Perrineau, P. (1996) *Le Front national à découvert*. Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques.

Minkenberg, M. (2013) «The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges», en *The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 9-34.

Moradiellos, E. (2000) *La España de Franco (1939-1975). Política y sociedad*. Madrid: Síntesis.

Morlino, L. i Raniolo, F. (2017) *The Impact of the Economic Crisis on South European Democracies*. Cham: Springer International Publishing.

Mudde, C. (1995) «Right-wing extremism analyzed. A comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing extremist parties (NPD, NDP, CP'86)», *European Journal of Political Research*, 27(2), pp. 203-224. doi: 10.1111/j.1475-6765.1995.tb00636.x.

Mudde, C. (2002) *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester & New York, Manchester University Press.

Mudde, C. (2004) «The Populist Zeitgeist», *Government and Opposition*, 39(4), pp. 542-563. doi: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x.

Mudde, C. (2007) *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde, C. (2019) *The far right today*. London: Polity Press.

Mudde, C. i Rovira Kaltwasser, C. (2017) *Populism. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Pardos-Prado, S. i Molins, J. M. (2010) «The emergence of right-wing radicalism at the local level in Spain: the Catalan case», *International Journal of Iberian Studies*, 22(3), pp. 201-218. doi: 10.1386/ijis.22.3.201/1.

Payne, S. G. (1996) *A History of Fascism, 1914–1945*. Madison: University of Wisconsin Press.

Rodríguez Jiménez, J. L. (1994) *Reaccionarios y golpistas: la extrema derecha en España del tardofranquismo a la consolidación de la democracia (1967-1982)*. Madrid: CSIC

Rodríguez Jiménez, J. L. (1997) *La extrema derecha española en el siglo XX*. Madrid: Alianza.

Rodríguez Jiménez, J. L. (2013) «Historia de un fracaso y ¿de una refundación?: De la vieja a la nueva extrema derecha en España (1975-2012)», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, 30, pp. 231-268.

Ruzza, C. i Fella, S. (2009) *Reinventing the Italian right: Territorial Politics, Populism and Post-Facism*. London: Routledge.

Rydgren, J. (2005) *Movements of Exclusion: Radical Right-wing Populism in the Western World*. New York: Nova Science Publishers.

Rydgren, J. (2007) «The Sociology of the Radical Right», *Annual Review of Sociology*. Annual Reviews, 33(1), pp. 241-262. doi: 10.1146/annurev.soc.33.040406.131752.

Shields, J. (2007) *The Extreme Right in France. From Pétain to Le Pen*. London & New York: Routledge.

Sidoti, F. (1992) «The Extreme Right in Italy: Ideological Orphans and Countermobilization», en Hainsworth, P. (ed.) *The Extreme Right in Europe and the USA*. London: Bloomsbury Academic, pp. 151-174.

Tarchi, M. (1997) *M.S.I., Dal MSI ad AN. Organizzazione e strategie*. Bologna: Il Mulino.

Verney, S. i Bosco, A. (2014) *Protest Elections and Challenger Parties. Italy and Greece in the Economic Crisis*. London & New York: Routledge.

Williams, M. H. (2006) *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*. New York: Palgrave Macmillan.

Wodak, R., KhosraviNik, M. i Mral, B. (2013) *Right-Wing Populism in Europe: Politics and Discourse*. London & New York: Bloomsbury Academic.

Xenakis, S. (2012) «A new dawn? Change and continuity in political violence in Greece», *Terrorism and Political Violence*, 24(3), pp. 437-464. doi: 10.1080/09546553.2011.633133.

Zimmermann, E. i Saalfeld, T. (1993) «The three waves of West German right-wing extremism», en Merkl, P. H. i Weinberg, L. (eds.) *Encounters with the Contemporary Radical Right*. Boulder: Westview, pp. 50-74.

Zúquete, J. P. (2007) «Portugal: A new look at the extreme right», *Representation*, 43(3), pp. 179-198. doi: 10.1080/00344890701463654.

Primera part

La dreta radical al sud d'Europa

La dreta radical italiana: Camí de la política convencional?

**Manuela Caiani
i Tiago Carvalho**

Introducció

Les eleccions italianes de 2018 van originar el que coneixem com el primer govern populista d'Europa (Garzia, 2019). Atesa l'absència de majories parlamentàries després de les eleccions, l'aliança entre M5S i la *Lega* va donar lloc a l'anomenat "Govern del Canvi". Podríem considerar la nova configuració del govern de coalició com a part d'un realineament més ampli que tenia lloc en el sistema de partits italià després de 2008. Així doncs, les eleccions generals de 2013 van constituir un punt d'inflexió. Malgrat haver deixat de formar part del Govern a l'estiu de 2019, l'experiència governamental de la *Lega* de Salvini va fer que el partit es convertís en el líder indiscutible de la dreta italiana.

Aquest capítol explorem les característiques de la dreta radical italiana y el seu complex entorn polític des dels anys noranta fins a la seua forma populista actual, considerant els elements de l'estructura d'oportunitats polítiques posteriors a 2008 que en van facilitar el creixement i van proporcionar el context perquè aquest tinguera una major rellevància en el sistema de partits en la seua forma populista actual. A més, aquest capítol examinarà la relació de la dreta radical amb el populisme de partits com la *Lega*, així com la seua experiència en el poder. Com veurem al llarg d'aquest capítol, la dreta radical italiana constitueix una galàxia heterogènia formada per una pluralitat d'actors, tant institucionals com no institucionals, tant *offline* com *online*. La resta de la introducció descriu els conceptes fonamentals emprats al llarg de l'anàlisi empírica.

Conceptes fonamentals

Malgrat que els termes "extrema dreta" i "dreta radical populista" s'empen sovint en la literatura per a referir-se al mateix objecte empíric, en aquest capítol fem servir "dreta radical" per a referir-nos a aquells grups que exhibeixen en un nucli ideològic comú les característiques del nacionalisme, la xenofòbia (de caràcter etnonacionalista), les crítiques contra el sistema i l'autoritarisme sociocultural (lleï i ordre, valors de la família) (Mudde, 2007). El terme "extrema dreta" inclou grups que estan molt més enllà dels límits legals de la política democràtica, per exemple, aquells que duen a terme accions directes violentes o, fins i tot, atacs terroristes. Per tant, preferim fer servir l'etiqueta "dreta radical" per a descriure aquells partits que estan situats cap a un pol en l'escala ideològica estàndard d'esquerra-dreta. Els intents acadèmics recents per definir la (nova) dreta radical tendeixen a desviar l'atenció des del "vell" feixisme cap al "nou populisme". Si bé la "vella" dreta radical s'identificava amb l'ultranacionalisme, els mites de la decadència i del renaixement, les teories de la conspiració i les postures antidemocràtiques (Eatwell, 2003), els "partits populistes de dreta radical" actuals (Mudde, 2007) combinen les crítiques antisistema pròpies del populisme i el nacionalisme etnocultural (nativisme), la xenofòbia i l'autoritarisme sociocultural (lleï i ordre, valors de la família) (Mudde 2007, 21; Rydgren, 2007; Loch i Norocel, 2015). Els experts consideren cada vegada més el populisme i el nacionalisme excloent etnocultural com dues característiques que ens permeten diferenciar entre els partits populistes de dreta radical i els partits convencionals (Rydgren, 2006).

No obstant això, a fi de comprendre i de caracteritzar completament el realineament actual del panorama italià, hem de mirar més enllà de la política institucional. Això

implica dur a terme una anàlisi no sols dels partits emergents, sinó també dels grups originalment de dreta radical sense cap vincle clar amb la política institucional (Caiani et al., 2012). Durant l'última dècada, diversos grups, com ara *CasaPound*, no sols han destacat per haver establert vincles amb diversos partits polítics. En aquest sentit, investigacions recents sobre la dreta radical han intentat reduir la bretxa entre les perspectives disciplinàries que tendeixen a centrar-se en els partits polítics o en els actors de la societat civil/moviments socials. L'adopció i l'adaptació del concepte de partit-moviment per a caracteritzar aquests grups, vinculant amb això els dos espais, millora la nostra comprensió de la dinàmica política actual (Caiani i Cisar, 2018; Castelli Gattinara i Pirro, 2018a, 2018b). Hem de considerar aquests grups no sols per la seua configuració/hibridació com a partits-moviment (Castelli i Pirro, 2018b), sinó també per la importància d'aquests actors a l'hora de plantejar i d'emmarcar qüestions que tant reflecteixen un context particular (per exemple, crisi immigrants/refugiats) com influeixen en els discursos de l'esfera pública que arriben a un públic més ampli. De fet, la dreta radical a Itàlia abasta un espai heterogeni i divers que inclou una sèrie de partits polítics, moviments socials i grups subculturals (contraculturals i antisistema) i que, en els últims anys, se situa entre la política electoral i la de protesta.

La dreta radical a Itàlia

Una visió general prèvia a la crisi: una galàxia heterogènia

Com ja hem assenyalat, la dreta radical no és una "família" homogènia en cap país europeu, i això és encara més cert a Itàlia, on la "galàxia" de la dreta radical està extremadament fragmentada i inclou diversos grups d'actors institucionals, no institucionals i subculturals (Caiani i Parenti, 2013). A més de diversos partits polítics, les xarxes d'aquest moviment inclouen associacions "culturals", grups revisionistes i "negacionistes", però també grups de música i fanàtics ultres de futbol. Aquesta varietat d'etiquetes, partits polítics, grups i moviments es caracteritza, amb freqüència, per l'escàs contracte entre ells i per les batalles ideològiques de llarg recorregut entre els mateixos (Caldiron, 2001).

En la dècada de 1990, amb la desaparició dels partits tradicionals, la dreta posterior a 1994 passa a ser dominada durant els quinze anys següents pel magnat dels mitjans, Silvio Berlusconi, del partit *Forza Italia* (Pasquino, 2019). Amb aquest canvi, Itàlia esdevé el primer país europeu dels darrers cinquanta anys on la dreta radical

aconsegueix el ple reconeixement polític i institucional, amb presència estable en governs de centredreta a partir de 1994 (Caldiron, 2001, 15). Podríem dir que, en els anys noranta, la dreta radical italiana tenia dues ànimes. D'una banda, els hereus del *Movimento Social Italiano* (MSI) (el partit neofeixista de postguerra), defensors fermes del "nacionalisme de l'estat-nació, de les polítiques d'ordre públic i dels forts valors de la família" (Ruzza, 2018: 506). Aquests van ser: l'Aliança Nacional (AN), més "moderada", i el *Movimento Sociale-Fiamma Tricolore* (MsFt), fundat el 1995 per alguns exmembres de l'AN que es negaven a seguir el camí de la moderació i del distanciament del passat feixista d'aquest partit. D'altra banda, els partits etnonacionalistes com la *Lega Nord*, que defensaven un programa independentista i autonomista oposat al "nacionalisme de l'estat-nació i que consideraven el procés històric d'unificació italiana com essencialment fallit i equivocat" (Ruzza, 2008: p. 507; Baldini, 2001: 2).

Taula 1. Resultats electorals de les forces de la dreta italiana des de 1994

	1994	1996	2001	2006	2008	2013	2018
Forza Italia	21,01	20,57	29,43	23,72			14,43
Alleanza Nazionale	13,47	15,66	12,02	12,34			
Lega (Nord)	8,36	10,07	3,94	4,58	8,3	4,08	17,61
PdL					37,39	21,53	
Fdi						1,95	4,26
Total	42,84	46,3	45,39	40,64	45,69	27,56	36,3

En les eleccions nacionals de 1994, l'AN va aconseguir el 13,5 % dels vots, i la LN el 8,4 %. Aquests partits van formar, juntament amb *Forza Italia*, la coalició de dretes de Silvio Berlusconi. El 1996, tant l'AN com la LN van confirmar el seu èxit electoral, amb el 15,7 % i el 10,1 % dels vots respectivament. A més, els neofeixistes del MsFt hi van obtenir el 0,9 % (Carter, 2005). Tant l'AN com la LN van ocupar importants càrrecs ministerials en el Govern de Berlusconi després de les eleccions nacionals de 2001, entre ells el del Ministeri de l'Interior i el Ministeri de Defensa.

Aquesta situació va implicar també que els grups extraparlamentaris d'extrema dreta es consideraren des d'aleshores un aliat polític potencialment poderós. Com a exemple d'això, la dreta radical no sols inclou partits polítics orientats cap a

les eleccions i a la política institucional, sinó també moviments socials o "xarxes de xarxes" que tenen com a objectiu mobilitzar el suport popular, així com un conglomerat de grups subculturals i grupuscles (Caiani i Parenti, 2013; Gattinara et al., 2018).

Pel que fa a la dreta radical extraparlamentària durant aquest període, podem esmentar el *Fronte Sociale Nazionale* (fundat el 1997, després d'una escissió dins del MSI-FT), *Forza Nuova* (originària de la diàspora de MSI en la transició a AN), *Libertà di Azione* (liderat per la neta de Benito Mussolini, Alessandra) i alguns grups molt recents com, per exemple, *Rinascita Nazionale*. En la categoria de grups polítics, hi trobem una sèrie d'organitzacions juvenils vinculades a partits polítics, així com alguns periòdics/revistes de caràcter polític. Al costat d'aquests partits i moviments polítics, hi trobem la categoria d'organitzacions nostàlgiques, revisionistes i "negacionistes". Aquests són grups que fan al·lusions constants als 20 anys de domini feixista a Itàlia i a la República de Salò, i que són apologistes de Benito Mussolini.

La dreta radical italiana no sols té una gran influència en la política nacional, sinó que també es caracteritza per una millor comunicació entre els partits polítics consolidats i els moviments de base i xicotets grups contraculturals. A Itàlia, de fet, els partits populistes de dreta radical gaudeixen d'un suport electoral considerable i de l'accés a l'esfera pública, i mantenen també un canal de comunicació privilegiat amb l'arena dels moviments socials. La participació en l'extrema dreta italiana va des de l'activisme en els diversos grups juvenils associats amb el partit feixista italià MSI, com *Azione Giovani* i *Azione Studentesca* —que fan referències explícites al passat feixista (Caldiron, 2002: 80)—, fins als més recents centres socials ocupats (Di Tullio, 2006). Una àmplia gamma d'organitzacions d'extrema dreta "juvenils" i subculturals inclou grups de caps rapats, *hooligans* polititzats i grups musicals, amb nombroses interaccions entre ells (Caiani i Wageman, 2007).

Galàxia en línia

La comunitat virtual de l'extrema dreta a Itàlia es mostra molt fragmentada i no està erigida al voltant d'organitzacions centrals capaces de monopolitzar l'intercanvi comunicatiu dins del sector. Treballs previs (Caiani i Parenti, 2013) revelen que només alguns partits polítics, com per exemple *Movimento Sociale-Fiamma Tricolore* i *Forza Nuova*, ocupen posicions centrals a la xarxa; la majoria se situen a la perifèria, com és el cas de *Fronte Sociale Nazionale*, *Azione Sociale* i *Rinascita Nazionale*.

Les organitzacions de partits polítics i els moviments socials apareixen dividits en diferents *clústers* dins d'internet i no es consideren els principals punts de referència (o socis) per tal d'establir contactes amb la resta d'organitzacions italianes d'extrema dreta. Més aviat, el nucli de la xarxa està format per organitzacions neofeixistes/neonazis i algunes organitzacions nostàlgiques i revisionistes prominents a internet. A més, la xarxa general de l'extrema dreta italiana es caracteritza pel fet de ser més aviat una "cadena solta" i de tindre una "estructura policèfala" (Diani, 2003: 309; Caiani i Wagemann, 2009), és a dir: està alhora centralitzada i segmentada. Malgrat que la majoria de les organitzacions participen activament en intercanvis dins de la xarxa, moltes organitzacions de la perifèria no estan connectades directament amb les centrals. Així, molts actors només poden comunicar-se entre ells mitjançant mètodes no tan directes.

Si bé cap organització està completament aïllada de la xarxa general, cal assenyalar la posició marginal de les organitzacions juvenils subculturals (per exemple, les pàgines web dels centres okupes i dels grups de música *Casa Pound*, *Casa Montag* i *Lorien*), que junts formen un clúster. Aquest tipus d'organitzacions continuen sent perifèriques i s'integren en la xarxa només amb un nombre reduït de vincles. La impressió general de segmentació de la seua xarxa es confirma en observar el nivell mitjà de vincles, que és de 5,3, la qual cosa indica que cada organització italiana té una mitjana de cinc vincles amb altres organitzacions. Finalment, la xarxa en línia de l'extrema dreta italiana té un nivell moderat de centralització. El nivell de segmentació d'una xarxa reflecteix el grau en què la comunicació entre actors es troba obstaculitzada per barreres. Aquests poden reflectir diferències ideològiques entre diversos actors o es poden tindre com a causa diferents nivells de preocupació per una política en particular (Diani, 2003: 306).

Una altra categoria més de la galàxia de la dreta radical italiana inclou grups i pàgines webs neonazis. La diferència principal amb els grups neofeixistes és que aquestes pàgines web no fan referència a la intervenció política contemporània (Caiani i Parenti, 2013), sinó a la ideologia nacionalsocialista alemanya, al Tercer Reich i a Hitler. A més, podem identificar una àmplia gamma de webs "juvenils" que inclouen caps rapats, *hooligans* i grups musicals. Els interessos principals d'aquests col·lectius són la música i l'esport, i les pàgines web d'aquests es caracteritzen pel fet d'exhibir simbologia feixista o nazi o per la presència de símbols procedents de la mitologia cèltica. Els contactes entre els caps rapats i alguns grups de *hooligans* futbolístics han estat freqüents (Gnosi, 2006). Finalment, també existien organitzacions que recol·lecten i venen *souvenirs* militars com, per exemple, uniformes ["*militaria*"].

Els aspectes més problemàtics d'aquestes pàgines web revisionistes i "negacionistes" són el revisionisme històric i la negació de l'holocaust, l'afany de reescriure la història i la documentació dels crims del comunisme. A més, existeixen algunes organitzacions més específicament culturals que es poden dividir en associacions tradicionals i grups *New Age* i "neomístics". En particular, aquests últims es caracteritzen perquè solen fer referència a la mitologia cèltica o a una espècie de nou espiritualisme que desafia la religió cristiana oficial (Caiani i Kroel, 2014).

Realineaments posteriors a la crisi

A partir de 2008, es va produir un canvi important en el sistema de partits italià. Igual que va succeir en altres països del sud d'Europa, a causa de la crisi de l'eurozona, de dècades de corrupció, d'un govern tecnocràtic recolzat pels principals partits del Parlament i del fracàs dels partits en el Govern pel que fa a la gestió de les múltiples crisis (econòmica, de refugiats i de legitimitat democràtica), es van fer cada vegada més visibles nous partits polítics de retòrica populista antisistema. Va ser el 2013, any en què es van celebrar les eleccions més volàtils que han tingut mai lloc a Itàlia, quan la reacció contra els partits tradicionals i la transformació del sistema de partits van començar a identificar-se de forma més clara, el que va convertir en tripolar un sistema de partits prèviament bipolar (Chiaromonte et al., 2018; Garzia, 2019; Pasquino, 2019). Encara que sense representació prèvia al parlament italià, el M5S hi va irrompre amb el 25,6 % dels vots, competint directament amb les coalicions tradicionals de centredreta i centreesquerra. Aquest resultat va resultar en un parlament sense majories clares. La legislatura es va desenvolupar amb tres governs diferents liderats pel PD (Letta, Renzi, Gentiloni), secundats per altres partits. Renzi, que gaudia de popularitat, va promoure reformes econòmiques i polítiques, però va perdre el referèndum constitucional celebrat el mes de desembre de 2016 i va dimitir. Aquesta situació va catapultar la retòrica antisistema dels partits populistes i ens ajuda a explicar el resultat de les eleccions de 2018 (Chiaromonte et al., 2018).

En aquestes eleccions, s'hi van repetir i reforçar les tendències de 2013. És important recordar que el centredreta va concórrer amb una coalició unificada que "representava els quatre 'esperits' del centredreta italià, tal com el va crear Berlusconi vint-i-cinc anys enrere: l'àrea postfeixista ara representada per *Fratelli d'Itàlia* (FDI); la postdemòcrata cristiana *Noi con l'Italia-Unione di Centre* (NCI-UDC); el *Forza Italia* (FI), a favor del lliure mercat —el propi partit de Berlusconi— i (la *Lega*) (Chiaromonte et al., 2018).

Igual que en l'any 2013, les eleccions van resultar novament en un parlament sense majories que, malgrat la preeminència creixent dels nous partits, va mantindre d'alguna manera els mateixos tres pols de 2013. No obstant això, s'observa un canvi important cap als partits populistes amb una distinció entre la "vella política" i la "nova política": mentre els partits majoritaris (PD i FI) perdien escons, els dos partits amb vessants de populisme diferents (el M5S i la *Lega*) van millorar els resultats. A més, els resultats semblen suggerir nous *cleavages* implícits: mentre que els resultats de la *Lega* semblen nodrir-se d'un populisme cultural (nativisme, antiimmigració), els votants del M5S responen a un populisme polític (anticorrupció, *antiestablishment*, democràcia) (Corbetta et al., 2018). Malgrat les diferències entre tots dos partits, van arribar a un acord per a formar un govern de coalició després de mesos de negociacions.

És important destacar que els resultats de la dreta no van millorar en comparació amb els dels anys noranta. La diferència és que hi ha un canvi en l'espai polític de la dreta: la *Lega*, sota el lideratge de Salvini, esdevé prominent. No obstant això, les dades semblen suggerir que el realineament està lluny d'haver acabat i que la *Lega* podria convertir-se en actor hegemònic (Chiaromonte et al., 2018).

Del liberalisme al neofeixisme?

Podríem argumentar que la transformació de l'espai de la dreta italiana va des del liberalisme, sota Berlusconi, fins al "neofeixisme". Aquest canvi estaria marcat per l'augment de la rellevància dels moviments de base i per l'hegemonia de la *Lega* en l'àmbit institucional (De Giorgi i Tronconi, 2018). Com hem indicat abans, la dreta radical a Itàlia és un espai heterogeni i, després de la crisi, ha incrementat la rellevància de partits polítics com FdL, *Fratelli d'Italia* i la *Lega*, però també de l'activisme de base com *CasaPound* (Caiani et al., 2012; Gattinara et al., 2018).

L'any 2007 es va crear una nova federació de partits polítics de dretes (que incloïa *Forza Italia* i Aliança Nacional), anomenada *Il Popolo della Libertà* (PdL) i que tenia la finalitat de reforçar la seua posició conjunta en les eleccions que se celebrarien el 2008. L'any següent, aquesta federació es va fusionar en un nou partit polític i tots els partits integrants es van dissoldre. No obstant això, *Forza Italia* es va restablir l'any 2013 i PdL es va convertir de nou en una coalició de centredreta, mentre que els antics membres de l'Aliança Nacional van formar un nou partit anomenat *Fratelli d'Italia*, amb clares inclinacions neofeixistes. Fins a la retirada de Berlusconi (a causa

d'escàndols de corrupció), aquesta coalició de conservadors/nostàlgics del feixisme i liberals va governar el país durant vint anys (Ruzza, 2018).

Durant l'última dècada, amb la marxa de Berlusconi, la *Lega* es va convertir en líder de l'espai de la dreta italiana. Curiosament, la *Lega* no només no és un partit nou, sinó que actualment és el partit més antic d'Itàlia. Creat en la dècada de 1980 com a partit regional que defensava la independència de Padània (nord d'Itàlia), va formar part dels governs de Berlusconi amb *Forza Italia* des de la dècada de 1990. De fet, durant aquest període, si bé defensava una posició etnonacionalista, va convergir amb l'*ethos* neoliberal de *Forza Italia* (Ruzza, 2018).

No obstant això, el camí de la *Lega* no va ser gens fàcil després de l'esclat de la crisi de 2008. Al bell mig d'un escàndol de corrupció, el partit s'enfonsa en les eleccions de 2013. Després d'haver obtingut, l'any 2008, un resultat del 8,3 % (60 escons), l'any 2013 s'enfronta a un fort descens, amb el 4,09 % (18 escons). No obstant això, Matteo Salvini, membre del partit des de feia molt de temps, es va convertir en líder de la *Lega* el 2013 i va aconseguir redefinir la imatge del partit en el panorama polític italià: en lloc d'un partit regionalista, el partit se centrà ara en Europa i en la immigració, com el *Front National* a França, i deixarà de centrar-se només en el nord d'Itàlia per a dirigir-se a tot el país. En poques paraules: nacionalització i desterritorialització, alhora que integració d'influències "transnacionals" (Caiani, 2018b).

Aquesta redefinició de la seua imatge es va originar amb la creació d'un partit germà (*Noi con Salvini*) al sud d'Itàlia, per a donar la idea que l'"enemic" del partit hauria deixat de ser el sud. A més, en 2017 van eliminar la paraula "nord" del seu nom, i Salvini va donar principi a la seua campanya per a convertir-se en primer ministre, al mateix temps que reforçava les seues posicions de dreta radical al voltant del nativisme i la llei i l'ordre.

En les eleccions generals de 2018, després de postular-se en coalició amb altres partits de dreta (FI, FdL, *Noi con l'Italia*), es converteix en el tercer partit amb més representació del parlament italià i passa a liderar l'espai de la dreta. La *Lega* es converteix així en la força principal dins de la coalició que va arrabassar el lideratge a Berlusconi. Aquesta estratègia va donar lloc a un increment dels vots, amb un 17,4 % i 125 escons al parlament. A partir de les eleccions, i una vegada ja al Govern, la *Lega* es va convertir en el partit líder en les urnes.

No obstant això, la crisi també va provocar el ressorgiment i la regeneració de la dreta neofeixista, com *CasaPound* i *Forza Nuova*, que mantenen connexions amb

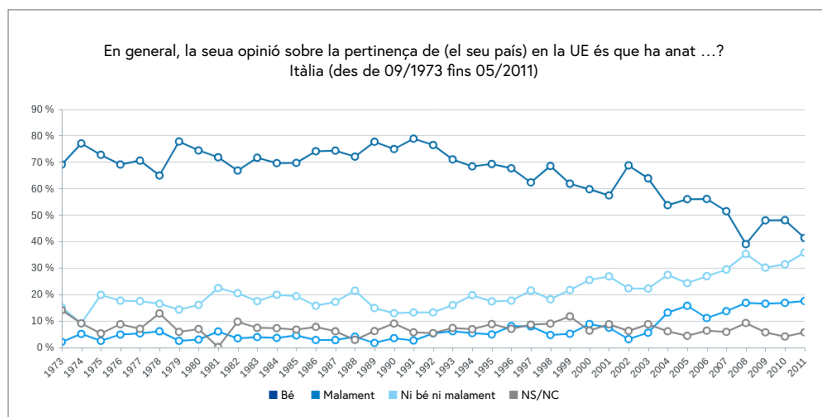
la *Lega* i amb FdL (De Giorgi i Tronconi, 2018; Froio i Gattinara, 2015; Gattinara et al., 2018). Creat en l'any 2003, encara que obté l'estatus oficial com a "associació de promoció social" l'any 2008, *CasaPound* és un grup polític amb origen en partits neofeixistes preexistents (Caiani i Parenti 2013), que connecta activitats subculturals (com la música) amb activitats de mobilització de base i accions polítiques. Es reconeix a si mateix com a moviment feixista (rebutja les etiquetes d'"esquerra" o de "dreta"), i s'oposa al neoliberalisme, amb un discurs "en gran part inspirat per les experiències del neofeixisme juvenil dels anys setanta, atraient així tant nostàlgics neofeixistes com reclutes més joves". (Gattinara et al., 2018). Cal assenyalar que les seues activitats i discursos no són únicament de naturalesa cultural o nativista, sinó que, de fet, els membres afirmen que els orígens del grup són les condicions dolentes d'habitatge dels italians. A més, promouen una postura antiliberal i anti-UE. Gattinara et al. (2018) assenyalen que la seua ideologia és una espècie de feixisme "a la carta" que recull aspectes del feixisme que s'ajusten a l'entorn polític actual, deixant de costat propostes que podrien posar en perill la legitimitat del grup. Se situen a mig camí entre la política de protesta i l'electoral (malgrat l'escàs èxit d'aquesta última), i encaixarien en la definició de moviment-partit que hem fet a la introducció.

És important destacar que *CasaPound* sovint s'alia amb la *Lega Nord*: la *Lega Nord* necessitava *CasaPound* i la seua xarxa d'associacions, clubs esportius i sales de concerts per tal d'estendre la seua influència a les regions del sud d'Itàlia, mentre que *CasaPound* es beneficiava de la visibilitat nacional que li oferia la *Lega* mitjançant una associació amb un antic partit governant. Per a la *Lega Nord*, això va significar abandonar les postures secessionistes originals a favor d'una nova retòrica nacionalista basada en l'euroescepticisme en tota regla. Per a *CasaPound*, en canvi, aquesta aliança li va permetre abordar temes que, fins llavors, s'havien tractat només de manera marginal, especialment el tema de la immigració" (Froio i Gattinara, 2015). A més, tal com sostenen De Giorgi i Tronconi (2018), "el ressorgiment de la dreta radical representa una nova realitat i una possible font de perill, però també d'oportunitat, especialment per a la *Lega* i per a FdL. La importància (particularment, pel que fa a la cobertura mediàtica del moment) dels grups polítics que fins aleshores havien estat marginats, suggereix que existeix un *pool* electoral major al qual els partits dominants hi podrien tindre accés. No obstant això, els nous competidors en l'arena política podrien allunyar del consens els partits de centredreta o restringir-ne el marge de maniobra. I tot això sense tindre en compte les greus consideracions i preocupacions que ha de plantejar la legitimació d'aquests grups polítics respecte de l'estat de salut de la democràcia italiana".

El gir nativista i Europa

A partir de 2008, la UE exerceix un paper cada vegada més important en la política interior dels països del sud d'Europa. Tres crisis juguen un paper fonamental en les oportunitats discursives que aprofiten els partits que ara dominen la política italiana: l'Eurozona, la crisi d'immigrants/refugiats i la legitimitat democràtica (Gattinara, 2017). A més d'aquestes crisis superposades que van afectar el país i que estan vinculades a la UE, en el context de la crisi de l'Eurozona, el país tenia un govern tecnocràtic que implementava un programa directament vinculat a la UE.

Figura 1. Actituds cap a la UE a Itàlia (1973-2011)



Font: Eurobaròmetre 1973-2011

La Figura 1 mostra com, des de principis de la dècada de 2000, cada vegada menys italians consideren positiu el fet de pertànyer a la UE. Si bé fins al principi de la dècada els valors d'aprovació se situaven al voltant del 70 %, en el pic de la crisi (any 2011), aquests ho feien al voltant del 40 %. Aquest fet obri l'estructura discursiva d'oportunitats al sorgiment de posicions euroescèptiques a escala nacional i qüestionen el tema de la UE, consensuat fins recentment.

Pirro i Kessel (2017) argumenten que els actors populistes veuen aquestes crisis com una manera de "donar veu al dissentiment contra la UE". El discurs de Salvini és clarament sobiranista i nativista, i emprava sovint l'expressió "els italians primer". Critica Europa per "estar formada per buròcrates i tecnòcrates que treballen contra

els vertaders interessos del(s) poble(s) europeu(s)" (Pasquino, 2019). En aquest context, és important esmentar que, en el procés de realineament en curs, i atesa l'estructura d'oportunitats, l'aparició de tensions i de conflictes "també pot tindre conseqüències que van més enllà del context domèstic. Si els partits euroescèptics continuen imposant-se, la tensió entre Itàlia i la UE augmentarà i, fins i tot, podria posar en risc l'existència de la Unió en la forma actual" (Chiaramonte et al., 2018).

D'acord amb Bressanelli i de Candia (2019), podríem argumentar que les posicions respecte a la UE que adopta la *Lega* reflecteixen les estratègies i els electorats a escala nacional, la qual cosa es reflecteix en la seua política actual d'aliances en l'àmbit europeu. Corbetta et al. (2019), basant-se en els resultats electorals de 2018 obtinguts per la *Lega*, mostren que aquesta explora el populisme cultural (nativisme) en les seues aliances i crítiques a la UE, traçant aliances amb partits nativistes a tota Europa.

Sota el lideratge de Salvini, la *Lega* va passar de ser un partit regionalista, centrat en els interessos del nord d'Itàlia i que exigia la independència de la regió de Padània, a convertir-se en un partit nacional. Aquest canvi d'escala també va provocar una transformació dels marcs [*frames*] i dels discursos del partit: la desnacionalització del partit va crear un nou "enemic", ja que, en lloc de considerar-se Roma com a l'*establishment*, ara ho és la UE, perquè actuaria contra els interessos dels italians. No obstant això, no va ser la crisi el que va desencadenar el gir nativista i antieuropeu perquè la seua posició ja estava canviant lentament d'una organització "eurooptimista" a una euroescèptica des de la dècada de 1990.

En els anys 1990, quan eren encara un partit regionalista, criticaven la UE per ser un "superestat antidemocràtic" que actuava contra els interessos dels europeus. No obstant això, fins a l'esclat de la crisi, el partit mai havia proposat eixir de la UE o de l'Eurozona, ja que "ni la UE ni les seues polítiques es consideraven directament responsables de la situació econòmica del país" (Pirro i Kessel, 2017). La radicalització del discurs contra la UE es produeix després de 2013, amb l'elecció de Salvini com a líder del partit. L'austeritat i les polítiques europees es veien ara com a responsables de la crisi en l'àmbit nacional i el partit va començar a advocar per l'eixida d'Itàlia de la UE i de l'Eurozona. Pirro i Kessel suggereixen que aquesta radicalització pot "llegir-se a través del context polític nacional", ja que la lleialtat a la UE entre els votants va disminuir i va obrir el camí perquè aquests marcs esdevingueren majoritaris. També és important assenyalar que, durant el període electoral de 2018, a causa de la seua integració en la coalició de centredreta, van haver de restringir els punts de vista més euroescèptics. No obstant això, després

de les eleccions, i a mesura que es converteixen en el principal partit de la coalició i que integren el Govern, es tornen menys moderats en les seues crítiques a la UE i la utilitzen amb finalitats electorals.

Quant a l'afiliació en el Parlament Europeu, la *Lega Nord* va formar part, fins a l'aparició de la crisi, de diversos grups. Si bé inicialment es tractava de grups proeuropeus, el partit a poc a poc s'integra en els euroescèptics. Després de les eleccions europees de 2009, la *Lega* es va unir al grup recentment creat "Europa de la llibertat i la democràcia", que incloïa partits com UKIP i *The True Finns*. L'any 2015, el partit formarà part de la "Europa de les Nacions i la Llibertat", una aliança de dreta radical liderada per Le Pen i Wilders. En línia amb aquest canvi, el manifest de les eleccions europees de la *Lega* destacava el paper de les seues arrels cristianes i la defensa de la identitat nacional, subratllant així la supremacia de la Constitució italiana sobre les directives europees. Com a resultat d'això, el manifest es posicionava fortament en contra de la immigració, la integració europea i les polítiques d'austeritat.

Dreta radical populista en el poder: conseqüències?

Atès que el sud d'Europa es va veure particularment afectat per la crisi financera i la recessió de 2008, i amb bona part de la ciutadania que veia com disminuïa de forma dràstica el seu nivell de vida, els partits centristes que havien governat fins llavors —així com els euròcrates de Brussel·les amb la seua estricta austeritat— es van convertir en un nou (i obvi) objectiu. A Itàlia, dècades de corrupció, de mala gestió i l'impacte de la crisi de refugiats de 2015 van provocar que l'antisistema *Movimento 5 Stelle*, que proposava cobrar més impostos i gastar més, arribés al poder en una (improbable) coalició amb el partit d'extrema dreta i antiimmigració, la *Lega*. Més concretament, en les eleccions generals italianes de 2018, l'*outsider* M5S va millorar els resultats respecte de les anteriors eleccions nacionals de 2013 (que ja li va donar una forta legitimació política com a tercer partit més important del país), amb el 32 % dels vots. En les mateixes eleccions, el partit populista d'extrema dreta, la *Lega* (per a més detalls, veure Caiani 2019), va aconseguir un resultat sense precedents del 17 %. Finalment, i malgrat les llargues negociacions, el M5S i la *Lega* van unir forces per a implementar una agenda governamental compartida: un govern "totalment populista" (Pirro, 2018). Com a tal, l'actual govern italià es basa en un compromís fràgil, estratègic i convenient, però també conflictiu, entre dues formes de populisme. En aquesta secció, ens centrarem en les polítiques de la coalició i la influència de la *Lega* en el govern.

Pel que fa a les polítiques socials i de benestar del govern de coalició de la *Lega* i M5S a Itàlia, aquestes estan marcades no sols pel gir general contra les mesures d'austeritat dels governs anteriors, sinó també per un conflicte obert amb les lleis pressupostàries de la UE. Això últim es podria interpretar, pel que fa a tots dos partits, com una típica posició populista antielitista traduïda al nivell supranacional en lloc de nacional. El seu programa de govern i la presa de possessió van establir explícitament l'objectiu de complir les promeses electorals de recuperació de l'economia italiana i traure els italians de la pobresa. Com a resultat, al mes gener de 2019, el govern va anunciar dues reformes importants: la Renda de Ciutadania (una antiga promesa del M5S que Di Maio va anomenar un "Nou Sistema de Benestar")¹ i la reforma de les pensions. Totes dues mesures van ser promeses electorals centrals dels dos partits, ja que, com van destacar en una conferència de premsa conjunta l'any 2019, "Itàlia no pot centrar-se únicament en l'estabilitat financera, també hem de mirar per l'estabilitat social" (Speak, 2019). A més, aquestes polítiques es dirigeixen a l'electorat específic de cada partit: mentre que la Renda Ciutadana es dirigeix a les poblacions més pobres del sud que solen votar pel M5S, la reforma de les pensions es dirigeix als votants més longeus de la *Lega*.

En termes de polítiques d'immigració i integració, el programa de coalició, amb el Ministeri de l'Interior sota el comandament de Salvini, va afrontar aquest tema de manera directa, prenent un gir nativista. Les polítiques d'immigració de la *Lega* basculen entre accions i anuncis (o propaganda) sensacionalistes puntuals, d'una banda, i decrets de protecció de les fronteres i de criminalització que redueixen de manera efectiva els drets dels immigrants, d'una altra banda. Entre les primeres, hi trobem episodis recurrents, com el tancament de ports als vaixells de refugiats o l'anunci d'un cens de gitanos (que no va arribar a implementar-se). Entre les segones, hi trobem decrets (com l'anomenat decret de Salvini, de la tardor de 2018) que restringeixen els drets d'asil, impedeixen el rescat en la mar i castiguen els supervivents i els rescatadors. En concret, el decret va conduir a: 1) la denegació de "l'obtenció del visat humanitari per a poder romandre a Itàlia" si la immigració no té a veure amb raons polítiques o de guerra; 2) la limitació d'habitatges adequats per als sol·licitants d'asil; 3) la duplicació del temps durant el qual les persones poden romandre detingudes abans de la deportació (de 90 a 180 dies) i 4) l'ampliació de la llista de delictes pels quals es pot revocar l'estatut de refugiats, permetent

¹ La Renda de Ciutadania consisteix en un "ingrés mensual bàsic, sempre que els beneficiaris busquen treball activament" (Adler, 2018). No obstant això, aquesta política, tal com està redactada, no és un ingrés bàsic universal, sinó més aviat un nou esquema de polítiques dissenyat per a fer costat als ciutadans que viuen per davall del llindar de la pobresa (Girardi, 2019). També és important recalcar el discurs que hi ha darrere de la promoció d'aquest nou programa, ja que el govern subratlla que és "només per a italians" (i està disponible fins i tot per a estrangers no comunitaris si són residents des de fa 10 anys).

així el rebuig de les sol·licituds d'asil (n'hi ha prou amb ser acusat) (Sunderland, 2018). A més, el Ministeri de l'Interior va legitimar les mesures amb un discurs que tipifica com a delinqüents els immigrants i els sol·licitants d'asil, i que connecta els immigrants amb la màfia i el tràfic de persones (Zampano, 2018). Quant a la *Lega*, aquesta va radicalitzar el seu discurs públic populista sobre la immigració, al mateix temps que el materialitzaria en la formulació de polítiques com les que acabem d'esmentar.

Conclusió

Tal com assenyala Ruzza, "la trajectòria recent de la dreta radical italiana i les seues principals formacions (FdL i LN) està marcada per la pèrdua de rellevància del partit de Berlusconi després de les eleccions de 2013 i per l'expulsió de Berlusconi del Senat després que el declararen culpable de l'evasió fiscal" (Ruzza, 2018: 508). Amb la crisi oberta per la marxa de Berlusconi, i sota el lideratge de Salvini, la *Lega* va dur a terme un canvi de marca [*rebranding*] i es va convertir en el principal partit de la dreta italiana. Si bé hui dia la dreta italiana obté uns resultats inferiors als que assolía en la dècada de 1990, hi observem una ruptura clara amb la política liberal de *Forza Italia* i una radicalització cap a posicions de dreta radical, nativistes i euroescèptiques, amb un augment de la visibilitat de les bases neofeixistes, dels moviments de base i de col·laboració amb actors institucionals que constitueixen una important força auxiliar sobre el terreny (De Giorgi i Tronconi, 2018).

A més, podríem argumentar que el procés de realineament encara continua en marxa i que veurem més canvis en el futur a mesura que es desenvolupa el procés polític actual. Després de les eleccions europees de 2019, on Salvini va obtenir una victòria sorprenent (34 %), el "bloc" de dreta es va consolidar sota el seu lideratge. Fins a la caiguda del Govern del Canvi a l'estiu de 2019, el missatge de Salvini va donar veu a un bloc social que estava impregnat de por i de pobresa. L'estratègia de Salvini va ocupar els mitjans de comunicació i va construir una hegemonia política sobre el centredreta, mentre que el M5S, amb una agenda *lib-pop* on barregen liberalisme i populisme en les polítiques socials, donaria el seu suport a la classe mitjana i als perdedors de la globalització, enmig de l'àmplia campanya d'immigració. Ara haurem d'esperar per a veure què succeeix.

A Itàlia, pel que fa al discurs públic sobre els temes sensibles per als populistes, com el tema de la immigració, no hem d'oblidar que la crisi dels refugiats hi va

tindre un fort impacte i que donaria peu al discurs contra els immigrants que està en la base de les posicions de la *Lega* (i, parcialment, del M5S). La *Lega* defén una visió clarament nativista que posa els "italians primer". No obstant això, gran part d'aquest discurs públic ja era present abans de formar part del govern de coalició, des del sorgiment de Salvini com a líder de la *Lega*. En última instància, la *Lega* utilitza la immigració per a establir un conflicte amb la UE: tot mantenint les credencials euroescèptiques en el govern, l'objectiu de *Lega* és canviar les institucions europees des de dins (Jones, 2018).

Finalment, fins i tot a Itàlia, el populisme (de dreta radical) no intenta canviar ni controlar les institucions del país. No obstant això, en l'informe de l'índex de Democràcia 2018 de *The Economist Intelligence Unit*, podem apreciar una caiguda del país des del lloc 21è fins al 33è, ja que Itàlia apareix caracteritzada per "un suport creixent als 'homes forts' que eludeixen les institucions polítiques" (*The Local*, 2019); a més, l'ús de la retòrica antiimmigrants/estrangers revela un menyspreu dels drets civils i humans (*The Local*, 2019).

Referències

Adler, K. (2018) 'Italy populist government pact: Candidate for prime minister named' *BBC*. Disponible en: <https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-44197351>.

Baldini, G. (2001) *Extreme Right in Italy: An Overview*. [En línia]. Disponible en: http://www.essex.ac.uk/ecpr/publications/eps/onlineissues/autumn2001/research_extreme.htm.

Bressanelli, E. i de Candia, M. (2019) 'Love, Convenience, or Respectability? Understanding the alliances of the Five Star Movement in the European Parliament'. *Italian Political Science Review*, 49 (1), pàg. 25-48.

Caiani, M. (2018) 'Radical Right Cross-National Links and International Cooperation' en Jens Rydgren (ed.), *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press. Pàg. 394-411.

Caiani, M. (2018), "Organizzazioni di estrema destra i Internet nelle democrazie occidentali", en *Destra Destre*. Feltrinelli, pàg. 48-61.

Caiani, M. i C. Wageman (2007) The Rise and the Fall of the Extreme Right in Europe: Towards an Explanation?, *Modern Italy*, 12 (3), pàg. 377-388.

Caiani, M. i Cisar, O. (2018) (eds). *Radical Right Movement Parties in Europe*. Abingdon: Routledge.

Caiani, M. i Kroel, P. (2014) 'A Transnational Extreme Right? New Right-Wing Tactics and the Use of the Internet', *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 39(3), pàg.1-21.

Caiani, M. i Linda Parenti, 2013, *Web Nero: Organizzazioni di estrema destra ed Internet*, Bologna: Il Mulino.

Caiani, M. i Wagemann, C. 2009. Online Networks of the Italian and German Extreme-right: An Explorative Study with Social Network Analysis. *Information, Communication & Society*, 12(1), 66-109.

Caiani, M., della Porta, D. i Wagemann, C. 2012. *Mobilizing on the Extreme Right: Germany, Italy, and the United States*. Oxford: Oxford University Press.

Caldiron G. (2002) *Il lessico postfeixista*. Roma: Manifestolibri.

Caldiron, G 2001. *La destra plurale*. Roma: Manifestolibri.

Carter, E. 2005. *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure*. Palgrave, Manchester i Nova York: Manchester University Press.

Castelli Gattinara, P. i Pirro, A. (2019). The Far Right as Social Movement. *European Societies*, 21 (4), pàg. 447-462.

Castelli Gattinara, P. (2017). The 'refugee crisis' in Italy as a crisis of legitimacy. *Contemporary Italian Politics*, 9 (3), pàg. 318-333.

Castelli Gattinara, P., O'Connor i Lindekildge, L. (2018). Italy, No Country for Acting Alone? Lone Actor Radicalisation in the Neo-Fascist Milieu. *Perspectives on Terrorism*, 12 (6), pàg. 136-149.

Chiaromonte, A., Emanuele, V., Maggini, N. i Paparo, A. (2018). Populist Success in a Hung Parliament: The 2018 General Election in Italy. *Southern European Society and Politics*, 20 (4), pàg. 479-501.

Corbetta, P., Colloca, P., Cavazza, N., i Roccato, M. (2018). Lega and Five-star Movement voters: exploring the role of cultural, economic and political bewilderment. *Contemporary Italian Politics*, 10 (3), pàg. 279-293.

Di Giorgi, E. i Tronconi, F. (2018). The center-right in a search for unity and the re-emergence of the neo-fascist right. *Contemporary Italian Politics*, 10 (4), pàg. 330-345.

Di Tullio, D. 2006. *Centri Sociali di destra*. Roma: Castelvechi.

Diani, M. 2003. Networks and social movements: a research programme, programme, en Diani, M. i McAdam (eds). *Social Movements and Networks: Relational Approachs to Collective Action*. Nova York: Oxford University Press, 299-318.

Froio, C. i Castelli Gattinara, P. (2015). 'Neo-fascist Mobilization in Contemporary Italy. Ideology and Repertoire of Action of CasaPound Itàlia'. *Journal for Deradicalization*, 2.

Garzia, D. (2019) 'The Italian election of 2018 and the first populist government of Western Europe'. *West European Politics*, 42 (3), 670-680.

Gnosi. 2006. Relazione sulla politica informativa e della sicurezza. *Rivista Italiana di intelligence*, maig-agost 2001.

Jones, G. (2018). Italy's Salvini changes tack on EU in bid for center ground. Reuters (<https://www.reuters.com/article/us-italy-politics-salvini/italys-salvini-changes-tack-on-eu-in-bid-for-center-ground-idUSKBN1OB224>)

Loch, D. i Norocel, O. C. 2015, The Populist Radical Right in Europe: A Xenophobic Voice in the Global Economic Crisi, en Hans-Jörg Trenz, Carlo Ruzza, Virginie Guiraudon, Europe's Prolonged Crisi. Basingstoke i Nova York: Palgrave

Mudde, 2007 Populist Radical Right Parties in Europe. Cambridge: Cambridge University Press.

Pasquino, G. (2019). The State of The Italian Republic. *Contemporary Italian Politics*, 11 (2), 195-204.

Pirro, A. i Kessel, S. (2017). United in Opposition? The Populist Radical Right's EU-pessimism in Times of Crisis. *Journal of European Integration*, 39 (4), 405-420.

Pirro, A. (2018). The Polyvalent Populism of the 5 Star Movement. *Journal of Contemporary European Studies*, 26 (4), pp- 443-458.

Ruzza, C. (2018). The Radical Right in Southern Europe. In Jens Rydgren, *The Oxford Handbook of The Radical Right*. Oxford: Oxford University Press.

Ryden 2006 From tax populism to ethnic nationalism: Radical right-wing populism in Sweden, Nova York: Berghahn.

Ryden, J. (2007) 'The Sociology of the Radical Right', *Annual Review of Sociology*, 33: 241-62.

Speak, C. (2019). Italian government approves overhaul of welfare and pensions. The Local (<https://www.thelocal.it/20190118/italian-government-approves-overhaul-of-welfare-and-pensions>)

Sunderland, J. (2018). New Law for Italian Migration Policies. Preventing Rescue at Sea, Punishing Survivors on Land. Human Rights Watch. (<https://www.hrw.org/news/2018/09/26/new-law-italian-migration-policies>)

The Local (2019). Italy's democracy ranking plummets due to far-right policies. (<https://www.thelocal.it/20190109/italys-democracy-ranking-drops>)

Zampano, G. (2018). Italian government adopts measures to narrow asylum rights. POLITICO (<https://www.politico.eu/article/italy-government-adopts-hardline-asylum-rules/>)

Com nova?

La dreta radical francesa en el context de les eleccions europees de 2019

**Camille Kelbel i
Maria Elisabetta Lanzone**

Introducció

Durant les darreres cinc dècades, la dreta radical francesa ha estat principalment representada per un únic partit: el Front Nacional (FN). L'FN es va crear el 1972 per tal de concórrer a les eleccions legislatives de 1973 en qualitat de vessant electoral del "Nou Ordre" (*Ordre Nouveau*), un moviment nacionalista que actuava aleshores per mitjans violents, especialment contra els comunistes francesos. Jean-Marie Le Pen seria l'escollit per a liderar el partit. Exdiputat del moviment "Poujade" —que afirmava defensar els comerciants i els artesans— i defensor feroç de l'"Algèria francesa", Le Pen va ser director de campanya del candidat d'extrema dreta Jean-Louis Tixier-Vignancour durant les eleccions presidencials de 1965. Al contrari que la majoria de la resta de partits de dreta radical a Europa des de la dècada de 1980, i

malgrat l'ostracisme al qual va ser relegat en la política francesa, l'FN mai acabaria de desaparèixer de l'escena política francesa. Tot i que, en un primer moment, el partit va obtenir bons resultats electorals a escala local mitjançant aliances electorals — ancorant-se en les regions sud-est, nord i parisenses —, posteriorment guanyaria terreny també a escala nacional. En els últims cinc anys, el partit ha liderat diverses enquestes electorals, com ara les de les eleccions departamentals i regionals de 2015 i les de les eleccions europees de 2014 i de 2019. Encara que l'entrada de Jean-Marie Le Pen en la segona volta de les eleccions presidencials de 2002 va commocionar el país, la repetició d'aquesta proesa quinze anys més tard, el 2017, per part de Marine Le Pen, no va sorprendre ningú. A França, en molts sentits, la competència política està ara organitzada i constitueix una reacció a l'ascens inexorable de l'FN.

Durant més d'un segle, la divisió dreta-esquerra tradicional havia proporcionat una imatge adequada de l'espai polític francès (Andersen i Evans, 2003: 172). De fet, a França, durant més de tres dècades, les anàlisis polítiques se centraven sobretot en l'ala esquerra, l'especificitat de la qual — i no la de la dreta — ha caracteritzat la política francesa, tot i que determinats esdeveniments polítics ajudarien a alterar aquesta perspectiva. Entre finals de la dècada de 1980 i principis de la dècada de 1990, hom va començar a parlar de la "tripartició" del camp polític francès, una denominació originada precisament per l'aparició de l'FN. La tripartició és la idea segons la qual l'espai polític es dividiria en tres blocs: l'esquerra, la dreta moderada i l'extrema dreta. Si bé la resta de partits es basava en vells *cleavages* (especialment la classe social i la religiositat) o els hi incorporaven, l'FN apareix com intrínsecament diferent.

La dreta radical a França no es pot reduir només a un únic partit, sinó que podem definir-la com un partit dinàmic, ja que ha tingut tan sols dos presidents durant quasi cinquanta anys d'existència. Jean-Marie Le Pen va ser substituït per la seua filla Marine Le Pen el 2011, la qual va canviar el nom del partit a *Rassemblement National* (RN) el 2018. Cal destacar que, en el context francès, no parlem de la dreta radical, sinó més aviat de l'extrema dreta. El terme "ultradreta" es fa servir de vegades per a qualificar tots els moviments situats a la dreta de l'FN. Aquesta distinció es basa en el fet que, a diferència dels anteriors, l'FN intenta arribar al poder mitjançant les institucions democràtiques.

Aquest capítol analitza la irrupció de l'FN a França des de quatre perspectives diferents. En primer lloc, tenim en consideració el context i els factors que podem identificar com a fonamentals per als èxits electorals més recents del partit. A continuació,

n'assenyalem les principals característiques organitzatives i en detallem l'evolució. En tercer lloc, hi exposem els resultats electorals del partit al llarg del temps. I, finalment, però no per això menys important, el capítol explora les conseqüències principals de la presència i de l'avanç del partit en el sistema de partits.

Ulls que no veuen... Explicació de l'auge irresistible del Front Nacional

L'any 2002, l'FN va provocar el principal terratrèmol polític en la història de la política francesa recent en arribar a la segona volta d'unes eleccions presidencials. El 2017, va repetir la gesta, però aquesta vegada no causaria cap sorpresa ni entre els observadors ni entre els seus oponents, els quals havien planificat la campanya amb l'esperança d'arribar a la segona ronda per a poder així enfrontar-se a Marine Le Pen. L'evolució de l'FN és paradigmàtica de la de l'extrema dreta a l'Europa recent i, al mateix temps, molt peculiar, ja que està inscrita en el sistema polític i de partits francès. En aquesta secció, volem detallar el context i els factors principals que s'han assenyalat com a elements clau de la seua aparició i creixement. L'emergència gradual, tot i que no lineal, de l'FN i la seua evolució fins a la situació actual es poden interpretar com el resultat de diversos elements, com ara: el seu establiment a través d'aliances electorals, els contratemps de la fortuna fomentats pel sistema electoral i la pròpia estratègia del partit.

Una primera sèrie de factors que se solen destacar en la literatura a l'hora de comprendre el sorgiment gradual de l'FN són les estratègies de la resta de partits. Durant la dècada de 1980, i fins a l'any 1998, la dreta tradicional va decidir obrir la porta a aliances preelectorals puntuals amb l'FN. Hem de subratllar, però (i s'han escrit rius de tinta al respecte), que aquests acords es van produir només a escala local i regional, amb l'objectiu estratègic primordial d'evitar la victòria de l'esquerra en les eleccions, el que van provocar fractures partidàries, tant en l'FN com en els partits de dreta convencionals. Ivaldi (2007) mostra com, elecció rere elecció, la indecisió dels principals partits de dreta, però també la del mateix FN, va portar a un experiment aïllat amb el poder a través d'aliances electorals. Així doncs, el "desordre" de la dreta o, dit d'altra manera, l'absència d'una posició clara per part d'aquesta, va perpetuar el "goteig" de l'FN.

En segon lloc, i tenint en compte que les aliances electorals no ocorren en el buit, el sistema electoral i de partits francès i els canvis que ha experimentat

es poden considerar també factors del sorgiment de l'FN. Històricament, França ha emprat un sistema majoritari de doble volta que, com ja sabem, tendeix a produir sistemes multipartidistes on els partits són altament interdependents, al mateix temps que conserva la lògica dualista, en particular per mitjà de l'exclusió de la representació de partits mitjans que no tracen aliances (Duverger, 1951), característiques que jugaven totes en contra de l'FN. A diferència d'altres forces polítiques de dreta radical, l'FN rares vegades va arribar al Parlament. Amb les imminents eleccions legislatives de 1986 en ment, François Mitterrand va revertir, de manera cèlebre, la fórmula electoral, amb la introducció per primera i única vegada en la V República un sistema de representació proporcional (RP) per llista de partits. Encara que la seua última intenció era frenar la derrota del seu propi camp, podem destacar dues conseqüències principals: en primer lloc, l'establiment del primer règim de "cohabitació", on el president i el primer ministre (càrrec que ocuparia Jacques Chirac) pertanyien a blocs diferents i, en segon lloc, l'entrada de l'FN en el Parlament. Així doncs, l'FN va accedir per primera vegada a l'Assemblea Nacional amb 35 diputats, fet que el va convertir en una de les principals forces de l'oposició. Encara que aquest experiment va ser essencialment únic i que es va revertir immediatament en les eleccions legislatives següents, celebrades el 1988, va deixar molts rastres en la política francesa. Un altre aspecte del sistema electoral que va possibilitar el sorgiment d'un tercer partit és el que anomenen les *triangulaires*. Les *triangulaires* són bàsicament una especificitat en el sistema electoral que hui dia s'empra tant en eleccions legislatives i regionals com en departamentals i municipals, i que permet que un tercer partit arribi a la segona volta en cas d'assolir un llindar mínim en la primera volta. En aquest sentit, la reactivació de l'FN des de 2012 també se sol atribuir al canvi general del sistema de partits, que és degut en part a l'actitud de la dreta de l'era Sarkozy. Paradoxalment, aquest canvi va ocórrer quan l'FN estava en hores baixes. L'any 2007, De Lange conclou el seu paràgraf sobre l'FN amb l'afirmació que "sembla que l'FN té poques possibilitats d'integrar-se en el sistema de partits francès en un futur pròxim" (pàg. 31). Precisament, les eleccions de 2007 s'han analitzat com unes eleccions de ruptura, que van provocar un realineament del sistema de partits (Labouret, 2014). Des d'aquest punt de vista, en el seu origen hi hauria l'estratègia de "carrera per la dreta" de Nicolas Sarkozy.

Un tercer paràmetre destacat a l'hora d'explicar l'auge de l'FN a França és, sens dubte, la seua pròpia estratègia, així com l'evolució de la mateixa al llarg del temps. Durant molt de temps, l'FN va estar condemnat a l'ostracisme, ja que era considerat essencialment com un partit xenòfob i antisemita (De Lange, 2007). "Des-demonització" (*dédiabolisation*) és el terme que se sol emprar per a designar

el procés de canvi iniciat a partir del nou lideratge de 2011; en altres paraules, és l'estàndard lèxic de l'estratègia de conquesta del poder de Marine Le Pen (Dézé, 2015). Resulta difícil considerar aquesta com una estratègia nova, ja que l'FN es va crear amb la idea de ser la cara pública més acceptable del moviment *Ordre Nouveau* (*Ibid.*). No obstant això, aquesta estratègia mostra com el canvi de presidència va estar acompanyat per un suposat canvi de discurs que, en realitat, és més aviat un canvi de prioritats. Actualment, el discurs del partit se centra principalment en el multiculturalisme i en el desarrelament, la qual cosa significa que l'FN ha redirigit la seua perspectiva per a promoure l'etnodiferencialisme (Biard, 2019), en oposició a l'universalisme. Amb aquest canvi discursiu, el partit semblaria més accessible. Durant molt de temps, no només va actuar com a pol oposat dels partits principals —destacant amb això les qualitats positives d'aquests—, sinó també de possibles socis a Europa. Abans de 2014, el partit no havia format mai part de cap grup del Parlament Europeu (PE) i només s'unia ocasionalment a grups tècnics. El 2015, va aconseguir ser la força líder de la construcció d'un nou grup parlamentari al PE, el grup Europa de les Nacions i la Llibertat (ENF, per les seues sigles en anglès). La raó principal per la qual el grup no es va crear a principis de la legislatura, sinó un any després, va ser la falta de voluntat de diversos partits per a unir-se a un grup encapçalat per un FN considerat com un partit antisemita. Encara que, l'any 2109, el lideratge del nou grup del PE, Identitat i Democràcia (ID), estaria en mans de Matteo Salvini i de la seua Lega, hom considerava l'FN com un aliat natural i, actualment, el grup se sol presentar com a successor de l'ENF.

Característiques organitzatives principals

Podem analitzar l'organització de l'FN/RN a través de diferents fases que, a parer nostre, són tres en particular: 1) de 1972 a 2011, 2) de 2011 a 2018 i 3) de 2018 fins a l'actualitat.

Hui dia, l'FN/RN constitueix una presència constant en el sistema de partits nacional, ja que ha aconseguit establir-se com a força significativa en la política francesa. Seguint l'extensa literatura disponible sobre la institucionalització de partits (Janda 1980, Harmel & Svasand 1993), podem dir que l'FN/RN francès està institucionalitzat des de la dècada de 1980 i que mostra tant l'estabilitat electoral la continuïtat organitzativa al llarg del temps. Des de l'ascens de Marine Le Pen al lideratge del partit l'any 2011, l'FN va entrar en una nova etapa de desenvolupament polític, la qual cosa indica la seua capacitat de supervivència respecte al fundador/

líder del partit. Una última fase començaria el 2018, quan la mateixa Marine Le Pen decideix canviar el nom del partit de *Front National* a *Rassemblement National*.

Ja des d'un primer període (el de la fundació del partit), aquest es va distingir per presentar una presidència central "carismàtica" i trets populistes (Ivaldi 1998). Pel que fa a l'organització, l'FN s'ha caracteritzat per una alta centralització del poder, el carisma personal del seu líder, les relacions *top-down* entre la seu central i les filials locals i la falta de democràcia interna. El poder efectiu quant a la presa de decisions s'ha concentrat en mans del lideratge a escala nacional. Durant quasi quatre dècades, Jean-Marie Le Pen ha exercit la funció de personificar el partit en els mitjans i d'actuar com a líder polític de tipus autoritari. A banda d'això, Le Pen va poder crear un vincle afectiu sòlid amb els membres del partit, la qual cosa va ocasionar en moltes ocasions un culte al líder (Ivaldi 1996).

Durant la dècada de 1980, el partit es va transformar en una organització permanent i l'autoritat es va concentrar en el president del partit i en el secretari general, Jean-Pierre Stirbois, responsables tots dos de decidir les polítiques, la comunicació i l'estratègia del partit. En particular, l'any 1988, l'estructura nacional es va fer més elaborada gràcies a la creació de la Delegació General (*Délégation Générale*), amb l'objectiu de formular polítiques i d'organitzar la formació ideològica dels seus membres. Des de principis de la dècada de 1990, l'FN hauria establert una organització nacional més complexa, que inclouria òrgans executius i representatius, així com federacions locals en els 96 departaments metropolitans. En qualsevol cas, l'estructura organitzativa del partit en reflectia el sistema de poder altament centralitzat.

Els inicis dels anys 2000 van ser testimoni de l'ascens de Marine Le Pen al si del partit. La catàstrofe electoral de 2007, on Jean-Marie Le Pen va aconseguir només el 10,4 % dels vots presidencials, va accelerar la transformació de l'FN. Marine Le Pen va sorgir com la candidata més seriosa per a fer-se càrrec del partit i va començar a organitzar la seua facció a través de *Général Le Pen*, un *think tank* creat el 1998.

El congrés de 2011 va representar potser el primer canvi i el més important en la trajectòria organitzativa de l'FN, amb una Marine Le Pen que assumiria el control del partit (Ivaldi i Lanzone, 2018: 141). Després de la decisió de dimitir que va prendre Jean-Marie Le Pen, l'FN havia iniciat una campanya de lideratge intern. Durant la campanya interna, Marine Le Pen havia indicat que establiria una organització del partit professionalitzada i més efectiva. Així, el 2011 l'FN va experimentar el primer canvi de lideratge des de 1972, a més de la renovació de l'executiva.

Sota el lideratge de Marine Le Pen, l'FN ha impulsat una agenda de "des-demonització", l'objectiu principal de la qual és desfer-se del seu perfil d'extrema dreta i aconseguir credibilitat. Durant la dècada dels 2000, l'FN mostrarà continuïtat quant a la persistència d'un model familiar de lideratge autoritari i d'una organització jeràrquica altament centralitzada. La centralització del poder, però, prendria la forma d'una certa "Marinització" del partit, tant internament com externa. El procés de personalització va augmentar en les eleccions legislatives de 2012, moment en què l'FN s'incorpora al *Rassemblement Bleu Marine* (RBM), una coalició amb altres partits xicotets i amb personalitats euroescèptiques externes al FN (Perrineau, 2014).

Els nous estatuts de 2011 van complementar les anteriors regles de procediment (*Règlement intérieur*), vigents des de 2007. El canvi més significatiu feia referència al nou paper del "President honorari" (*Président d'honneur*), atorgat a Jean-Marie Le Pen i pel qual es convertiria en un exmembre oficial de tots els òrgans executius. En la pràctica, però, el President honorari tindria només un paper formal, sense cap poder de decisió important. A més a més, els estatuts de 2011 confirmaven la concentració de poder en el triangle format pel Comitè Polític, el Comitè Executiu i el president del partit (*Bureau Politique, Bureau Exécutif, Président*), al mateix temps que neutralitzaven el paper de la Delegació General.

Sota el lideratge de Marine Le Pen, l'FN també es va distanciar dels xicotets grups neofeixistes que encara orbitaven al voltant del partit. El congrés del partit de 2014 va confirmar el sorgiment d'una cohort més jove d'elits de l'FN com, per exemple, Marion Maréchal-Le Pen, David Rachline i Nicolas Bay. Les eleccions departamentals de 2015 (any de l'aprovació d'una nova versió dels estatuts, sense cap canvi organitzatiu significatiu) van revelar que, de tots els partits francesos, l'FN tenia la major proporció de candidats locals menors de 35 anys (aproximadament una cinquena part). Aquest fet corroboraria que, sota Marine Le Pen, l'FN atreïa un suport major per part dels votants més joves (Stockemer i Amengay, 2015).

L'any 2018 s'aprovarien els nous estatuts, el canvi més substancial dels quals seria el del nom del partit —per primera vegada des de 1972— que, d'ara endavant, s'anomenaria *Rassemblement National* (RN), així com de l'emblema. El canvi de denominació representa el darrer pas en l'estratègia "des-demonització", amb l'objectiu clar de deixar enrere el seu passat en termes d'estratègia electoral (campanyes de màrqueting), però no en termes del nucli ideològic del partit. A més, des d'una perspectiva organitzacional, els nous estatuts no proposarien cap canvi significatiu en l'estructura del partit.

Amb aquestes novetats, l'RN prepara ara una campanya efectiva i agressiva per a les eleccions municipals de març de 2020, encara sota l'influx de l'èxit del partit en les eleccions europees de 2019, on va aconseguir el 23 % dels vots nacionals, fet que li va possibilitar un paper important dins del Parlament Europeu.

L'acompliment electoral del Front National: una irrupció quasi lineal.

Des de la creació del partit fins a mitjans de la dècada de 1980, aquest va experimentar una sèrie d'entrebancs. No va participar en les eleccions al PE de 1979, ja que no va ser capaç de construir una llista amb el Partit de les Noves Forces (*Parti des Forces Nouvelles*). Tampoc es va presentar a les eleccions presidencials de 1981, ja que Jean-Marie Le Pen no va poder reunir el nombre necessari de signatures per a poder presentar-s'hi com a candidat. No serà fins a les eleccions municipals de 1983 que el partit s'estableix com a força política, car és a partir d'aquest moment que podríem parlar de consolidació electoral de la formació. De la mateixa forma que en l'any 1977, en aquestes eleccions els candidats de l'FN es van presentar en les llistes de l'RPR/UDF en alguns municipis del sud-est, la qual cosa els permetria obtenir alguns regidors. No obstant això, seria sobretot el mateix Jean-Marie Le Pen qui aconseguiria un major ressò mediàtic, doncs es presentaria en una llista pròpia al popular Districte Vintè de París (*XX^e arrondissement de Paris*), on va quedar tercer amb l'11,3 % dels vots en la primera ronda. Per primera vegada, el partit passava a una segona volta en un *triangulaire*, encara que obtindria menys vots (8,5 %). Uns mesos després, tindrien lloc unes eleccions parcials a nivell municipal a Dreux, amb uns resultats que donarien molt que parlar: el candidat de l'FN, Jean-Pierre Stirbois, que aleshores també era el secretari general del partit, va aconseguir el 16,7 % dels sufragis i arribar a la segona volta. Per tal d'impedir la victòria de l'esquerra, la llista de l'RPR/UDF es va aliar amb l'FN i els hi va oferir diversos llocs, cosa que els va permetre guanyar les eleccions. L'FN serà sovint considerat en aquesta primera dècada d'existència com un partit "pariscèntric" (Delwit, 2012: 16). A més a més, les tasques d'avaluació i de predicció del seu progrés en les enquestes esdevindrien difícils pel fet que, durant molt de temps, el partit no es va presentar en tots els districtes electorals, cosa que feia que, a escala nacional, es disposara de molt poques dades.

Podríem dir que el primer avanç del partit a nivell nacional es produiria en les eleccions europees de 1984, on va aconseguir l'11,0 % dels vots. La bona sort

electoral en les eleccions secundàries es va confirmar de nou al març de 1986, quan l'FN es va fer amb el 9,8 % dels vots en les eleccions regionals. No obstant això —i potser el més significatiu—, també va aconseguir el 9,7 % dels vots en les eleccions legislatives que es van celebrar el mateix dia. A causa del canvi en la fórmula electoral, que ja hem esmentat abans, segons el qual es va produir un gir cap a un sistema de RP, el partit va guanyar 35 escons en la cambra baixa francesa, l'Assemblée Nacional.

Tanmateix, entre finals de la dècada de 1980 i principis de la de 1990, l'FN es va haver d'enfrontar a un "sostre de vidre" (Mayer, 2015), a causa d'un alentiment en les enquestes i d'una sèrie d'impediments. Tot i que va aconseguir exactament el mateix percentatge de vot que en l'any 1986 (9,6 %), en les eleccions legislatives de 1988 en què s'instauraria de nou el sistema electoral francès tradicional de fórmula majoritària, l'FN obtindria un únic parlamentari després de perdre'n 34. Foren les eleccions municipals de 1995, en què l'FN aconseguí augmentar el seu ancoratge electoral a gairebé 1.300 regidors locals (vegeu Ivaldi, 2005) en tot el país, les que encetaren un nou període per al partit. Aquest no només va arribar a una segona volta en 100 comunes, sinó que va conquistar tres municipis¹: Marignane, Orange i Toulon (aquest últim és una de les 20 ciutats més poblades del país).

Un any crucial en la història electoral de l'FN fou, sense cap dubte, 1998, any en què van ocórrer dos grans esdeveniments. Un d'ells serien les eleccions regionals, les últimes on es van formar coalicions electorals entre els principals partits de dreta i l'FN. Encara que el fenomen havia esdevingut bastant comú en la dècada de 1980, amb algun entrebanc a principis de la dècada de 1990, la victòria recent de l'esquerra en les eleccions legislatives va empènyer el partit UDF a buscar el suport de l'FN en huit de les 22 regions metropolitanes de França (vegeu De Lange, 2007: 29). En cinc casos, aquest suport va permetre a l'UDF obtenir la presidència de les regions a través de coalicions postelectorals amb l'FN. Aquests pactes, però, també van crear divisions importants i determinants a l'interior de l'UDF, que propiciarien al mateix temps un canvi del sistema electoral a nivell regional. D'altra banda, i de manera relacionada, el partit es va dividir, en part, a causa del tema de les aliances. Tot i que, al principi, aquestes divisions amenaçaven la seua continuïtat, finalment li van permetre tornar als orígens de base. En un primer període, ambdós nous partits experimentarien caigudes pel que fa als resultats electorals de l'anterior FN "unitari". El 1999, l'FN registraria el pitjor resultat en unes eleccions al PE, amb tan sols el 5,7 % dels vots. Un declivi menys marcat, tot i que clarament apreciable, tingué lloc en les eleccions municipals i *cantonals* (departamentals) de 2001.

¹ Al febrer de 1997, en altres eleccions parcials, l'FN passaria a governar un quart municipi, Vitrolles.

Malgrat (i, potser, gràcies a) aquesta sèrie de derrotes, un segon avanç va tindre lloc l'any 2002, amb l'arribada de Jean-Marie Le Pen a la segona volta de les eleccions presidencials franceses, on va aconseguir un 16,9 % dels vots. Encara que l'augment en la proporció de vots obtingut per l'FN no va ser particularment espectacular (+ 1,9 punts percentuals en comparació amb les presidencials de 1995), aquest va fer possible la derrota per part de Jean-Marie Le Pen al candidat socialista i primer ministre ixent Lionel Jospin. En molts aspectes, aquesta situació va marcar un gir important en la història política francesa, generant consciència sobre la força de la dreta radical i donant lloc a un gran nombre de manifestacions a tot arreu del país. La unió de forces al seu voltant va permetre a Jacques Chirac vèncer el seu competidor per un ampli marge en la segona volta (82,2 %). Menys de l'1 % de l'electorat que no va votar per ell en la primera volta ho va fer per Le Pen en la segona (17,8 %). En les eleccions legislatives, que tradicionalment van després de les presidencials, l'FN obtindria el tercer lloc. El percentatge de vots obtingut (11,3 %) suposaria una caiguda respecte a les presidencials, però també respecte a les eleccions legislatives anteriors, les de 1997, on havia obtingut el 15,0 % de l'escrutini. D'aquesta manera, el partit perdria l'únic escó en l'Assemblea Nacional, fet que nombrosos analistes consideren el motiu pel qual la presència del partit en la segona volta fora un flaix passatger.

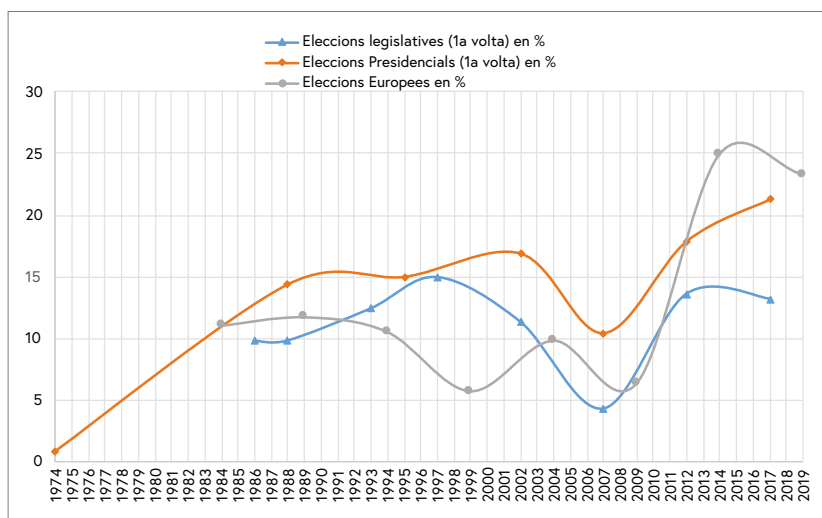
De fet, els resultats del partit de dreta radical es van estancar en la dècada següent. En les eleccions regionals de 2004, el partit va aconseguir el 14,7 % dels vots en la primera volta, la qual cosa evidenciava una estabilitat relativa (- 0,2 % en comparació amb les eleccions regionals anteriors). Així, aconseguiria mantindre candidats en la segona volta, on va obtenir un 12,4 % de vots, la qual cosa situava el partit en tercera posició, amb 156 consellers regionals. Les eleccions europees es van celebrar menys de tres mesos després i l'FN hi obtindria un 9,8 % dels sufragis (+ 4,1 punts percentuals en comparació amb 1999), en gran part gràcies al sistema de relacions públiques que havia traçat a nivell europeu, que li va permetre obtenir 7 escons al PE (+ 2 escons en comparació amb 1999). Fins i tot podríem argumentar que el final de la dècada està marcat per una caiguda del partit en les enquestes. En les eleccions presidencials i legislatives de 2007, l'FN hi va aconseguir només el 10,4 % i el 4,3 %, respectivament. Així, per segona vegada consecutiva, Jean-Marie Le Pen no va passar a la segona volta ni va aconseguir cap parlamentari en l'Assemblea Nacional. L'any 2009, en les eleccions europees, l'FN hi obtindria tan sols un 6,3 % (- 3,5 punts percentuals) i, en les regionals, només un 11,4 % en la primera volta (- 3,3 punts percentuals) i un 9,2 % en la segona. Aquestes eleccions legislatives estarien marcades per la competència a què es va haver d'enfrontar l'FN, exercida per diferents moviments de dreta radical, sorgits en gran part d'escissions

del mateix FN. D'aquesta manera, a finals de la dècada de 2010, el partit estaria de ple en un declivi electoral, ja que tan sols mobilitzava al voltant del 10 % de l'electorat francès, molt allunyat ja dels seus resultats històrics. Ni tan sols va poder el partit aconseguir bons resultats en les eleccions puntuals en què es va aplicar la representació proporcional.

No obstant això, encara que el partit va tocar fons durant el període 2007-2009, es produiria un gran avanç a partir de l'any 2012. En les eleccions presidencials de 2012, la nova presidenta electa de l'FN, Marine Le Pen, hi obtindria el 17,9 % dels vots. Aquest és, fins a l'actualitat, el millor resultat del partit en la primera volta d'unes eleccions presidencials, cosa que restabliria fermament el partit en tercera posició, molt per davant del partit d'esquerra radical *Front de Gauche* (FG), situat en quarta posició. Les eleccions legislatives següents van confirmar la renovació de l'FN, ja que hi va aconseguir un 13,6 % dels vots en la primera volta i un 3,7 % en la segona, cosa que li va permetre recuperar dos diputats. En aquest context, la coincidència de dos comicis l'any 2014 es consideraria com una vertadera prova de foc. Al mes de març de 2014, l'FN aconseguiria uns resultats sorprenents en les eleccions municipals. No només va guanyar l'alcaldia en 11 municipis (la majoria situats al nord i al sud-est de França), sinó que, de forma sigil·losa, havia dut a terme un progrés significatiu en el duel esquerra-dreta, en el qual aquesta última, com la majoria d'observadors assenyalaria, hauria resultat clarament victoriosa. Tal com afirma Biard (2019), el partit va poder fins i tot guanyar, per primera vegada, unes eleccions en la primera volta (a Hénin-Beaumont). Al maig del mateix any, es van celebrar les eleccions europees i, per primera vegada en unes eleccions de nivell nacional, el partit de dreta radical arribaria al primer lloc, amb el 24,9 % dels vots. El partit va ser primer en cinc dels huit districtes electorals, amb 24 escons (+ 21). Aquest ascens inexorable continuaria en les eleccions presidencials de 2017, en les quals es produiria el col·lapse dels dos partits tradicionals, el Partit Socialista (PS) i els republicans (*Les Républicains*, nou nom de la *Union pour un mouvement populaire* - UMP). L'èxit de Marine Le Pen, amb el pas a la segona volta, seria el reflex dels resultats del partit en la resta de nivells electorals. Malgrat el gran fracàs en la segona volta, amb un 33,9 % (enfront d'un 66,1 % del seu rival, Emmanuel Macron), aquest és el millor resultat que mai ha obtingut en unes eleccions presidencials. De forma molt destacada, un més després, en les eleccions legislatives, l'FN hi obtindria 8 escons. Ja en l'any 2019, l'FN aconseguiria un 23,3 % en les eleccions al PE, el que representa una lleugera baixada respecte a l'any 2014 (-1,6 %), si bé l'augment de la participació electoral del país mostra que l'FN va atraure més de mig milió de votants més que durant l'any 2014. Dit d'altra manera, el partit no només es va convertir indiscutiblement en la segona força política del país, sinó que, a

més, va poder guanyar totes les eleccions intermèdies dels darrers cinc anys (les eleccions departamentals i regionals de 2015² i les eleccions europees de 2014 i de 2019). D'altra banda, els resultats electorals del partit en les recents eleccions locals, departamentals i regionals han anat a la baixa respecte anteriors comicis.

Figura 1. Resultats electorals del Front National en les eleccions presidencials, legislatives i europees.



Impacte de l'FN en el sistema de partits fins a l'actualitat

Com ja hem esmentat abans, l'FN/RN és un dels partits més antics del sistema polític francès, amb una gran estabilitat en el temps. Des de 1972, només ha experimentat un canvi de lideratge i sempre n'ha mantingut el nom, fins l'any 2018. Al contrari, els partits polítics francesos es caracteritzen per la inestabilitat, la feblesa organitzativa i la fragmentació (Knapp, 2002).

² L'FN va aconseguir les primeres posicions (en termes de vot per partit) en ambdues eleccions. Tanmateix, tant la dreta com l'esquerra van formar àmplies coalicions que els van permetre aconseguir totes les presidències departamentals (67 i 30, respectivament), així com les regionals (8 i 7, respectivament).

El principal partit d'esquerra, el *Parti Socialiste* (PS), nascut l'any 1969, s'enfronta ara a una crisi generalitzada, comuna a gairebé tota la "família socialista" a Europa Occidental, amb efectes tant a nivell intern com extern (en termes de feblesa electoral). Concretament, la crisi del PS francès va començar l'any 2009 i va arribar al punt culminant l'any 2017, quan Emmanuel Macron va crear la seua màquina electoral, anomenada *En Marche* (en moviment). Després de guanyar les eleccions presidencials, Macron necessitava assegurar una majoria en el Parlament francès, per a la qual cosa va formar un nou partit polític de centre, *La République en Marche* (LREM).

D'altra banda, el partit "conservador" més important de França és *Les Républicains* (Els Republicans). L'any 2015, el seu líder més recent, Nicolas Sarkozy, en va canviar el nom per tal d'intentar distanciar el nou partit de l'antic, anomenat *Union pour un Mouvement Populaire* (UMP), que havia entrat en crisi des de la derrota electoral de 2012.

En comparació amb els actors polítics principals, l'FN/RN es mostra com un partit bastant estable i cohesionat. El seu model de lideratge centralitzat ha estat capaç de mantindre la unitat del partit i de limitar-ne la fragmentació interna. L'actual RN encarna, al mateix temps, la continuïtat i el canvi. El nou lideratge de Marine Le Pen des de 2011 ha suposat el començament d'una nova etapa en la història del partit, que va culminar l'any 2018 amb la creació del *Rassemblement National*. L'agenda de "des-demonització" de Marine representa el doble propòsit del partit de, d'una banda, aconseguir credibilitat en els seus actes i, d'altra, de preservar la identitat de dreta radical (Ivaldi i Lanzzone, 2018). Les eleccions internes de canvi de lideratge l'any 2011, els estatuts de 2015 i, més tard, el nou estatut de 2018, són testimonis del moviment gradual de l'FN cap a un partit més obert, capaç d'atraure també les elits juvenils.

En termes electorals, cal destacar dos aspectes a l'hora d'avaluar l'impacte de l'RN en el sistema de partits nacional. Segons Panebianco (1988), els partits carismàtics tenen un element "revolucionari" que va en contra de l'estatus polític existent i que els permet mobilitzar el ressentiment dels votants. En aquesta línia, l'RN actual continua defenent polítiques radicals, així com fortes postures populistes *anti-establishment* (Ivaldi 2016) i, tanmateix, no acaba de ser capaç de convertir-se en "força de govern", especialment a nivell nacional. Arran de les victòries municipals de 2014, l'RN ha apostat per consolidar-ne la presència local, en entendre que no només consolidaria la normalització del partit, sinó que també faria que els votants veieren els representants com a bons administradors. De fet, en aquest mateix

període, el partit va aconseguir resultats electorals sense precedents i va guanyar les eleccions a l'alcaldia en 12 ciutats xicotetes i mitjanes. A més a més, l'any 2015, l'RN va guanyar les eleccions regionals franceses en sis cantons i va aconseguir més avanços en les eleccions legislatives celebrades dos anys més tard.

De la mateixa forma que ocorre amb altres actors, pel que fa a la ideologia, l'estratègia i l'organització, l'RN s'enfronta a la paradoxa pròpia dels partits populistes. Quant a l'organització, l'estratègia de "des-demonització" té com a objectiu equilibrar dos imperatius contradictoris; d'una banda, el partit ha de continuar el camí cap a la "normalitat" organitzativa (Mény i Surel, 2002: 251) per tal de millorar-ne la credibilitat i l'estatus governamental; d'altra banda, només podran aconseguir aquest objectiu si augmenten la democràcia i la pluralitat interna, objectiu que es podria veure afectat, al seu torn, per una capacitat d'adaptació del partit fonamentada sobre la seua estructura carismàtica.

A més a més, una possible victòria de l'RN en les eleccions presidencials representa, per a la política francesa, un perill que cal evitar, especialment a causa del sistema de votació nacional i la doble volta. En general, aquest sistema és capaç de mantindre una considerable estabilitat, al mateix temps que assegura l'existència continuada d'un gran nombre de partits.

No hi ha cap dubte que l'RN constitueix hui dia una presència important en el sistema polític francès. Durant l'última dècada, ha sabut reforçar el seu paper, sobretot gràcies a una onada populista (i també nacionalista) generalitzada que afecta gran part d'Europa. Sota el lideratge de Marine Le Pen, el partit ha consolidat també el seu paper dins del Parlament Europeu, on ha creat un grup nou i fort³, i ha iniciat una relació significativa amb altres forces polítiques europees de la zona d'extrema dreta, com la Lliga Nord d'Itàlia, l'Alternativa per a Alemanya, l'FPÖ austríac o el partit flamenc *Vlaams Belang*. De cara a les properes eleccions presidencials de 2022, serà possible avaluar, en comparació amb els resultats històrics que el partit va aconseguir l'any 2017, l'evolució del paper del nou RN.

³ El grup rep el nom de "Europe of Nations and Freedom" (ENF) des de 2019. Actualment, es coneix com a "Identity and Democracy" (ID).

Referències

Andersen, Robert i Jocelyn A.J. Evans (2003), "Contemporary developments in political space in France", en J. Evans (ed.), *The French Party System*, Manchester, Manchester University Press, pp. 171-188.

De Lange, Sarah (2007), "From Pariah to Power Broker. The radical right and government in Western Europe", en P. Delwit i P. Poirier (eds.), *The Extreme Right Parties and Power in Europe*. Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, pp. 21-39.

Dézé, Alexandre (2015), "La dédiablement: une nouvelle stratégie?", en S. Crepon, A. Dézé, N. Mayer (eds.), *Les faux-semblants du Front national. Sociologie d'un parti politique*, Paris, Presses de Sciences Po, p. 27-50.

Delwit, Pascal (2012), "Les étapes du Front national (1972-2011)", en P. Delwit (ed.), *Le Front national. Mutations de l'extrême droite française*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, p. 11-36.

Duverger, Maurice (1951), *Les partis politiques*, Paris, Armand Colin.

Harmel Robert i Lars Svåsand (1993) "Party leadership and party institutionalization: Three phases of development", *West European Politics* 16(2), 67-88.

Igounet, Valérie (2014), *Le Front national de 1972 à nos jours. Le parti, les hommes, les idées*, Paris, Seuil.

Ivaldi, Gilles (2005), "Les formations d'extrême-droite: Front national et Mouvement national républicain", en P. Bréchon (ed.), *Les partis politiques français*, Paris, La Documentation française, pp.15-44.

Ivaldi, Gilles (1996) 'Conservation, Revolution and Protest: A Case Study in the Political Cultures of the French National Front's Members and Sympathizers', *Electoral Studies* 15(3), pp. 339-362.

Ivaldi, Gilles (1998) 'The National Front: The Making of an Authoritarian Party' en Piero Ignazi i Colette Ysmal (eds.) *The Organization of Political Parties in Southern Europe*, Westport: Greenwood-Praeger, pp. 43-69.

Ivaldi, Gilles (2016) 'A new course for the French radical-right? The Front National and "de-demonization"' en Tjitske Akkerman, Sarah de Lange i Matthijs Rooduijn (eds.) *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the Mainstream?*, London, Routledge, pp. 225-246.

Ivaldi, Gilles i Lanzone, Maria Elisabetta Lanzone (2016), 'From Jean-Marie to Marine Le Pen: Organizational Change and Adaptation in the French Front National', en R. Heinisch i O. Mazzoleni (eds.), *Understanding populist party organization: The Radical Right in Western Europe*, Basingstoke, Palgrave Macmillan. pp. 131-158.

Janda, Kenneth (1980) *Political Parties: A Cross-National Survey*, New York, The Free Press.

Knapp, Andrew (2002) 'France: Never a Golden Age' en Paul Webb, David M. Farrell i Ian Holliday (eds.), *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford, Oxford University Press, pp. 107-150.

Labouret, Simon (2014), *La rupture de 2007: changement électoral et dynamiques de réalignement en France*. Grenoble, Université de Grenoble.

Mayer, Nonna (2015), "Le plafond de verre électoral entamé, mais pas brisé", en S. Crépon, A. Dézé, N. Mayer (dir.), *Les faux-semblants du Front national*, Paris, Presses de Sciences Po, pp. 299-322.

Mény, Yves i Yves Surel (2002) 'The constitute ambiguity of populism', en Yves Mény i Yves Surel (eds.), *Democracies and the populist challenge*, London, Palgrave Macmillan, pp 1-24

Panebianco, Angelo (1988) *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.

Perrineau, Pascal (2014) *La France au Front. Essai sur l'avenir du Front national*, Paris, Fayard.

Stockemer Daniel i Abdelkarim Amengay (2015) 'The Voters of the FN under Jean Marie Le Pen and Marine Le Pen: Continuity or Change?', en *French Politics* 13, 370-390.

Dreta radical reinventada?

El cas portuguès després de les eleccions de 2019

Riccardo Marchi
i Marco Lisi

Introducció

La literatura científica sobre extrema dreta¹ en les democràcies occidentals sol situar Portugal entre els països on aquest fenomen és d'una intensitat molt baixa (Backes 2011). En el panorama europeu, caracteritzat per un creixement generalitzat de l'extrema dreta, el sud d'Europa ha estat una regió que, tradicionalment, no tenia partits rellevants d'extrema dreta. No obstant això, fins i tot aquests països han vist recentment el ressorgiment i l'èxit de noves forces pertanyents a aquesta família de partits, principalment (però no només) com a conseqüència de la Gran Recessió, que ha obert finestres d'oportunitat per als partits antisistema. A Grècia,

¹ Segons Ignazi (2003), cal distingir entre la vella "extrema dreta", és a dir, aquells partits associats a la ideologia feixista, i la "nova" extrema dreta, que es va originar en la dècada de 1970 com a reacció a les forces llibertàries. Per altra banda, Mudde (2000) distingeix entre partits d'extrema dreta, caracteritzats per un caràcter antisistema i antidemocràtic, i la dreta radical, que mostra postures antisistema però que accepta les regles democràtiques. Aquest autor va encunyar també la noció de "partits populistes de dreta radical", la característica principal dels quals és la combinació entre la distinció política "poble" versus "elits" i la distinció cultural "nadius" versus "estrangers" (Mudde 2007).

l'antiga extrema dreta (Alba Daurada) ha obtingut resultats notables a causa de l'augment de l'immigració i de l'atur, de l'agudització de les tendències nacionalistes i xenòfobes en l'opinió pública i de l'absència de competència en l'àrea radical en el context del col·lapse general del sistema de partits (Ellinas 2013, pp.556-559). A Espanya, la Gran Recessió, la lluita per la independència de Catalunya i la crisi del Partit Popular han estat els impulsors principals de l'èxit de Vox, un nou partit d'extrema dreta que va aconseguir representació parlamentària en les eleccions generals d'abril de 2019.

Contràriament a aquesta tendència, el cas portuguès s'ha mantingut immune a la irrupció de forces d'extrema dreta. La seua posició marginal en el sistema de partits portuguès s'ha atribuït a una combinació de diferents factors històrics: la presència tardana de règims autoritaris de dreta, l'establiment recent de sistemes democràtics i la consegüent manca de confiança de l'electorat pel que fa a qualsevol proposta nostàlgica (Ignazi 2003, p.1; Norris 2005, pp.65-66). A més, aquests factors s'han intensificat a causa del tipus de transició que s'ha dut a terme —una ruptura mitjançant colp d'estat militar—, que va obstaculitzar encara més la reorganització de l'extrema dreta després del col·lapse del règim autoritari (Linz 1998, p.40).

Aquesta tendència, però, ha canviat amb les eleccions legislatives de 2019 on, per primera vegada en la història democràtica portuguesa, ha resultat electe un diputat (André Ventura) d'un nou partit populista de dreta radical, *Chega* (Suficient). Al si d'un sistema de partits cada vegada més fragmentat i polaritzat, aquest nou partit va aconseguir visibilitat gràcies al seu lideratge i a les postures antisistema. L'objectiu d'aquest capítol és descriure breument la trajectòria de l'extrema dreta a Portugal, en particular durant el segle XXI, i proporcionar una anàlisi preliminar d'aquest nou fenomen, particularment pel que fa a l'origen, l'organització i les orientacions programàtiques.

Aquest capítol seguirà l'estructura que descrivim tot seguit. El següent apartat descriu l'evolució històrica dels partits d'extrema dreta durant el règim democràtic. El tercer apartat analitza l'acompliment electoral de l'extrema dreta a Portugal, mentre que el següent examina el sorgiment del nou partit d'extrema dreta *Chega*. Les conclusions destaquen la rellevància de l'extrema dreta en el sistema de partits portuguès i les implicacions principals per al sistema polític.

La dinàmica de l'extrema dreta, des del període de transició fins al nou mil·lenni

Des d'una perspectiva cronològica, podem dividir la III República Portuguesa en quatre períodes històrics pel que fa a la rellevància per a l'extrema dreta. El primer període comença el 25 d'abril de 1974 i acaba el 25 de novembre de 1975, i representa un estadi molt primerenc en la formació de partits d'extrema dreta així com la desaparició d'aquests a causa de la repressió exercida per les autoritats revolucionàries (Costa Pinto 1998)². El segon període comença a principis de 1976 i culmina amb les eleccions legislatives del 5 d'octubre de 1980, que posen fi a l'intent de l'extrema dreta d'accedir al parlament. El tercer període inclou les darreres dues dècades del segle XX i es caracteritza per tres factors: l'abandó de les estratègies electorals i de construcció de partits, la formació de grupscles i el canvi generacional i ideològic en l'activisme extremista. El quart període comprèn les dues primeres dècades del segle XXI (1999-2020) i correspon al retorn de l'extrema dreta a un projecte de partit i a l'estratègia electoral. Al final d'aquest quart període, finalment, i per primera vegada en la democràcia portuguesa, un partit populista de dreta radical ha pogut obtenir un diputat en el parlament nacional en les eleccions generals de 2019. En aquest sentit, podem parlar de l'obertura d'un nou període per a la dreta radical portuguesa.

Després de la repressió (*Movimento Federalista Português/Partido do Progresso* i *Partido Liberal* al setembre de 1974) i de l'exclusió de les eleccions (*Partido da Democracia Cristã* en abril de 1975) experimentada durant la transició democràtica, l'extrema dreta va reprendre l'estratègia electoral i de construcció de partits durant la nova fase de consolidació democràtica. Enmig del gran desenvolupament de les organitzacions de tot l'espectre polític que caracteritza el període de transició portuguès (Fernandes 2014, pp.10-14), l'extrema dreta s'organitza, entre 1976 i 1980, en partits, en moviments polítics i socials, en grups culturals i en editorials. Des de la perspectiva dels partits polítics, hi van sorgir tres actors principals: el *Partido da Democracia Cristã* (PDC), el *Movimento Independente para a Reconstrução Nacional* (MIRN) i el *Frente Nacional* (FN).

La iniciativa del partit es renovarà a finals de la dècada de 1990, gràcies a la intersecció d'elements que tenien un transfons de nacionalisme salazarista, en particular António da Cruz Rodrigues, i d'elements de xicotets grups radicals,

² La dreta ha estat representada al Parlament pel CDS (Centre Democràtic Social), que ha governat (llevat de la coalició amb el Partit Socialista el 1976) amb el partit de centre-dreta PSD (Partit Social Demòcrata).

en concret de l'etnonacionalista *Movimento de Acção Nacional* (MAN). Aquests elements estableixen, el 1995, l'*Aliança Nacional* (AN), recolzada per l'editorial *Nova Arrancada* i pel setmanari *Agora!*, amb l'objectiu de reactivar alguns dels partits transicionals ja desapareguts, com el PDC. A diferència d'aquests, però, l'AN no és capaç de recollir les signatures necessàries per a la constitució legal d'un partit, cosa que evidencia una disminució de la capacitat organitzativa a finals del segle XX.

No serà fins el 1999 que l'intent de constituir un partit polític tindrà èxit, quan se supera l'estancament pel que fa a la recollida de signatures gràcies a la infiltració en un partit ja existent: el *Partido Renovador Democrático* (PRD). El PRD, fundat el 1985 al voltant de la figura del que era aleshores president portuguès de la República, Ramalho Eanes, havia obtingut un èxit electoral llampant tot i que també havia experimentat un ràpid declivi (Jalali 2007). Reduït el seu estatus al d'un partit fantasma, l'extrema dreta controlarà fàcilment el PRD. L'any 2000 el PRD es va reorganitzar: va canviar el nom a *Partido Nacional Renovador* (PNR), en va substituir el símbol per una flama roja i blava brillant i en va atorgar la presidència a António da Cruz Rodrigues. Ja des dels inicis, el PNR pateix una crisi de lideratge a causa de les diferències entre la facció del vell nacionalisme salazarista i els partidaris del nou extremisme etnonacionalista. La victòria d'aquests últims el 2002 porta Paulo Rodrigues, exmembre de MAN, a la presidència del PNR, el qual va ser substituït en juny de 2005 per José Pinto Coelho, militant nacionalista des de finals dels anys setanta. El mandat de Pinto Coelho enceta una nova fase en la vida del partit, caracteritzada per l'intent d'introduir a Portugal alguns dels temes prioritzats en l'agenda de la "nova" extrema dreta europea (Costa, 2011).

Des de la perspectiva de les arrels històriques, el PNR reclama la contribució del règim autoritari a la defensa dels valors tradicionals i defèn la figura de Salazar com al major estadista portuguès del segle XX. El partit proposa una alternativa radical al règim actual, basada en l'establiment d'una IV República i en la creació d'una nova Constitució, lliure dels traços marxistes de la de 1976. La defensa del règim de Salazar i la lluita per un nou sistema democràtic representen un intent del partit per traduir el clàssic revengisme nostàlgic a posicions populistes més adequades per a la situació política contemporània.

Des de la perspectiva de l'agenda política internacional, el PNR ha evolucionat d'un euroescpticisme dur a un de suau. Tot i que, al principi, va defensar l'eixida de la Comunitat Europea i de la moneda única, el partit ha evolucionat cap al recolzament d'una reforma radical de la Unió Europea. Així, encara que actualment el PNR s'oposa a l'enfortiment del procés d'integració, admet el reforçament dels vincles econòmics

entre els estats europeus, però rebutja les solucions federalistes que disminuïsquen la sobirania nacional. Segons les postures del partit, l'entrada de Portugal en la CEE el 1986 és la causa dels problemes actuals del país, com ara la crisi en els sectors clau de l'economia nacional (agricultura, pesca i xicotetes i mitjanes empreses) i l'immigració. El PNR reconeix Europa com a la dimensió cultural natural de Portugal, però només com a sinònim de l'Occident catòlic. En aquest sentit, el PNR abandona les tendències euroafricanes de l'antic nacionalisme portuguès, exigint que Portugal abandone l'OTAN i, en el context d'una lluita més àmplia contra la islamització del vell continent, s'oposa a l'entrada de Turquia en la Unió Europea. Pel que fa a l'immigració, el PNR presenta un discurs etnonacionalista, on allò que anomenen una "invasió" es considera una amenaça per a la identitat cultural, el treball, el comerç i la seguretat pública de la nació (Zúquete, 2007). Per aquest motiu, el PNR sol·licita la suspensió de l'Acord de Schengen, la repatriació d'immigrants il·legals, el bloqueig de la reunificació familiar i està en contra —invocant el *ius sanguinis*— del principi de *ius soli* reforçat per la Llei de Ciutadania aprovada el 2006 pel Govern socialista. Per al partit, la defensa de la comunitat nacional implica la defensa de la família tradicional, nucli central de la societat, amenaçada per la despenalització de l'avortament i per l'activisme del *lobby* gai.³

L'acompliment electoral de l'extrema dreta a Portugal

Si la dinàmica històrica de l'extrema dreta permet avaluar-ne l'estratègia organitzativa, els resultats electorals ens permeten quantificar l'acceptació d'aquesta proposta com a alternativa antisistema i, per tant, avaluar-ne l'evolució de manera comparada. En la literatura hi ha encara un gran debat al voltant dels factors més favorables per als partits d'extrema dreta. Un d'aquests factors està relacionat amb el tipus i amb les característiques (desproporcionalitat, barrera electoral, dimensió de les circumscripcions electorals, etc.) del sistema electoral (Jackman i Volpert 1996, pp. 501-2; Carter 2002, p. 138; Golder 2003, p. 461).

A Portugal, el sistema electoral és proporcional i fa servir la fórmula D'Hondt. L'alt nivell de desproporcionalitat, la baixa fragmentació del sistema de partits i la gran

³ La naturalesa homòfoba i xenòfoba del missatge del PNR s'aprecia clarament en les campanyes que van tindre més cobertura mediàtica: des de la "marxa contra el crim" el 2005, la "protesta contra el lobby gai" el 2006, la pancarta contra la immigració desplegada a la Praça Marquês de Pombal el 2007 fins a la campanya "A coisa está preta! Nacionalismo renovador torna-a clara" [La situació és fosca! El nacionalisme reformista la il·lumina] el 2012 i al més recent "Contra a invasão islâmica a Portugal" [Contra la invasió islàmica de Portugal] el 2015.

diferència de proporcions de les 22 circumscripcions electorals condueixen a una situació en què els partits xicotets, amb percentatges entre l'1,5 % i el 3 % de vot, només poden obtenir representació parlamentària en les grans circumscripcions de Lisboa i de Porto (Freire 2004, p.57; Freire i Meirinho 2012, p.109). Aquests obstacles es poden contrarestar mitjançant un factor que, generalment, és favorable per als partits d'extrema dreta: l'augment de l'abstenció, que, a Portugal, absorbeix —pel que fa a la dreta— part de la volatilitat intrabloc i que, de 1980 endavant, ha assolit xifres superiors a la mitjana d'Europa Occidental (Freire i Magalhães, 2002, p.47). Aquest sistema electoral s'ha mantingut substancialment sense canvis des de 1987.

Durant el període posterior a la transició, l'extrema dreta va obtenir uns resultats electorals pèssims, amb xifres que anirien des del 0,54 % dels vots fins al pic electoral de l'1,2 % assolit en les eleccions de meitat de període de 1979 (vegeu Taula 1). El fracàs en les eleccions de 1980, quan tres partits d'extrema dreta (PDC, MIRN/PDP i FN) van formar una coalició per tal d'obtenir representació al Parlament portuguès, va aplanar el terreny per al que seria un període d'irrellevància en el sistema polític portuguès.

A diferència de la fragmentació tradicional del radicalisme espanyol (Alonso i Kaltwasser 2014, p.14), a Portugal, el PNR és l'únic competidor en l'extrema dreta des del començament del nou mil·lenni. Al voltant d'aquest hi ha un grapat d'organitzacions que, com en les dècades de 1980 i de 1990, es poden caracteritzar per la feblesa de la seua militància i de la capacitat de mobilització. Després de la "travessia del desert" en què consistirà la dècada de 1990, l'extrema dreta portuguesa tornarà a la batalla electoral únicament el 2002, amb el PNR. A pesar de la renovació del lideratge el 2005 i de la modernització successiva de la imatge i del discurs polític, els resultats electorals durant les primeres dues dècades del segle XXI, no mostren cap desenvolupament notable. Tot i que l'exiguïtat dels vots obtinguts el 2020 es podria atribuir al fet que el partit es trobava encara en les primeres etapes, els percentatges següents (0,16 % el 2005, 0,20 % el 2009 i 0,32 % el 2011) no semblen representar una consolidació substancial, a pesar de l'augment constant. El pic electoral es va assolir el 2015, quan el PNR va obtenir un 0,5 % i 27.269 vots, el que suposa uns deu mil vots més que en les eleccions anteriors. Els resultats obtinguts a les eleccions europees confirmen l'exigüïtat de l'acompliment electoral, amb el 0,25 % dels vots el 2004, el 0,37 % el 2009, el 0,46 % el 2014 i el 0,49 % el 2019 (vegeu Taula 2).

Taula 1. L'Extrema-dreta portuguesa a les eleccions legislatives

	PDC		PNR		Chega	
	Vots	(%)	Vots	(%)	Vots	(%)
1976	29.874	0,54%	-	-	-	-
1979	72.514	1,21%	-	-	-	-
1980*	23.819	0,40%	-	-	-	-
1983	39.180	0,69%	-	-	-	-
1985	41.831	0,72%	-	-	-	-
1987	31.667	0,56%	-	-	-	-
1991	-	-	-	-	-	-
1995	-	-	-	-	-	-
1999	-	-	-	-	-	-
2002	-	-	4.712	0,09%	-	-
2005	-	-	9.374	0,16%	-	-
2009	-	-	11.503	0,20%	-	-
2011	-	-	17.548	0,31%	-	-
2015	-	-	27.269	0,50%	-	-
2019	-	-	17.126	0,33%	67.826	1,29%

*Coalició PDC-MIRN/PDP-FN. Font: www.cne.pt

Taula 2. L'Extrema-dreta portuguesa a les eleccions Europees*

	PDC		PNR		Basta	
	Vots	(%)	Vots	(%)	Vots	(%)
1987	40.812	0,72%	-	-	-	-
1989	29.745	0,72%	-	-	-	-
1994	-	-	-	-	-	-
1999	-	-	-	-	-	-
2004	-	-	8.405	0,25%	-	-
2009	-	-	13.214	0,37%	-	-
2014	-	-	15.013	0,46%	-	-
2019	-	-	16.163	0,49%	49.496	1,49%

*Portugal és membre oficial de la CEE des de 1986. Font: www.cne.pt

A pesar de la proximitat dels percentatges electorals obtinguts pels partits d'extrema dreta en els dos períodes, la comparativa del nombre absolut de vots obtinguts en les diferents eleccions revela dades interessants que permeten dur a terme noves avaluacions de l'evolució del repte de l'extrema dreta en la democràcia portuguesa. El millor resultat aconseguit pel PNR fins ara, el 2015 amb 27.269 vots, s'aproxima molt al pitjor resultat obtingut pel PDC en la derrota electoral registrada el 1980. Això significa que el millor resultat obtingut pel PNR correspon a aproximadament el 37 % del millor resultat obtingut pel PDC el 1979, amb 72.514 vots.

Aquesta comparació suggereix que el PNR no ha pogut conquerir els votants més joves ni els abstencionistes per a així compensar la desaparició de la base tradicional de suport electoral de l'extrema dreta. A escala territorial, l'anàlisi desagregada de les dades electorals mostra que el PNR pot obtenir resultats similars als assolits pels seus homòlegs del període de transició en les dues ciutats més grans, Lisboa i Porto, amb mitjanes superiors a 4.000 i 1.500 vots respectivament, i amb un lleuger augment a Lisboa el 2015 (de 6.193 a 7.188). Per altra banda, el PNR no aconsegueix la mateixa visibilitat en la tercera ciutat més gran, Coïmbra, on comparativament obté un terç de l'electoral fidel a l'extrema dreta de la transició. Un altre element rellevant és la desaparició, en l'acompliment del PNR, del capital electoral representat per la circumscripció exterior, que a finals de la dècada de 1970 garantia a l'extrema dreta entre 2.000 i 4.000 vots, amb percentatges del 3 % al 8 % de l'electorat d'aquesta circumscripció. La desaparició d'aquests vots es deu al canvi generacional i polític dels individus que van emigrar i a la tornada a Portugal, al final del període de transició, de molts d'aquells que havien abandonat el país després del 25 d'abril, en contrast amb el nou règim. En termes de geografia electoral, és impossible trobar una zona del país particularment favorable a l'extrema dreta durant els quaranta anys de democràcia. Si alguns districtes situats a la costa i al centre-nord del país (en particular Santarém i Aveiro) es troben entre els més favorables a l'extrema dreta, tant en el període de transició com en el segle XXI, el PNR obté els millors resultats en districtes situats al sud i a l'interior (Faro i Castelo Branco), sense cap tradició de votació a l'extrema dreta.

El partit d'extrema dreta nouvingut: el Chega d'André Ventura

Durant l'estiu de 2017, la campanya electoral prèvia a les eleccions municipals d'octubre es va veure sacsejada sobtadament per les polèmiques declaracions del

candidat de la coalició de centre-dreta (PSD-CDS-PPM) a l'alcaldia de Loures, una ciutat tradicionalment socialista i comunista. El candidat de 36 anys, André Ventura, era un comentarista televisiu de futbol, amb un passat d'adolescent en un seminari catòlic, un doctorat en dret per la Universitat de York i una carrera acadèmica a la Universitat de Lisboa. La campanya del candidat procedent de les files del PSD va estar caracteritzada per les dures crítiques contra les minories ètniques, en particular les vessades contra les d'ascendència africana involucrades en xicotets crims als barris d'habitatges socials, i contra el poble gità, que acusaria de parasitar l'Estat del benestar i de resistir-se a la integració. Aquestes declaracions, inusuals per a la política dominant portuguesa, van tindre repercussions en l'espectre polític de dreta: el líder del CDS-PP, Assunção Cristas, va retirar la seua formació de la coalició a Loures, a pesar de l'oposició dels quadres locals que no van apreciar gran diferència quant a les postures de "llei i ordre" de l'exlíder del CDS-PP Paulo Portas. En contraposició, el líder del PNR, José Pinto Coelho, va saludar públicament el candidat socialdemòcrata i el va convidar a unir-se al partit nacionalista.

A partir d'aquest moment, els mitjans van començar a presentar André Ventura com al nou portaveu de l'extrema dreta a Portugal. Per la seua part, el candidat del PSD sempre ha rebutjat l'etiqueta, s'ha referit a l'extrema dreta com a irrellevant a Portugal i ha titllat el PNR d'oportunista per haver-se aprofitat de la seua campanya. El PNR, al seu torn, va acusar Ventura d'haver-se apropiat de la seua agenda política i de difamar públicament un partit al qual, en conversacions privades en xarxes socials, expressava el seu agraïment.⁴ A pesar de la controvèrsia, Ventura va guanyar el 21,55 % dels vots en les eleccions locals de Loures, va obtenir tres regidors a la ciutat i el millor resultat del PSD a Loures, amb un augment de 4 punts percentuals en comparació amb les eleccions de 2013.

Gràcies a la notorietat aconseguida als mitjans, André Ventura va llançar, entre setembre i octubre de 2018, el moviment *Chega* [Suficient o Prou] com a una facció dins del PSD amb l'objectiu de convocar un congrés especial del partit per tal de destituir el president Rui Rio, degut a la seves orientacions moderades. L'operació no va aconseguir el suport esperat de les figures principals del partit. Com a resposta, André Ventura va dimitir del càrrec com a regidor a Loures, va deixar el partit i va llançar la reunió de les 7.500 signatures necessàries per a registrar *Chega* com a nou partit polític que, en les seues pròpies paraules, "no serà una dreta de tipus nord-

⁴ "Temos causas e coragem, eles têm os meios e o oportunismo", disponible en línea a <http://www.pnr.pt/2017/08/causas-coragem-os-meios-oportunismo/>

americà, ni brasiler, ni italià. Serà una dreta a l'estil portuguès!".⁵ La formalització del partit al Tribunal Constitucional va tindre lloc en la segona meitat de gener de 2019. Després d'un primer rebuig al març de 2019 a causa de la invalidació d'uns centenars de signatures de menors o de ciutadans que pertanyien a les forces de la seguretat, el nou partit tornaria a fer la sol·licitud, que aquesta vegada tindria èxit. El registre per part del Tribunal Constitucional s'aprovaria finalment el 9 d'abril de 2019.

Paral·lelament al procés de legalització del partit, André Ventura va establir contactes amb tots els partits de dreta més xicotets per tal de formar una coalició per a les eleccions europees del 26 de maig de 2019. En particular, *Chega* apuntaria cap als cristians del *Partido Cidadania e Democracia Cristã* (PPV/CDC), els liberals del moviment *Democracia 21*⁶ i els monàrquics del *Partido Popular Monárquico* (PPM). L'objectiu de formar una coalició es devia principalment a una raó pràctica, ja que el nou partit encara no estava legalment constituït i, per llei, una coalició ha d'incloure al menys dos partits reconeguts oficialment pel Tribunal Constitucional. L'acord amb PPV/CDC i Dem21 es va materialitzar sense cap complicació al mes de febrer de 2019. Més complex va ser, però, l'acord amb el PPM, el Consell Nacional del qual va rebutjar inicialment qualsevol apropament a *Chega*. L'impasse es va resoldre només després de la intervenció directa del president del partit, Nuno da Camara Pereira, el qual va convèncer els alts càrrecs del partit per a unir-se amb *Chega* el 13 de març de 2019. El procés de legalització de la coalició al Tribunal Constitucional no va estar exempt de dificultats: al mes d'abril de 2019, es rebutgen les successives denominacions *Coligação Chega* [Coalició Suficient] i *Europa Chega* [Europa Suficient] pel fet de contindre el nom d'uns dels partits de la coalició, la qual cosa va forçar l'elecció del nom *Basta!*

Des del punt de vista organitzatiu, aquest nou partit adopta un model jeràrquic tradicional, similar al dels partits de masses (l'estructura habitual dels partits portuguesos, vegeu Lisi 2015), basant-se en una Convenció Nacional com a òrgan principal del partit, escollit per les rames del partit (*concelhias*, les estructures de partit a escala municipal), i un òrgan executiu (*Chega* 2019). La Convenció Nacional també escull el president, el qual presideix els treballs de la Direcció Nacional. En la pràctica, però, el president i líder, André Ventura, ha aconseguit clarament un paper dominant dins de l'elit del partit, principalment per la gran exposició mediàtica

⁵ Octávio Lousada Oliveira, "Poderá haver um líder populista em Portugal?", Visitat el 17/11/2018, <http://visao.sapo.pt/actualidade/portugal/2018-11-17-Podera-haver-um-lider-populista-em-Portugal->

⁶ Democracia 21 és un micromoviment de la dreta format el 2018 per un antic membre del PSD. Aquesta força defenia una agenda liberal en la dimensió socioeconòmica i una orientació progressista en termes de valors. No obstant això, no va aconseguir reunir signatures per a formar un nou partit.

d'aquest —sense precedents per a les forces de dreta radical a Portugal—, que ha enfortit la identificació entre el partit i el líder. La seua presència territorial ha millorat amb el temps i ara compta amb estructures en funcionament en tots els districtes portuguesos. En l'actualitat, el partit compta amb uns 25.000 membres d'acord amb dades internes del maig de 2021 i ha establert una organització juvenil.

Després de les eleccions europees, *Chega* va iniciar un procés d'estructuració. El 30 de juny de 2019, es va celebrar a Lisboa la Convenció Nacional fundadora, que va confirmar André Ventura com a president del partit i va escollir la resta d'òrgans rectors. Ventura fou també confirmat en les Convencions nacionals celebrades el setembre de 2020 i el maig de 2021. Entre les seves figures destacades hi trobem Diogo Pacheco de Amorim, ideòleg i autor del programa *Chega*. La seua trajectòria política és interessant a l'hora de definir la identitat de *Chega*: veterà de les organitzacions acadèmiques nacionalistes al final del règim autoritari, Diogo Pacheco de Amorim es va unir a la dreta radical portuguesa —el Moviment Federalista Portuguès (MFP/PP) i el clandestí Moviment d'Alliberació Democràtic de Portugal (MDLP)— durant la transició democràtica entre 1974 i 1976. A finals de la dècada de 1970, es va convertir en un dels joves intel·lectuals de dreta que va intentar introduir les tesis de la *Nouvelle Droite* francesa a Portugal, combinades amb unes posicions lliberals en matèria econòmica i organització estatal que caracteritzarien les seues orientacions polítiques durant la propera dècada. Després d'una experiència breu en el partit d'extrema dreta del general Kaúlza de Arriaga, MIRN, Pacheco de Amorim es va unir al CDS en la dècada de 1980 i es va convertir en assessor parlamentari del partit. En la dècada de 1990, serà la mà dreta del president del partit, Manuel Monteiro⁷, en l'intent per fer virar el CDS cap a la dreta i, amb ell, va liderar l'escissió de l'ala dreta del CDS: el Partit Nova Democràcia (PND, *Partido Nova Democracia*) que, a principis del segle XXI, va intentar inútilment crear una força clarament dretana, euroescèptica i nacional-populista a Portugal (Marchi 2018: 123).

Així doncs, el nou partit populista de dreta radical és el resultat de l'esforç d'un emprenedor polític que va ser capaç d'explotar recursos clau per tal d'obtenir més visibilitat i d'elaborar una nova oferta política en el context de les eleccions de 2019. Tot i que el seu origen va estar vinculat als dissidents del PSD, la nova força integra tant nacionalistes com independents d'entorns catòlics, liberals i de dreta tradicional. En conseqüència, el partit és de naturalesa híbrida, encara molt fluida i

⁷ Manuel Monteiro va exercir com a líder del CDS entre 1992 i 1998. Durant aquest període, va canviar el nom del partit pel de PP (*Partido Popular*). Des de 1998, quan Paulo Portas va assumir el lideratge, el partit va adoptar oficialment la denominació de CDS-PP (*Centro Democrático Social-Partido Popular*).

el desenvolupament del qual és incert. El resultat final dependrà no només del seu creixement, sinó principalment de la forma en què el líder controlarà i administrarà els diferents grups que formen el partit.

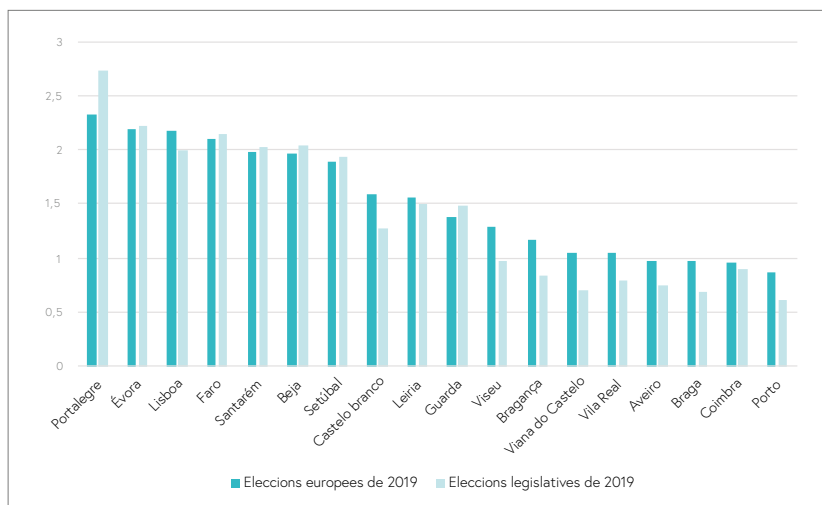
L'acompliment electoral de l'extrema dreta en les eleccions de 2019

Dèsset partits/coalicions van poder participar en les eleccions europees de 2019, un més que en els comicis anteriors. Tres partits completament nous es van presentar a les eleccions per primera vegada. El primer va ser Aliança (*Aliança*), un nou partit de dreta format per un exlíder del PSD (i exprimer ministre), Pedro Santana Lopes. A més de posicions neoliberals en termes socioeconòmics, el partit va adoptar una línia euroescèptica suau i defensava els valors tradicionals en l'àmbit cultural, intentant competir amb el PSD per atraure els votants de dretes i conservadors. El segon nou partit seria la Iniciativa Liberal (*Iniciativa Liberal*), que combinaria un èmfasi fort en les polítiques econòmiques liberals (reducció d'imposts) amb un discurs *antiestablishment*. Finalment, el tercer jugador nou seria la coalició PPM. PVC/CDC, la força principal de la qual, *Basta!*, va adoptar un clar discurs populista, dirigit principalment a l'elit política i als immigrants.

Les eleccions al Parlament Europeu de 2019 van confirmar dues tendències generals que han caracteritzat l'evolució del sistema de partits portuguès. La primera és el nivell creixent de fragmentació causat per l'aparició de partits nous, especialment cap a la dreta de l'espectre ideològic. De fet, les eleccions europees de 2019 van demostrar, amb el fet que el xicotet partit PAN hi va obtenir un eurodiputat (*Pessoas-Animais-Natureza*), que les eleccions de segon ordre són un terreny favorable per al progrés dels partits menuts (vegeu Freire i Santana-Pereira 2015). A pesar d'haver gaudit d'una visibilitat relativament alta als mitjans, els resultats de *Basta!* no van ser especialment notables, ja que van obtenir l'1,49 % dels vots (aproximadament 50.000 vots), el que va suposar un augment de només 0,58 punts percentuals en comparació amb el conjunt de vots obtinguts per PPM i PPV/CDC en les eleccions europees de 2014. Aquest resultat es deu principalment a l'escàs mes d'antiguitat del projecte polític i a l'etiqueta d'"extrema dreta" amb què s'hi van referir els mitjans, però també va revelar un cert atractiu electoral d'André Ventura, principalment en comparació amb els 16.163 vots (0,49 %) obtinguts per un PNR amb vint anys de presència en aquesta àrea política. També cal destacar que el resultat va estar ben distribuït territorialment, des d'un 2,32 % obtingut a Portalegre

fins a un 0,85 % al districte de Porto (vegeu Figura 1). Tot i que la coalició no va aconseguir l'objectiu principal, és a dir, obtenir un eurodiputat, el lideratge va rebre el resultat de forma positiva i el va interpretar com a un bon punt de partida per a les eleccions legislatives d'octubre, amb l'objectiu d'atraure nous votants i abstencionistes a través de la politització de nous temes (*issues*)⁸.

Figura 1. Distribució territorial de les bases electorals de Chega (% vots)



En la campanya electoral, André Ventura va confirmar els punts principals de la seua agenda política: la reducció del nombre de diputats nacionals de 230 a 100, l'eliminació de l'actual semi-presidencialisme i l'establiment d'un sistema purament presidencial, la introducció de la cadena perpètua per a homicidis (actualment, la pena màxima de presó és de 25 anys a Portugal) i la castració química per als pedòfils. La plataforma de coalició també va criticar durament els partits de l'*establishment* per no poder resoldre els principals problemes del país, així com els seus polítics per la seua participació en escàndols de corrupció. Paradoxalment, les posicions d'André Ventura sobre Europa no encaixen en el discurs populista de la dreta radical. A diferència del PNR, *Chega* rebutja l'antieuropeisme, considera que qualsevol possibilitat d'abandonar la UE i l'Euro seria catastròfica per a Portugal i, al contrari, proposa una major integració en una Unió Europea no federal, això sí, formada per Estats membres d'igual dignitat sense poders hegemònics.

⁸ Vegeu *Diário de Notícias*, 26 de maig de 2019 (<https://www.dn.pt/lusa/europeias-resultado-da-muita-forca-para-as-legislativas-de-outubro-basta-10944656.html>)

Les eleccions locals per al govern regional de Madeira, celebrades el 22 de setembre de 2019, van contribuir a consolidar el nou partit populista de dreta radical i a preparar les eleccions generals del 6 d'octubre. En les eleccions de la regió autònoma de Madeira, *Chega* va intentar sense èxit arribar a un acord amb el partit *Juntos Pelo Povo* (JPP), que havia obtingut el 10 % dels vots el 2015. Concorrent en solitari, *Chega* va obtenir només 619 vots (0,43 %), però de nou va ser un resultat millor que el del PNR, que tan sols va arribar als 274 vots (0,19 %), una disminució substancial en comparació amb els resultats de 2015.

Finalment, en las eleccions legislatives del 6 d'octubre, *Chega* va presentar llistes autònomes on s'inclouien alguns candidats del PPV/CDC, mentre que el PPM va decidir presentar-s'hi en solitari i Dem21 es va distanciar d'André Ventura a causa de desacords pel que fa a la seua postura antiavortista. La campanya electoral es va centrar en els punts més estrafolaris del programa de 70 mesures del partit. Pel que fa a les reformes institucionals, *Chega* va fer campanya pel canvi del sistema semipresidencialista vigent al presidencialisme pur i per la reducció del nombre de parlamentaris de 230 a 100. Quant a l'agenda vinculada a la "llei i ordre", el partit va proposar un increment en la dotació de mitjans per a la policia i un major èmfasi en la lluita contra els delictes menors a les perifèries metropolitanes. En l'àrea de la justícia, Ventura va reiterar la seua proposta de castració química per a pedòfils i de cadena perpètua per a homicides. Pel que fa a qüestions socioeconòmiques, el candidat va incidir en la lluita contra la corrupció mitjançant la prohibició per als polítics de treballar en empreses privades amb les quals hagueren negociat en l'exercici de les seues funcions públiques. *Chega* va advocar també per la reducció del paper de l'Estat tant en el sistema de salut i d'educació com en transport i infraestructures, així com per la fi de les polítiques de subsidis per a les comunitats gitanes. Tanmateix, no sol haver-hi consens dins del partit pel que fa a les polítiques de benestar, ateses les diferents "ànimes" (més o menys liberals) per les quals està format des dels orígens. En termes de valors, el partit es va mostrar en contra de l'anomenada "ideologia de gènere" a les escoles i va proposar l'eliminació de l'avortament i de les cirurgies de canvi de sexe de la salut pública.

Pel fet que aquesta agenda va ser àmpliament difosa pels mitjans com a exemple portuguès de populisme de dreta radical, el partit va marcar una fita en la història de la dreta radical en la democràcia portuguesa: amb 66.448 vots (1,3 %) obtinguts, André Ventura va ser escollit diputat del parlament portuguès. Així, esdevindria el primer diputat electe a ser catalogat mitjançant l'etiqueta d'"extrema dreta" des de 1974. En termes territorials, *Chega* va aconseguir els millors resultats tant en algunes àrees de l'Alentejo —una regió del sud de Portugal amb baixa densitat

de població i de tradició comunista—, com en àrees densament poblades de la perifèria de Lisboa. La causa de la permeabilitat del discurs de Ventura tant en àrees de l'interior com de l'àrea metropolitana de la capital resideix en la forta presència de comunitats romanís o d'immigrants asiàtics vinculats a l'agricultura, en el cas de les primeres, i en la forta presència de minories ètniques associades a una percepció d'inseguretat i de crims menors en el cas de la segona. No obstant això, l'anàlisi de les dades no confirma una transferència de vots cap a *Chega* provinents de la històrica coalició verda comunista (CDU-*Coligação Democrática Unitária*) o del PNR.⁹ Tant el CDU com el PNR van registrar una disminució notable de vots, i aquest últim va perdre el 40 % del seu electorat el 2019. Igualment, els partits de centre-dreta PSD i CDS-PP també van registrar pèrdues de 700.000 vots en comparació amb les eleccions de 2011, fet que podria haver contribuït a l'èxit de *Chega*.

A més de la crisi del centre-dreta i de la volatilitat de l'electorat del PNR (el partit va obtenir el 0,33 % dels vots, el que correspon a 17.126 vots), la finestra d'oportunitat aprofitada per aquest nou partit es va explorar encara més degut a la visibilitat del seu líder, tant en les convencionals com en les noves xarxes socials. El nou partit, a l'igual que altres forces recentment creades com el PAN, va apostar pels nous dispositius tecnològics i per la comunicació en línia, com ho demostra el gran nombre de seguidors tant a Facebook (més de 60.000 a data de novembre de 2019) com a YouTube (amb un canal de *Chega* amb 20.000 subscriptors). Tanmateix, va ser principalment a través de la televisió, el dispositiu més utilitzat pels votants portuguesos per a obtenir informació política (Lisi 2019), que André Ventura va aconseguir més visibilitat, especialment mentre exercia d'expert en futbol per a un canal privat, CMTV, actualment el canal que registra la quota més elevada d'audiència.

Després de les eleccions, André Ventura va insistir en el caràcter de *Chega* com a partit de dretes, liberal en l'aspecte econòmic i conservador en valors, actuant així com una vertadera barrera contra el sorgiment de l'extrema dreta a Portugal. En aquest sentit, va confirmar la seua proximitat amb el partit espanyol Vox i amb els italians *Lega* i *Fratelli d'Italia*, així com amb el francès *Rassemblement National* de Marine Le Pen. Des de llavors, el partit ha esdevingut un trampolí privilegiat per a l'entrada de Portugal en la dinàmica europea del sorgiment del populisme de dreta radical.

⁹ Pedro Magalhães, "As legislativas à lupa (em 7 pontos, 8 mapas e 2 gráficos)", *Expresso*, 13/10/2019 <https://expresso.pt/legislativas-2019/2019-10-13-As-legislativas-a-lupa-em-7-pontos-8-mapas-e-2-graficos>

Conclusions

Des de l'establiment del règim democràtic a Portugal, l'extrema dreta s'ha enfrontat a grans reptes per a poder irrompre en el sistema polític. En termes organitzatius, l'extrema dreta portuguesa s'ha afeblit pel que fa al nombre d'activistes, intel·lectuals compromesos, treballadors de coll blanc de perfil socio-professional alt i medis financers. El conseqüent descens en suports electorals i la incapacitat per a aprofitar al màxim el creixent abstencionisme per a regenerar el capital electoral representen dos indicadors més del declivi del repte de l'extrema dreta al règim del 25 d'abril. En general, el pes electoral de l'extrema dreta s'ha mantingut molt baix fins el 2019, i això és degut no només a la manca d'un lideratge atractiu, sinó també a l'elaboració de plataformes de polítiques públiques originals que pogueren mobilitzar l'electorat nacionalista o el vot protesta.

Les coses han canviat en part amb l'ascens del partit d'André Ventura. El seu lideratge no només encarna un nou discurs polític basat en la retòrica populista o antisistema, ja que ha adoptat amb èxit una nova estratègia de comunicació basada en la politització de nous temes (*issues*). A diferència d'altres líders radicals o d'extrema dreta, Ventura té una forma molt mediàtica de comunicar el seu missatge polític i ha sigut capaç d'atraure gran atenció mitjançant un estil atractiu tant per als periodistes com per als ciutadans. Tot i que el seu èxit ha sigut modest en comparació amb l'avanç de l'extrema dreta en altres països del sud d'Europa, és bastant notable en relació a la història democràtica portuguesa. Després dels primers mesos de l'elecció de Ventura com a diputat, les enquestes van mostrar que el seu partit es va beneficiar de la visibilitat atorgada pel Parlament en termes d'opinió pública, ja que se'n va duplicar la popularitat¹⁰. A més, el líder de *Chega* ha sigut el focus d'una gran atenció a causa de les seues polèmiques declaracions i accions, tal com ho demostra el seu suport a la manifestació de les forces policials celebrada al novembre de 2019 i la tercera posició (11,9% dels vots) en les eleccions presidencials del gener de 2021¹¹.

Atesos els alts nivells d'insatisfacció amb els partits tradicionals i l'elevada proporció de votants descontents (vegeu Teixeira et al. 2014), aquest nou partit populista de dreta radical podria aplanar el terreny que permetés encetar una nova era per a l'extrema dreta portuguesa, promovent apel·lacions populistes i sentiments contra la immigració. Dos reptes són especialment importants de cara a la consolidació

¹⁰ L'enquesta es va publicar el 21 de novembre de 2019 al *Jornal Económico* (<https://jornaleconomico.sapo.pt/noticias/chega-duplica-intencoes-de-voto-no-mes-seguinte-as-legislativas-516646>)

¹¹ Vegeu <https://sol.sapo.pt/artigo/677816/ventura-recebido-em-xtase-pelos-manifestantes> (Sol, 21 de novembre 2019).

d'aquesta nova força tant a termini curt com termini. El primer és la penetració organitzacional i la capacitat per a establir seus de partit al territori portuguès, mobilitzant-hi recursos i personal. El segon és la cooptació de quadres de partit i dels beneficis que li pot proporcionar la realineació que té lloc ara mateix en l'espai polític de la dreta. Des d'aquest punt de vista, serà interessant veure la composició futura del seus afiliats, així com l'equilibri intern entre les diferents faccions del partit, especialment entre el component més moderat (provinent del PSD) i la tendència nacionalista. Ens queda per veure com reaccionaran a aquest repte els partits principals i en quina mesura es pot produir un contagi, especialment entre els actors i els polítics de la dreta.

Referències

Alonso, S. & Kaltwasser, C. R. (2015) 'Spain: No Country for the Populist Radical Right?', *South European Society and Politics*, vol.20, no.1, pp.21-45.

Backes, U. (2011) 'The unsuccessful parties: Ideologies, Strategies and Conditions of the Failures', a *The Extreme Right in Europe*, eds. U. Backes, P. Moreau, Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, Oakville, pp.149-170.

Carter, E. L. (2002) 'Proportional Representation and the Fortunes of Right-Wing Extremist Parties', *West European Politics*, vol.25, no.3, pp.125-146.

Chega (2019), *Estatutos*, Lisboa.

Costa, J. M. (2011), 'A nova extrema-direita na democracia portuguesa', *Análise Social*, vol.XLVI, no.201, pp.765-787.

Costa Pinto, A. (1998) 'Dealing with the Legacy of Authoritarianism: Political Purges in Portugal's. Transition to Democracy', in *Modern Europe after Fascism 1943-1980s*, eds. S. U. Larsen and B. Ugtvet, Columbia University Press, New York, pp.1679-1717.

Ellinas, A. A. (2013) 'The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece', *South European Society and Politics*, vol.18, no.4, pp.543-565.

Fernandes, T. (2014) 'Rethinking pathways to democracy: civil society in Portugal and Spain, 1960s–2000s', *Democratization*, vol. 22 no. 6, pp. 1074-1104.

Freire, A. & Meirinho M. (2012) 'Institutional Reform in Portugal: From the Perspective of Deputies and Voters Perspectives', *Pòle Sud*, no.36, pp.107-125.

Golder, M. (2003) 'Explaining variation in the Success of extreme right Parties in Western Europe', *Comparative Political Studies*, vol.36, no.4, pp.432-466.

Ignazi, P. (2003) *Extreme Right Parties in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford.

Jackman, R. W. & Volpert K. (1996) 'Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe', *British Journal of Political Science*, vol.26, no.4, pp.501-521.

Jalali, C. (2007) *Partidos e democracia em Portugal (1974-2005)*, ICS, Lisbon.

Linz, J. (1998) 'Fascism is Dead: What Legacy Did it Leave?', en *Modern Europe After Fascism 1943-1980s*, eds. S. U. Larsen and B. Ugtvet, Columbia University Press, New York, pp.19-51.

Lisi, M. (2015) *Party Change, Recent Democracies and Portugal. Comparative Perspectives*. Lanham, MD: Lexington,.

Lisi, M. (2019) *Eleições. Decisão de Voto e Campanhas Eleitorais Em Portugal*. Edições Sílabo, Lisboa.

Marchi, R. (2010a) 'Le destre radicali nella transizione: dall'autoritarismo alla democrazia (1974-1980)', *Storia e Problemi Contemporanei*, no.54, pp.73-91.

Marchi, R. (2010b) 'At the Roots of the New Right-Wing Extremism in Portugal: The National Action Movement (1985-1991)', *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol.11, no.1, pp.47-66.

Marchi, R. (2012) 'The Portuguese Radical Right in the Democratic Period', en *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe. From Local to Transnational*, eds. A. Mammone, E. Godin, B. Jenkins, Routledge, London, pp.95-108.

Marchi, R. (2018) *The Portuguese Far Right Between Late Authoritarianism and Democracy (1945-2015)*, Routledge, London.

Mudde, C. (2000) *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester University Press, Manchester.

Mudde, C. (2007) *The Populist Right Parties in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.

Norris, P. (2005) *Radical Right: Voters and Parties in the Electoral Market*, Cambridge University Press, Cambridge.

Teixeira, C. Pequito, Tsatsanis, E. & Belchior, A. M. (2014) 'Support for Democracy in Times of Crisis: Diffuse and Specific Regime Support in Portugal and Greece', *South European Society and Politics*, vol.19, no.4, pp.501-518.

Zúquete, J. P. (2007) 'Portugal: A New Look at the Extreme-Right', *Representation*, vol.43, no.3, pp.179-198.

Segona part

La dreta radical a Espanya

Spain remains different

Vox i la reconfiguració de la nova extrema dreta espanyola

Anna López
i Marc Borràs

L'ascens en Europa occidental de partits polítics anomenats "nova extrema dreta" (Ignazi, 2003) o "dreta radical populista" (Mudde, 2007) és indiscutible i, pel que sembla, a aquestes altures és imparable. L'any 2014, els representants de la ultradreta europea van aconseguir ocupar un 15 % dels escons de l'Eurocambra, xifra que, després de les eleccions del mes de maig de 2019, va augmentar fins a quasi el 21 %, amb 157 diputats repartits en un pèlag de 21 formacions polítiques nacionals. En pràcticament tots els estats de l'Europa comunitària els partits d'extrema dreta s'han situat "al centre de l'escenari polític europeu" (Antón-Mellón i Hernández-Carr, 2016: 13), cosa que els ha permès condicionar l'agenda política, no només als seus països, sinó també al conjunt de la Unió Europea, especialment en matèria d'immigració i de seguretat. Les causes del creixement d'aquests partits són multifactorials, però, en tot cas, el que és significatiu és que, des de la Segona Guerra Mundial, s'ha consolidat una oferta d'extrema dreta fortament arrelada en el

paisatge polític europeu i amb un discurs que reivindica l'excepcionalitat nacional front a l'ímpetu globalitzador, el replegament identitari, la prioritat dels autòctons sobre els forasters i, en definitiva, el rebuig de la diversitat cultural.

Espanya, però, semblava estar al marge d'aquest moviment i constituïa una de les poques excepcions —juntament amb Portugal i amb Irlanda— a la regla general. I així ha sigut fins al 2 de desembre de 2018, quan un partit recentment creat, Vox, va aconseguir 395.978 vots (un 10,97 % del total de vots emesos) en les eleccions autonòmiques de la comunitat autònoma d'Andalusia, vots que es van traduir en dotze escons, mentre que l'enquesta preelectoral del CIS del 15 d'octubre li n'havia concedit només un (CIS, 2018). Vox es va presentar a la contesa electoral amb un programa marcadament nacionalista i recentralitzador que contrarestavava les temptatives separatistes de l'independentisme català i, a més a més, casava bé amb els postulats neoliberals més arquetípics, els que advoquen per un amagriment extrem de l'Estat. Tot això, a més, conjugat amb una crítica a la immigració il·legal —un tòpic de l'extrema dreta europea—, al feminisme i als discursos LGTBI+, la particular Nèmesi del partit extremista espanyol, que ells desqualifiquen com a "ideologia de gènere".

Per tal de valorar de forma justa aquests resultats electorals, és convenient comparar-los amb els resultats obtinguts per partits de la mateixa família ideològica durant la multitud d'eleccions generals celebrades al llarg dels més de quaranta anys de democràcia espanyola. De fet, només són comparables amb els que va obtenir, l'any 1979, Unión Nacional, la coalició que va aconseguir aglutinar aquelles formacions en què s'havia dispersat electoralment l'extrema dreta després de la mort del dictador: en aquell moment, va aconseguir 378.964 vots (un 2,11 % del total), que es van traduir en un escó que va ocupar Blas Piñar. Cal tindre en compte, però, una diferència important: Unión Nacional va aconseguir aquests vots en unes eleccions generals; Vox va aconseguir superar aquesta xifra en unes autonòmiques. Només cinc mesos després, el 28 d'abril de 2019, el partit va ratificar aritmèticament la seua progressió electoral en aconseguir 2.677.173 vots en l'àmbit estatal (un 10,26 % del total dels vots emesos), xifra que va augmentar fins als 640.063 (15,09 %) sis mesos després, amb la repetició dels mateixos comicis el 10 de novembre de 2019. És a dir, que, en menys d'un any, Vox va passar de la irrellevància institucional a convertir-se en la tercera força parlamentària del país: en les eleccions generals del 20 de desembre de 2015 a penes va aconseguir reunir 58.114 vots (0,23 %), que encara es van reduir més en la repetició electoral del 26 de juny de 2016 (47.182 vots, un 0,20 %). Parlem, doncs, d'una progressió vertiginosa —i astoradora— de quasi 15 punts percentuals en un únic cicle electoral de quatre

anys, la qual cosa adquireix encara més valor si tenim en compte que el partit es va fundar a finals de 2013.

Per tant, fins a l'aparició de Vox, tot semblava indicar que, a diferència dels seus homòlegs europeus, l'extrema dreta espanyola estava irremissiblement condemnada a la marginalitat institucional. Fins i tot alguns especialistes es preguntaven si és que Espanya no era país per a aquella extrema dreta radical populista (Alonso i Kaltwasser, 2014) que, en canvi, proliferava en l'entorn polític europeu. Calgué esperar a l'any 2019 per a que l'extrema dreta espanyola representada per Vox obtinguera resultats comparables als recollits per la resta dels seus homòlegs europeus: la Lliga del Nord italiana (17,2 %), el PVV holandès (13,1 %) o Alternativa per a Alemanya (12,6 %).

Tot això ha obligat els especialistes a canviar de forma ràpida i imprevista el sentit de les seues investigacions. Fins a l'any 2019 era necessari explicar l'excepcionalitat del sistema polític espanyol, on l'extrema dreta semblava eternament condemnada a una "presència absent" (Casals, 2000). De sobte, s'ha girat la truita i ara es tracta d'explicar el motiu de l'èxit electoral sobtat d'una formació d'extrema dreta en la democràcia espanyola. És clar, això és com preguntar-se què era el que havia impedit fins aleshores el triomf electoral d'una formació radical d'extrema dreta a l'estat espanyol, com sí que ocorria en la resta de la UE. Què era, en definitiva, el que havia canviat en el marc polític espanyol perquè les propostes de Vox obtinguen ressò electoral suficient per a irrompre amb força en les institucions representatives espanyoles?

Per tal de resoldre ambdues qüestions, la primera part d'aquest article analitza les causes de la marginalitat política i electoral de la nova extrema dreta espanyola fins a l'actualitat, on ens detindrem en una breu anàlisi de l'oferta política de dues formacions que començaven a adoptar un discurs similar al de la dreta radical europea: Plataforma per Catalunya i España 2000. En la segona part, en canvi, argumentarem que l'èxit electoral de Vox s'explica —quasi exclusivament— per l'activació del *cleavage* nacionalista centre-perifèria¹ propiciat per la convocatòria unilateral d'un referèndum d'autodeterminació per part de les forces polítiques independentistes catalanes que representaven la majoria del Parlament autonòmic i que ostentaven el govern de la Generalitat. El referèndum estava previst per a l'1 d'octubre de 2017, però, en realitat, el procés independentista —conegut després simplement

¹ En detriment del *cleavage* esquerra-dreta, de caràcter socioeconòmic i determinant en les eleccions generals de 2015 i de 2016.

com a "Procés"— va començar molts anys abans, amb la sentència del Tribunal Constitucional del 27 de juny de 2010 que anul·lava nombroses disposicions del nou Estatut d'Autonomia català i, sobretot, que negava qualsevol validesa jurídica a la declaració de Catalunya com a nació feta en el seu Preàmbul. El Procés va culminar amb una Declaració també unilateral d'independència de Catalunya, aprovada per alguns partits de la cambra catalana el 27 d'octubre de 2017, cosa que va provocar la suspensió de l'autonomia en virtut de l'article 155 de la Constitució espanyola.

Però, en realitat, l'èxit electoral de Vox no s'explicaria tant pel referèndum o per la Declaració d'Independència en si com per la gestió que va fer el Partit Popular —que governava Espanya en aquells moments— de tota la crisi secessionista catalana. És molt important tindre això en compte: les recompenses electorals de Vox eren tant conseqüència dels *fets* com de la *percepció* social d'aquests fets i de les conseqüències que van tindre en la praxi del govern: tal com afirma Martínez Pastor (2019), "moltes vegades, els humans no actuem en funció de la realitat, sinó en funció de com la percebem". Per això, en la nostra anàlisi serà tan important l'atenció que atorguem als aspectes subjectius de la qüestió com la que concedim a les dades quantificables.

Raons per a una (llarga) travessia del desert

No hi ha gaire estudis que hagen abordat les causes de l'excepcionalitat d'Espanya, al sistema polític de la qual no semblava que tingueren cabuda les formacions d'extrema dreta, ni les més tradicionalistes i antidemocràtiques ni les que s'esforçaven per modernitzar programes i idearis per tal de disputar en millors condicions la lliça electoral. I n'hi ha hagut tan poques perquè els resultats electorals obtinguts pels partits espanyols de caràcter extremista han sigut magres i poc significatius al llarg de 39 anys, el període que va des de les eleccions de 1979 —on van aconseguir un escó al Congrés dels Diputats— fins a finals de 2018, quan Vox va irrompre en el parlament autonòmic andalús amb una força inusitada (12 escons). Un dels pocs especialistes que va parlar atenció al fenomen —aleshores encara incipient— de la nova extrema dreta espanyola va ser el politòleg Hernández-Carr (2011), qui, després d'haver estudiat el cicle electoral de Plataforma per Catalunya (PxC), va afirmar que la "immunitat espanyola" a l'extrema dreta no es devia només a motius endògens, sinó també exògens: d'altra manera no s'explicava que a penes aconseguiren representació institucional enarborant programes electorals molt semblants als dels seus homòlegs europeus.

Entre aquests factors exògens destaca sens dubte l'especial relació política que l'Espanya democràtica ha mantingut amb la resta del continent europeu i que ha impedit que un dels components ideològics més arquetípics de l'extrema dreta europea, l'euroescèpticisme, arrelara en el territori polític espanyol. Ja siga perquè l'entrada d'Espanya en el que aleshores coneixíem com a Mercat Comú Europeu fora tardana (1986), o bé perquè l'arribada massiva de fons i de finançament europeu va permetre la innegable modernització d'un país que havia quedat endarrerit des del punt de vista cultural, polític i econòmic en comparació amb els seus veïns continentals, el sentiment euroescèptic espanyol no havia tingut mai l'entitat suficient per a propiciar cap brou de cultiu ideològic o cap estat d'opinió pública —encara que fora en forma d'espiral de silenci— del qual pogueren traure rèdit electoral eurofòbic les formacions espanyoles d'extrema dreta, com sí que ho ha fet la resta dels seus correligionaris europeus (López, 2019). La pertinença a les estructures polítiques i econòmiques de la Unió Europea no ha estat majoritàriament percebuda per l'electorat espanyol com a risc econòmic ni com a pèrdua significativa de la sobirania nacional. Així ho il·lustra el resultat dels diferents referèndums d'aprovació del Tractat —subscrit al mes d'octubre de 2004, a Roma— que establia una Constitució per a Europa: Espanya va ser el primer país a votar massivament a favor (amb quasi un 77 % de suport), mentre que França i Holanda el van rebutjar (54,68 % i 61,5 % respectivament) (López, 2017).

A més d'això, els Eurobaròmetres indiquen que els espanyols són més europeistes que la mitjana: l'any 2008, tan sols el 6 % dels espanyols tenia una imatge negativa de la UE, molt per davall de la mitjana de la Unió (14 %). La crisi econòmica va provocar un augment del sentiment antieuropeu a tot Europa, incloent-hi a Espanya, però, així i tot, les actituds negatives cap a la UE hi estaven menys esteses que en altres llocs (el 23 % a Espanya enfront del 27 % de mitjana de la UE el 2016). En l'Eurobaròmetre de 2011, un 75 % opinava que el fet de pertànyer a la UE ha beneficiat Espanya².

Per la seua part, l'historiador Xavier Casals esgrimia altres raons que explicaven l'excepcionalitat espanyola: la memòria encara recent del franquisme en la societat espanyola, les lluites internes que n'impedien la unificació en un projecte viable

² Això explica que l'euroescèpticisme de Vox tinga molts matisos i que ocupe posicions molt poc centrals en el seu discurs. En el míting de Vistalegre del 7 d'octubre de 2018 —la primera presentació pública de caràcter massiu del partit— Santiago Abascal, líder de VOX, es va limitar a demanar "a la Unió Europea i a qualsevol altra institució internacional, respecte per la nostra sobirania, la nostra identitat i les nostres lleis". Al seu programa electoral, Vox assegura que anteposarà "les necessitats d'Espanya i dels espanyols als interessos d'oligarquies, de cacics, de lobbys o d'organitzacions supranacionals", evita anomenar la Unió Europea i la dilueix en un conjunt més ampli de suposades amenaces a la sobirania nacional (Ferreira, 2019).

i l'absència de líders carismàtics explicaven que, a Espanya, no s'haguera generat un procés de modernització d'aquestes formacions. Segons Casals, una vegada acabada la transició democràtica, l'extrema dreta espanyola, en lloc de mirar cap al futur, va tornar als principis ideològics anteriors a la Guerra Civil: una oposició ferma als partits d'esquerra, una forta adherència al dogma catòlic—oposat a l'ateisme marxista i al laïcisme democràtic— i una defensa tancada d'una Espanya no només unida sinó també centralitzada, obertament oposada als nacionalismes perifèrics que havien vist reconegudes part de les seues aspiracions amb l'Estat autonòmic (Casals, 2011).

Certament, la fragmentació endèmica de l'oferta política d'extrema dreta va dificultar la consolidació d'un projecte nacional únic i aglutinant (l'any 2008, fins a nou formacions es presentaven a les diferents eleccions que, a partir de 2012, es van reduir a quatre i, fins i tot, a tres). Aquesta divisió exacerbada es devia, en última instància, a les distintes lleialtats polítiques dels diferents partits, grupuscles o organitzacions cíviques d'extrema dreta espanyola. Abans de Vox, tan sols dues d'aquestes formacions —Plataforma per Catalunya i España 2000— van intentar un viratge ideològic —simbòlic i semàntic— que els distanciava de posicions nostàlgicament feixistes. Franquistes, en aquest cas. Però això no ha ocorregut amb altres formacions polítiques, com ara La Falange o el Frente Nacional, que no només reivindiquen el llegat nacionalcatòlic, sinó que encara el proposen com a model polític de futur (López, 2017).

Taula 1. Partits polítics d'extrema dreta que s'han presentat a les eleccions generals 2004-2019

2004	2008	2012	2015	2016	2019
Falange Española de las JONS (FE-JONS)	FE-JONS	FE-JONS	FE-JONS	FE-JONS	FE-JONS
Falange Auténtica (FA).	FA	PxC	DN	PxC	DN
La Falange	La Falange	MSR	Vox	La Falange	Vox
España 2000 (E2000)	E2000	E 2000		Vox	
Democracia Nacional (DN)	DN				
Alianza Nacional (AN)	Alternativa Española (AE).				
Movimiento Social Republicano (MSR)	AN				
Estado Nación Europa	Plataforma x Catalunya (PxC)				
	Círculos José Antonio				
	Frente Español				

Font: elaboració pròpia amb dades del Ministeri de l'Interior

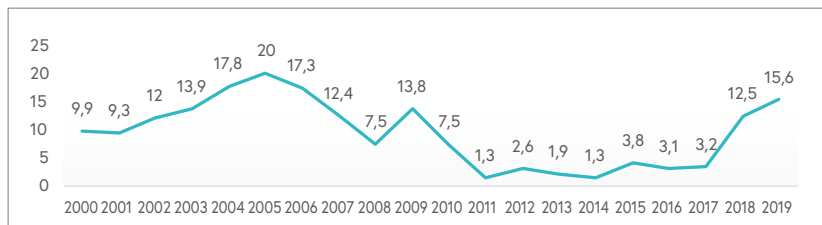
Al seu torn, Rodríguez (2006), Pardos-Prado (2012) i González Enríquez (2017) apuntaven la interacció de diversos factors, relacionats sobretot amb el disseny institucional, que explicaven aquest inusitat estat d'excepcionalitat política espanyola. En primer lloc, l'arrelada tradició bipartidista espanyola, una tradició que remetia en últim terme al torn polític huitcentista que va dominar la política durant 40 anys (1876-1916) i que semblava replicar-se en el sistema parlamentari de 1978, amb el PSOE i el PP alternant-se al poder. Aquests especialistes, però, també assenyalaven el sistema electoral espanyol, que afavoria els partits majoritaris i que dificultava en gran mesura que les formacions minoristes pogueren aconseguir representació institucional (Martín Cubas, 2016) i, sobretot, el fet que el partit hegemònic en la dreta espanyola (el Partit Popular) actuara com a *catch-all party* que aglutinava tot el vot de l'espectre conservador, mentre deixava sense oxigen electoral a qualsevol formació ideològicament situada a la seua dreta (Alonso i Kaltwasser, 2014).

Un altre dels components ideològics més característics de la nova extrema dreta europea és el discurs antiimmigració que, al parer quasi unànim dels especialistes (Pardos-Prado, 2000; Iversflaten i Gudbrandsen, 2014; Fangen i Vaage, 2018), és un dels factors que explica millor l'auge d'aquests partits, tant a escala nacional com europea, encara que no fora així a Espanya (Morales, Pardos-Prado i Ros, 2015). Segurament perquè Espanya va mantindre i manté encara diferències notables respecte a altres països europeus, com França o Alemanya. En primer lloc, perquè es va convertir en país receptor de població immigrant només a partir dels primers anys del segle XXI: l'any 2000 tenia un índex d'immigració del 2,3 % i, en només deu anys, va arribar a la significativa xifra del 12,2 %, per a finalment baixar tres punts percentuals l'any 2019, fins al 9,6 % del total de la població. Tampoc la presència de refugiats polítics és tan elevada i tan massiva com a Grècia, Itàlia, Holanda o Alemanya. Ni tampoc ha propiciat una conflictivitat significativa, com és el cas, per exemple, de les *banlieues* franceses o dels camps de refugiats grecs o italians. A més, el percentatge de persones immigrants és molt desigual des del punt de vista de la distribució autonòmica: el 44,81 % de tots els immigrants censats a Espanya es reparteix tan sols entre tres províncies (Madrid, Barcelona i Alacant).

També és cert que el percentatge de ciutadans preocupats per aquesta qüestió a Espanya és un dels més baixos de tots els països europeus: a Estònia, el 79 % dels enquestats va identificar la immigració com el problema més important de la UE; a la República Txeca, Dinamarca i Alemanya va ser el 76 % (Comissió Europea, 2016: 17). En les enquestes nacionals, la gran majoria de la societat no considera que la immigració siga un problema principal. Així ho indiquen, per exemple, les dades del Baròmetre d'opinió del Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS)³ d'octubre-desembre de 2017: només el 3,2 % dels enquestats esmenta la immigració entre els tres primers problemes d'Espanya i tan sols l'any 2019 —posteriorment a les eleccions andaluses de desembre de 2018 i a les generals d'abril de 2019—, el percentatge augmenta considerablement fins al 15,6 %, xifra que es redueix al 2,8 % quan es formula la pregunta "Quin és el problema que més li afecta personalment a vostè?".

³ Hem utilitzat els baròmetres del CIS perquè no disposem d'enquestes recents que facen referència específicament a les actituds en matèria immigratòria. Els resultats de la novena onada de l'Enquesta Europea no estan publicats encara (la huitena es remunta a 2016-2017) i l'enquesta que sol dur a terme anualment el Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS) per encàrrec de l'Observatori Espanyol del Racisme i la Xenofòbia no es va poder fer el 2018. Per tot això, per tal de calibrar l'evolució recent de les actituds cap a la immigració a Espanya, hem de recórrer al Baròmetre mensual del CIS.

Figura 1. Percentatge de persones que consideren la immigració com un dels tres problemes principals



Font: Baròmetres del CIS

Tot i que aquest augment notable d'espanyols que consideren la immigració com un problema important suggereix que Vox ha aconseguit introduir la qüestió en l'imaginari polític espanyol, els estudis més recents assenyalen que l'èxit electoral del partit no es deu tant a un sentiment de rebuig xenòfob cap a l'immigrant com al (re)sorgiment d'un nacionalisme espanyolista amenaçat pel secessionisme català. El "Procés" independentista hauria convertit el nacionalisme «banal» espanyol —un nacionalisme omnipresent però de baixa intensitat pel fet d'estar recolzat per un Estat (Billig, 2014)— en un nacionalisme políticament bel·ligerant que es va activar en sentir-se agredit i desafiat per l'independentisme català. Sebastian Rinken (2019) ha suggerit que el resultat electoral obtingut per VOX en les eleccions autonòmiques andaluses de desembre de 2018 no responia a l'existència de sentiments estesos de rebuig de la immigració, amb escasses excepcions puntuals municipals com a El Ejido o Almería, encara que fora cert que els votants del partit d'extrema dreta tendeixen a rebutjar la immigració més que els votants d'altres partits. Aquesta hipòtesi ha estat avalada per Turnbull-Dugarte (2019), qui, a través d'un estudi empíric —basat en un model de regressió logística multinomial— dels determinants individuals del vot a Vox en les eleccions autonòmiques abans esmentades, ha trobat un *robust non-effect* entre les preocupacions sobre la immigració i el suport individual a Vox, malgrat l'estret vincle "entre el suport als partits de dreta radical i la immigració observada en gran part d'Europa occidental"⁴.

⁴ Traducció pròpia.

Una xicoteta excepció: Plataforma per Catalunya

Malgrat que tot sembla indicar que el tòpic de l'antiimmigració no és suficient com per a articular electoralment a Espanya una oferta extremista comparable a l'europea, alguns indicis permeten pensar que sí que existeix, com amagada, certa demanda electoral sensible als postulats més xenòfobs. Aquest ha estat el cas de Plataforma per Catalunya (PxC), que va operar electoralment en territori català entre 2003 i 2016 per a acabar (des)integrant-se en Vox. Els orígens del partit es remunten al 15 de gener de 2001, quan Josep Anglada va fundar Plataforma Vigatana, una formació que naixia com a iniciativa local que reclamava un major control sobre la població immigrant de la localitat, que consideraven responsable de la majoria dels problemes d'inseguretat ciutadana. Al cap de poc més d'un any, el 5 d'abril de 2002, el projecte local adquiria dimensions autonòmiques amb el naixement de Plataforma per Catalunya, que va obtindre un èxit moderat en les eleccions municipals de 2003, on va aconseguir un representant no només a Vic (7,5 % dels vots) sinó també en altres localitats. Aquests resultats recollits per una proposta obertament xenòfoba van despertar l'interès mediàtic, encara que fora crític, el que va contribuir a consolidar encara més el projecte i, de passada, a evidenciar l'existència d'una demanda electoral, tot i que escassa, que parava atenció a propostes polítiques de caire semblant a les que en aquell moment començaven a triomfar en la resta d'Europa. Això es va confirmar en el cicle electoral autonòmic i municipal de 2010-2012, on va aconseguir captar una mitjana de 70.000 vots. Tanmateix, aquests vots no van servir per a obtindre representació en el Parlament autonòmic, però es van traduir en 67 regidors en diferents localitats catalanes en les eleccions de 2011⁵.

⁵ Per tal de determinar millor l'excentricitat política del discurs antiimmigratori al sistema polític espanyol i, al contrari, el caràcter axial d'allò que Alonso i Kaltwasser (2014) van anomenar "a cleavage structure characterised by an entrenched conflict between peripheral and state nationalism", seria convenient comparar els resultats de PxC amb els resultats obtinguts per un altre partit que va nèixer, també a Catalunya, durant el mateix període: Ciutadans/Ciudadanos era un partit que va aparèixer l'any 2005 amb l'objectiu declarat de contrarestar el nacionalisme català, primer des de propostes properes al patriotisme constitucional —tal com el va definir Dolf Sternberger i el va defensar després Jürgen Habermas— i, més tard, amb l'inici de la crisi secessionista catalana i amb el desplegament del partit en l'àmbit estatal, des d'un nacionalisme espanyolista accentuat, enemic combatiut del nacionalisme català. La primera vegada que es va presentar a les eleccions al Parlament de Catalunya (2006) va obtindre 89.840 vots, que es van traduir en tres escons. Van mantindre el mateix nombre d'escons l'any 2010, que van augmentar fins al 2012 per a, finalment, acabar guanyant les eleccions autonòmiques catalanes de desembre de 2017, després de la Declaració Unilateral d'Independència i l'aplicació, per part del govern espanyol, de l'article 155 de la Constitució, pel qual se suspenia l'autonomia catalana. Tot això confirma que l'espanyolisme anticatalanista aporta més beneficis electorals que el discurs antiimmigració.

Espanya 2000: una preqüela

Tal com va subratllar Aitor Hernandez-Carr (2011), "cal entendre la trajectòria política de PxC, especialment durant els primers anys d'existència, com un intent per distingir-se de l'extrema dreta espanyola estigmatitzada i acostar-se a les formacions de dreta radical populista europees, que gaudien de més èxit". Encara que sostingut, l'èxit de PxC va ser moderat fins que els efectes de la Gran Recessió de 2007 van remoure el tauler polític espanyol amb l'aparició de nous partits *challengers* (Podemos i Ciudadanos), que es van expandir a escala nacional mentre amenaçaven l'hegemonia dels partits fins aleshores majoritaris (PSOE i PP). A més a més, els efectes socials de la crisi econòmica van fer que la contesa electoral de 2015 se situara en un *cleavage* estrictament socioeconòmic que enfrontava esquerra i dreta. Tot això va acabar amb la trajectòria d'un partit marginal —però políticament significatiu— com era Plataforma per Catalunya que, en les eleccions municipals de 2015, va passar de 67 a 8 regidors.

Aquesta reorientació socioeconòmica del *cleavage* electoral de 2015 va perjudicar també altre partit que havia seguit el camí modernitzador de Plataforma per Catalunya, encara que aconseguira resultats molt més pobres: Espanya 2000 (E2000), una formació nascuda el 2003 a la Comunitat Valenciana (on en va centrar l'activitat política) i que es definia des del principi com a "socialpatriota" i "antiimmigrant". Des de 2007 fins a 2015 va ser la força principal de l'espai polític d'extrema dreta a la Comunitat Valenciana i va aconseguir presentar llistes en gairebé tots els 542 municipis d'aquesta autonomia. Els resultats electorals de 2011 (12.000 vots) van duplicar les xifres dels comicis de 2007 i quintuplicar els de 2003 i 2004, la qual cosa li va aportar certa notorietat internacional, fins l'extrem que el terrorista supremacista noruec Anders Breivick va descriure la formació com una "tempesta que havia sacsejat València" (Breivick, 2011: 263), el que no deixava de ser una visió exagerada.

El programa d'E2000 recollia allò que Ferreira descriu com al nucli ideològic de la dreta radical europea: el nativisme i l'autoritarisme, "condicions necessàries i suficients perquè puguem dir que una organització és de dreta radical" (Ferreira, 2019: 82). El nacionalisme d'Espanya 2000 ha sigut sempre explícitament excloent, reclamant un fort control de la immigració, que es considera l'origen de tots els mals que amenacen el país: és una amenaça per a la identitat nacional, sobretot la immigració musulmana, responsable a més de la delinqüència o del declivi econòmic i de la minva de les prestacions socials com a conseqüència de la crisi econòmica. L'enduriment de la Llei d'Immigració i la ferma defensa del principi del *ius sanguinis*

per a l'obtenció de la nacionalitat espanyola sempre han format part de les seues propostes programàtiques. Pel que fa a l'estructura de l'Estat, el partit sempre ha defensat principis marcadament centralistes i ha advocat per l'abolició total de l'Estat de les Autonomies i per la il·legalització de qualsevol forma de separatisme (López, 2017b).

Es tracta, en definitiva, de temes i de posicions polítiques que concorden amb les que també defensarà Vox: el líder, Santiago Abascal, va afirmar durant el primer míting multitudinari del partit —Vistalegre, octubre de 2018— que "Espanya vol que les nostres àvies puguin caminar tranquil·lament pel carrer sense que un delinqüent, ja siga espanyol o estranger —encara que en gran part són estrangers—, li estire la bossa de mà". Espanya també voldria, segons Abascal, "que defenguen la seua llar [...], que defenguen les tanques de Ceuta i de Melilla, que les milloren, si cal". Espanya, deia un orador diferent en el mateix míting, "ni es discuteix ni es qüestiona: es defèn i s'honora". Per això, la segona de les "100 mesures" que Vox defenia per a "l'Espanya Viva" del partit (Vox, 2014) proposava la il·legalització d'aquells partits i d'aquelles organitzacions que "perseguisquen la destrucció de la unitat territorial de la nació i de la seua sobirania" (Ferreira, 2019).

Plataforma per Catalunya es va dissoldre oficialment el 16 de febrer de 2019, després d'intentar sense èxit formar una coalició nacional amb E2000 i amb Democràcia Nacional per a les eleccions generals de 2016⁶ i de comunicar, finalment, que s'integrava a Vox. España 2000, malgrat els resultats electorals poc significatius⁷, continua en actiu, encara que se centra sobretot en tasques d'agitació política més properes a la praxi del moviment italià Casa Pound que a un partit d'extrema dreta europea preparat per a competir electoralment amb certes garanties d'èxit. Però, aleshores, si els principis (nativisme, autoritarisme) eren idèntics i les estratègies polítiques similars (modernització de líders i de discurs, ús de xarxes socials), per què Vox va triomfar on PxC i E2000 van fracassar?

⁶ En aquestes eleccions, celebrades el 26 de juny de 2016 —poc més de dos anys abans de les autonòmiques andaluses de desembre de 2018—, Vox va aconseguir reunir 47.182 vots (un 0,2 %) i Falange Española y de las JONS 9.909 (0,04 %), mentre que PxC en va obtenir 724 i La Falange, a penes 254.

⁷ Va aconseguir el major èxit electoral en les eleccions municipals de 2015, on va obtenir 7 regidors en diferents localitats espanyoles.

Vox: de la marginalitat a l'èxit electoral

Vox es va inscriure com a partit polític en el Ministeri de l'Interior durant el mes de desembre de 2013 i es presentava al seu "manifest fundacional" com un projecte polític de caire regeneracionista "per a la renovació i l'enfortiment de la vida democràtica espanyola amb l'objectiu de cohesionar la Nació, aconseguir l'eficiència de l'Estat, millorar la qualitat de les institucions, garantir la honradesa dels responsables polítics i impulsar el creixement econòmic en benefici de tots els ciutadans" (Vox, 2014). Poc després, el 16 de gener de 2014, es va presentar en societat enmig de certa atenció mediàtica, entre altres coses perquè comptava amb la presència de José Antonio Ortega Lara, un funcionari de presons segrestat per ETA durant 532 dies —entre 1996 i 1997— i alliberat posteriorment amb gran repercussió mediàtica⁸. Ortega Lara, que ja militava en el PP, va formar part de la gran candidatura que el partit va presentar en les municipals de 2003 a l'alcaldia de Burgos. Anys després, va manifestar explícitament el seu rebuig frontal del procés negociador que el govern socialista de Rodríguez Zapatero havia iniciat amb ETA per a aconseguir-ne la dissolució. Ortega Lara va militar sempre en la línia més dura del Partit Popular, del qual finalment es va donar de baixa l'any 2008 per discrepàncies ideològiques en imposar-se el corrent més moderat encapçalat per Mariano Rajoy front a Esperanza Aguirre, candidata *in pectore* a substituir-lo després de la derrota electoral en les generals de 2008.

La seua presència en aquella roda de premsa va servir perquè tothom —mitjans i ciutadans— poguera ubicar ràpidament el lloc que ocupava la formació en l'espectre polític espanyol, just en un moment d'emergència de nous partits que es disputaven l'espai i la prevalença política tradicionals⁹. L'elecció d'Alejo Vidal-Quadras com a primer president del partit i les imminents eleccions europees de 2014 van amplificar encara més el missatge que el partit intentava enviar als potencials votants: Vox naixia, en la pràctica, com una escissió del PP, el seu partit "nodrissa", al qual pretenia no només arravatar-li antics militants i càrrecs polítics sinó també votants descontents amb la moderació ideològica que, al seu parer, s'havia imposat en la formació popular. Al cap i a la fi, Ortega Lara i Vidal-Quadras

⁸ Com a resposta al seu rescat per part de les forces i els cossos de seguretat de l'Estat, la banda terrorista va segrestar i assassinar pocs dies després el regidor del PP Miguel Ángel Blanco, el que va fer que es guanyara l'animadversió generalitzada de la societat espanyola —que es va manifestar massivament per a demanar l'alliberament del regidor— i això va suposar, al capdavant, el principi d'un llarg procés de dissolució que acabaria el 20 d'octubre de 2011 amb l'anunci del cessament definitiu de l'activitat armada de la banda terrorista.

⁹ Podemos va nèixer poc després, l'11 de març de 2014, i Ciudadanos va iniciar en el mateix període l'expansió nacional com a projecte polític de nivell estatal i no només circumscrit a Catalunya.

eren icones de la lluita contra el terrorisme i contra els nacionalismes perifèrics com el català, al qual Quadras s'havia enfrontat durant els anys en què l'autonomia estava presidida per Jordi Pujol. Les primeres actuacions del partit van servir també per a entreveure la importància que la nova formació concedia a la comunicació política, tant o més que als principis ideològics.

Que existia certa demanda electoral, encara que inconsistent, per a una proposta tan nova ho demostra el fet que, en la primera cita a què es va presentar —les eleccions europees de maig de 2014, a penes cinc mesos després de nàixer— Vox quasi va aconseguir col·locar un representant a la cambra baixa d'Estrasburg: va obtenir 244.929 vots, un 1,57 % del total. A tan sols 2.000 vots d'aconseguir un escó (Ferreira, 2019). En les municipals de l'any següent, va aconseguir 22 regidors i 2 alcaldies. I en les generals de desembre de 2015, també va estar a punt d'aconseguir un representant en el Congrés dels Diputats amb 57.733 vots, que es van reduir fins a 46.781 en la repetició electoral celebrada al juny de 2016, on el PP va concentrar el vot de centre-dreta, no només en detriment de Vox sinó també de Ciudadanos.

Totes aquestes dades manifesten, com hem dit abans, que existia certa receptivitat social cap a les idees que la formació encarnava. És cert, però, que si haguera aconseguit la representació política que va estar a punt d'aconseguir, hauria sigut molt minoritària: parlem d'un o dos representants com a màxim, el que, tanmateix, hauria suposat una fita per a l'extrema dreta tradicional espanyola, fins i tot per a les variants més modernes i actualitzades, com és el cas de Plataforma per Catalunya i España 2000, les quals no van aconseguir apropar-se ni de lluny a les xifres de vot aconseguides per Vox durant les primeres participacions en unes eleccions. Aleshores, com i per què, només quatre anys després, Vox aconsegueix irrompre en les institucions autonòmiques i nacionals amb una força tan inusitada?

La nostra hipòtesi és que Vox va aprofitar "el vent a favor" que les circumstàncies polítiques del moment li oferien. Circumstàncies que, en el període que va de 2015 a 2018, van aconseguir trastocar per complet l'ordre de prioritats polítiques dels partits espanyols. Un escenari que ja presentava signes de convulsió arran de la gran crisi d'origen financer desencadenada l'any 2007, però que encara es va pertorbar més amb la crisi secessionista liderada pels partits independentistes catalans que ostentaven el govern de la Generalitat i que demanaven la celebració d'un referèndum per tal de determinar com encaixaria en l'estat espanyol, similar al que els escocesos van celebrar el 2014. Aquest referèndum, encara que fallit, va atorgar notorietat internacional a la situació política catalana, posteriorment amplificada

per la Declaració Unilateral d'Independència —més simbòlica que efectiva—, la suspensió de l'autonomia i l'empresonament i l'enjudiciament dels principals líders independentistes que no s'havien exiliat a l'estranger¹⁰.

Gran part de la ciutadania espanyola va viure aquests fets com una agressió. Una ciutadania que, tradicionalment, no havia manifestat abans cap sentiment nacionalista: l'any 2017, tan sols un any abans que Vox entrara al parlament andalús, Carmen González Enríquez afirmava que l'espanyola era una "identitat nacional feble" que s'identificava amb la seua condició d' europea més que la mitjana dels ciutadans europeus¹¹. Espanya, també, havia sigut uns dels països més perjudicats per la crisi, el que inevitablement va tindre conseqüències pel que fa a l'autoestima i a la identificació nacional dels ciutadans: diferents enquestes europees que valoraven diversos índex d'orgull i d'identificació nacional van detectar una reducció significativa del grau d'identificació amb el país abans i després de la crisi: "el 2009, els espanyols es qualificaven a ells mateixos amb un notable (7,8 sobre 10), que va passar a ser a penes un aprovat (5,5) l'any 2013" (González Enríquez, 2013). Si hi afegim el fet que el règim franquista va explotar, per al seu propi benefici, uns símbols nacionals en detriment d'altres —a Espanya sempre hi ha hagut altres banderes, altres himnes i altres formes d'Estat possibles— o el suport del qual van disfrutar des de la Transició els moviments nacionalistes perifèrics, aconseguirem entendre per què un dels factors que aconseguia forjar el vot extremista en la resta d'Europa —el nacionalisme— ací tenia tan poc predicament.

Fins que va arribar la crisi secessionista catalana de 2017. És cert que Vox no va nèixer en aquest moment: ja hi existia abans, des de feia tres anys. El que sí que és cert, però, és que va ser el primer beneficiari del clima de "rearmament" nacionalista espanyol que es va instal·lar, de forma reactiva, en gran part de l'imaginari col·lectiu.

¹⁰ En aquest escenari polític revolt cal incloure un altre fet insòlit en la democràcia espanyola, un fet que va afeblir considerablement el PP: l'èxit d'una moció de censura contra el govern de Mariano Rajoy, l'1 de juny de 2018, després de la sentència de l'Audiència Nacional per l'anomenat "cas Gürtel", que condemnava el PP com a "particip a títol lucratiu" de la trama de corrupció i en la qual el tribunal va qüestionar la credibilitat del president del govern, Mariano Rajoy, en la seua declaració com a testimoni. La sentència va acreditar la vinculació del PP amb una trama de corrupció en uns moments de crisi social i econòmica especialment sensibles pel que fa a la venalitat política. Tampoc hem d'oblidar que la moció de censura presentada pel PSOE va prosperar amb el vot de Podemos, de partits nacionalistes (PNV) i fins i tot de formacions independentistes catalanes (Junts per Catalunya i ERC) i basques (EH). Per al milieü conservador espanyol, aquesta aliança entre socialistes, "comunistes", independentistes i, fins i tot, "terroristes" resultava difícil de digerir, especialment perquè es produïa després del desafiament independentista català a l'Estat de 2017. Segurament, tot allò va activar considerablement un vot conservador que, allunyant-se d'un PP assenyalat per la corrupció, va optar per altres ofertes conservadores, com Ciudadanos i Vox, que van créixer a l'esquena del PP sobretot, tal com va quedar acreditat en les eleccions generals d'abril i de novembre de 2019, en què Vox va fagocitar el vot de Ciudadanos.

¹¹ "Les dades de l'Eurobaròmetre núm. 84 (2015) indiquen que els espanyols estan per davall de la mitjana de la UE pel que fa als sentiments d'"afecció" pels seus conciutadans (quatre punts per davall), mentre que superen clarament la mitjana en relació al sentiment d'afecció per la UE (set punts per damunt)" (González Enríquez, 2017).

Podem apreciar un indici clar de la creixent importància que Vox atorgava al component nacionalista en el seu ideari si en comparem el manifest fundacional (2014) amb les "100 mesures per a l'Espanya Viva" presentades quatre anys després, a l'octubre de 2018, dies abans de les eleccions autonòmiques andaluses (Vox, 2018). És cert que, ja en el primer punt del manifest, hom diu que Vox té, entre altres objectius, el de "cohesionar la Nació" i també és cert que s'apel·la en el quart punt "a tots els espanyols que desitgen una Espanya unida". Però, com podem veure, són referències molt genèriques, una mica vagues: no fan referència a cap altre nacionalisme en concret, ni basc ni català, ni tampoc fan servir grans desqualificacions. No serà fins a un poc més endavant —quan especifiquen la "Raó de ser" del partit— que parlen de reformar "un sistema polític que posa al Govern a la mercè de forces que tenen el propòsit explícit de liquidar la unitat nacional" i que advoquen per acabar amb l'Estat de les Autonomies pel seu potencial centrífug i cost: "el nostre Estat autonòmic és políticament immanejable i financerament insostenible", diu el manifest. Un manifest en el qual advocaven per un "Estat fort i eficient", però "capaç de reconèixer la pluralitat històrica i cultural de la nostra Nació".

El fet més rellevant, però, és que aquesta era la *segona* raó de ser del partit que esgrimia aquell manifest: la primera raó de ser de Vox, segons el manifest fundacional, era liderar una "reacció vigorosa" al "trencament de la confiança en els seus representants" de gran part de la població a causa dels "greus casos de corrupció [que] han sumit la societat espanyola en el desànim i que n'han suscitat la indignació" (Vox, 2014). Per tal de combatre aquest estat greu de postració, Vox criticava els que pretenien solucionar el problema amb un "enfocament merament economicista" i advocava, en canvi, per "valors forts", "concepcions morals" i "principis sòlids". Tot això estava molt en consonància amb el *cleavage* que dominava l'escenari polític espanyol en aquells moments en què la crisi econòmica ja havia tingut conseqüències greus per a l'economia familiar de quasi tot el país. Un *cleavage* que enfrontava la dreta amb l'esquerra, que proposaven solucions econòmiques i socials divergents per tal de fer front a la crisi.

Tot això va canviar dràsticament en les "100 mesures per a l'Espanya Viva" que va presentar Vox a l'octubre de 2018. En el primer apartat —significativament titulat "Espanya, unitat i sobirania"— Vox proposava sense cap ambigüitat la "suspensió de l'autonomia catalana fins a la derrota sense pal·liatius del colpisme i la depuració de responsabilitats civils i penals", i plantejava a més a més la "il·legalització dels partits, associacions o ONG que perseguisquen la destrucció de la unitat territorial de la Nació i de la seua sobirania", mentre proposava tot seguit una sèrie de mesures per a blindar jurídicament "els símbols de la nació", per a protegir l'idioma espanyol,

acabar amb l'Estat autonòmic, derogar la Llei de Memòria Històrica i, fins i tot, per a "augmentar la intensitat i la determinació en les accions diplomàtiques per a la devolució de Gibraltar" (Vox, 2018). Així doncs, un espanyolisme més agosarat, sense cap tipus de concessió ni de circumloqui, que manté una familiaritat sense complexos amb els mites i tòpics del nacionalisme franquista: estat unitari (mesures 5, 6, 10, 11, 36, 64), reivindicació de l'"aportació d'Espanya a la civilització i a la història" (8), cooperació especial amb la "comunitat històrica hispana" (100), un nou autoritarisme democràtic que advoca per augmentar el "rigor penal" contra alguns delictes (16, 30, 31, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94) —entre aquests "les ofenses i els ultratges a Espanya i als seus símbols i emblemes" (3)— i la defensa tancada de les tradicions espanyoles més suposadament idiosincràtiques, com la caça i la tauromàquia (67, 68) o el foment cultural "de l'arrelament a la terra, les manifestacions folklòriques i tradicionals d'Espanya i dels seus pobles dins de l'òptica de la Hispanitat" (66). Una vegada aconseguits 12 escons al Parlament andalús, necessaris per a invertir al candidat del Partit Popular com a nou president de la Junta d'Andalusia, una de les 19 propostes (o, millor dit, requisits) de Vox per a donar suport a la investidura advocava perquè el Dia d'Andalusia passara "del 28 de febrer al 2 de gener", en commemoració de la culminació de la Reconquesta" (Vox, 2019).

Per tal de defensar amb major rigor empíric la nostra tesi, hem mesurat percentualment tres variables relacionades amb la demanda electoral al llarg del període 2012-2019. Es tracta de variables que, segons el consens de la literatura especialitzada (Mudde, 2007; Arzheimer, 2009; Pardos-Prado, 2012), expliquen millor el creixement de la dreta radical populista europea: nacionalisme, desafecció política i rebuig de la immigració¹². L'objectiu principal d'aquesta anàlisi és examinar l'evolució d'aquestes tres variables i determinar quin és el factor o els factors que han pogut influir més en el creixement electoral de Vox, basant-nos en els baròmetres del CIS, les enquestes del qual permeten comparar les respostes a les mateixes qüestions en un període de temps extens i en un nombre similar d'enquestats. Hem obtingut el valor del nacionalisme espanyol mitjançant l'operacionalització una combinació de dues preguntes (preferència d'organització territorial i sentiment espanyol) i hem mesurat el rebuig de la immigració i la desafecció política a través de les respostes oferides a la pregunta en què els enquestats havien d'identificar quins eren, al seu parer, els tres problemes més importants del país.

¹² Es tracta de tres components ideològics que també apareixen insistentment en l'ideari de Vox. Ja hem parlat del nacionalisme i de la desafecció política, primera de les "raons de ser" del partit segons el seu manifest fundacional. El tercer bloc de les "100 mesures per a l'Espanya Viva" de Vox està dedicat a la immigració i inclou 9 mesures que van des de la recrudescència penal al tancament de fronteres, passant per les deportacions d'immigrants il·legals o legals que hagen comès delictes i per l'enduriment dels requisits per tal que els immigrants es regularitzen o es naturalitzen (Vox, 2018). La cinquena de les 19 "Propostes de Vox per a la investidura del president de la Junta d'Andalusia" recollia també mesures contra la immigració il·legal: identificar i expulsar immigrants il·legals, suprimir ajudes, il·legalitzar organitzacions cooperadores i, fins i tot, lluitar contra el "turisme sanitari" (Vox, 2019).

Taula 2a. Principals factors de demanda electoral operacionalitzats com a preguntes d'enquesta

Variable	Preguntes i respostes del CIS
Ultracionalisme espanyol	Li presentaré ara algunes de les fórmules alternatives sobre l'organització de l'Estat a Espanya. Diga'm, per favor, quina prefereix vostè. <i>Un Estat amb un únic Govern central sense autonomies.</i> Quina de les frases següents diria vostè que expressa millor els seus sentiments? <i>Em sent únicament espanyol.</i>
Rebuig de la immigració	Quin pensa que és el problema principal que existeix actualment a Espanya? I el segon? I el tercer? (Resposta obtinguda de la columna total de percentatge). <i>Immigració.</i>
Desafecció política	Quin pensa que és el problema principal que existeix actualment a Espanya? I el segon? I el tercer? (Resposta obtinguda de la columna total de percentatge) <i>Els polítics en general, els partits i la política El Govern i els partits o polítics concrets.</i>

Taula 2b. Factors de demanda electoral que propicien el creixement de la nova extrema dreta a Espanya

	Vots a l'extrema dreta	anti-immigració	ultra-nacionalisme espanyol	desafecció política	TOTAL
2011	18.495	7,6	10,3	6,2	24,1
2015	67.313	3,9	39,1	16,9	59,9
2016	67.313	3,1	34,6	25,1	62,8
2017	58.069	3,2	39,4	32,4	75
2018	395.975	9,7	42,3	31,5	83,5
2019 gener	395.975	11,1	29,9	34,2	75,2
2019 maig	2.664.325	11	30,1	31,2	72,3
2019 juny	2.664.325	11,3	30,4	35,5	77,2

Font: Elaboració pròpia a partir dels Baròmetres d'opinió del CIS

Els resultats confirmarien l'existència d'una demanda electoral a España suficientment important i especialment sensible a les propostes polítiques ubicades en l'espectre de la nova extrema dreta (identitat nacional, desafecció política i sentiment antiimmigració), com ocorre en la resta d'Europa. En el cas espanyol, però, hi ha evidència empírica suficient que ens permet concloure que el factor identitari ha tingut un impacte major en un context —temporalment concret— de tensió territorial entre l'Estat i una autonomia (Catalunya). Els indicadors del CIS confirmen que molt abans de la crisi secessionista catalana —el 2011— el que ací anomenarem l'ultranacionalisme espanyol¹³ suposava 10,3 punts percentuals, mentre que el 2017 i el 2018 arribava o superava el 40 %, per a mitigar-se de nou posteriorment.

Sembla evident, doncs, que la situació política va beneficiar Vox des del punt de vista electoral i que —especialment des de 2018, como hem vist— aquest partit s'ha mostrat com a defensor ferm i implacable de la unitat d'Espanya, particularment intransigent amb els líders independentistes catalans i amb els beneficis que Catalunya gaudeix en distintes matèries (educació, mitjans de comunicació, justícia, etc.). De fet, les enquestes postelectorals del CIS (maig de 2019, estudi 3248) permeten constatar fefaentment que la crisi secessionista catalana va contribuir decisivament al fet que Vox obtinguera un resultat molt per damunt de les expectatives demoscòpiques: un 59,5 % dels seus votants declarats va indicar que la crisi secessionista va *condicionar* el seu vot, però una quarta part assegurava que va ser *determinant* en el seu vot final. Són xifres molt superiors a les dels votants de la resta de partits de la dreta (44,6 % Ciudadanos i 27,6 % PP).

Quan els van preguntar quines eren les seues preferències pel que fa a l'organització territorial de l'Estat, la majoria dels votants de la formació d'Abascal van optar per un únic Govern sense autonomies, davant un escàs 15 % que defenia l'Estat autònom actual. La majoria dels votants de Vox també es mostren partidaris de la recentralització de competències (un 77 % obtingut de la suma percentual dels que es van inclinar per un Estat on les comunitats autònomes tinguin menys competències i per un Estat amb un únic Govern central sense autonomies). Un 27,1 % reconeixia, a més a més, sentir-se únicament espanyol, en comparació amb el 25,1 % dels votants del PP).

¹³ Aquell que conjuga al mateix temps un sentiment identitari exclusivament espanyol (no local ni regionalista) amb la preferència per una organització territorial de l'Estat centralitzada, que recupere o que acabe amb la delegació de competències a les Autonomies. Existirien altres variants de nacionalisme espanyol—no "ultres"—que defendrien l'Estat de les Autonomies i el reconeixement que algunes comunitats posseeixen unes característiques identitàries pròpies i privatives que cal respectar i, fins i tot, potenciar.

Taula 3. Pregunta 21. El que està passant últimament a Catalunya, ha tingut alguna influència en la seua decisió de vot en les eleccions del 28 d'abril?

Record de vot en les eleccions generals de 2019						
	TOTAL	PSOE	PP	Ciudadanos	Unidas Podemos	VOX
Sí	24	13,9	27,6	44,6	12,9	59,5
No	74,8	85,3	71,9	54,9	86,4	40,5
N.S.	0,9	0,6	0,3	0,3	0,3	-
N.C.	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	-

Font: elaboració pròpia amb dades de l'Estudi núm. 3248. CIS Centre d'Investigacions Sociològiques (CIS), preguntes 21/21*.

Tot i que no sembla que fora el factor mobilitzador decisiu del vot a Vox, cal destacar que el de la immigració fou gradualment percebut com un problema important per una part creixent de la població espanyola: de 2017 a 2018 es quadruplica el percentatge dels que l'assenyalen com un dels assumptes més problemàtics. Tot això ens permet suposar que les actituds xenòfobes *també* van contribuir a augmentar el vot a Vox en les eleccions de 2018 i de 2019. De fet, en les eleccions andaluses de 2018, la formació va obtindre resultats notables en zones d'agricultura intensiva (com a El Ejido), conegudes des de fa anys pel deteriorament de les relacions entre parts de la població autòctona i al·lòctona. La qual cosa semblaria confirmar el *parti pris* estès—almenys en els *European radical right studies*— que correlaciona actituds xenòfobes contra la immigració amb l'aparició i l'auge de formacions de nova extrema dreta. Ja hem pogut comprovar, quan ens hem detés en el cas de Plataforma per Catalunya, que existia certa receptivitat electoral davant propostes polítiques antiimmigratòries.

Per altra banda, és evident que la desafecció política i el descontent de la ciutadania amb els representants polítics ha crescut exponencialment des de la crisi econòmica, sobretot des de 2011, el que ha resultat en l'aparició de nous partits que disputaven el vot als partits majoritaris o tradicionals (PSOE, PP, IU). Però tot això es va concretar en les eleccions generals de 2015 i de 2016, a les quals —com ja hem vist abans— Vox es va presentar amb un programa igualment regeneracionista que, a diferència dels de Podemos i de Ciudadanos —centrats en un "enfocament merament economicista"—, se sustentava en valors forts, concepcions morals i principis sòlids (Lorente Fontaneda i Sánchez-Vítores, 2018). Tanmateix, els resultats obtinguts per

Vox en aquells comicis, tot i que molt significatius per a l'extrema dreta espanyola, van ser insuficients: tan sols quan el partit va reorientar el *target* electoral a favor d'un ultraespanyolisme especialment bel·ligerant amb l'independentisme català —i en detriment, per tant, de la seua primera "raó de ser" regeneracionista contra la corrupció—, Vox va aconseguir trencar tots els pronòstics i es va convertir finalment en la tercera força parlamentària del país en les eleccions de novembre de 2019.

Així doncs, el nostre estudi permet concloure raonablement que va ser la resposta ultranacionalista de Vox envers la crisi secessionista catalana allò que el va catapultar electoralment en els primers comicis que es van celebrar després dels esdeveniments polítics de 2017: les eleccions autonòmiques andaluses del 2 de desembre de 2018. Ja ho van intuir altres autors: "esperonats per la crisi secessionista a Catalunya, la nova formació va guanyar a poc a poc *momentum* i va sorprendre en aconseguir més del 10 % dels vots i fins dotze escons al Parlament andalús" (Ferreira, 2019: 77). Aquestes conclusions reforcen, per tant, les d'altres estudis que han assenyalat l'escàs pes explicatiu d'altres factors —a més del nacionalisme exacerbant— en l'augment exponencial del vot a la nova extrema dreta espanyola (Rinken, 2019; Turnbull-Dugarte, 2019; Ortiz Barquero, 2019). Factors que, en canvi, sí que contribueixen de forma més significativa a explicar el vot radical en altres països de l'entorn europeu.

Espanya continua sent diferent. A mode de conclusió.

Podríem dir que Vox va guanyar *momentum* electoral —és a dir, força, ímpetu— aprofitant el moment polític. És cert que en els anys 2014 i 2015 va estar a punt d'aconseguir uns resultats que ja hagueren sigut històrics per a una formació de les característiques d'aquesta. Però no hagueren deixat de ser simbòlics, testimonials, quasi irrisoris, ja que no haurien anar molt més enllà d'un o de dos escons. Però Vox va saber traure profit de les circumstàncies polítiques del moment: dies abans de les eleccions andaluses, va endurir el component espanyolista —i anticatalanista— del seu discurs i el rebuf li va durar fins a les eleccions legislatives del 28 de abril de 2019. En repetir-se les eleccions, el 10 de novembre del mateix any, Vox es va beneficiar també dels violents disturbis que va provocar a Catalunya la sentència que el Tribunal Suprem ve emetre el 13 d'octubre contra els líders independentistes catalans que havien incoat el Procés secessionista. Aquells altercats van reviscolar un sentiment espanyolista que ja mostrava cert decaïment, el que va permetre a la formació de Santiago Abascal arravatar la condició de tercera força parlamentària

a un Ciudadanos que va sucumbir en la batalla pel relat —i pel lideratge— del contingent ultranacionalista espanyolista, com ja ho havia fet el PP en les eleccions del 28 d'abril. En poc menys d'un any, Vox no només va aconseguir arrancar votants al Partit Popular i a Ciudadanos¹⁴, sinó també consolidar-los i augmentar-los com una opció de vot per fi útil, a diferència del que havia ocorregut tradicionalment a les forces polítiques de l'extrema dreta espanyola, que veien una vegada i una altra com els seus votats potencials seguien captius en les xarxes del Partit Popular.

Però que l'ultranacionalisme espanyolista reactivi —contra el projecte secessionista català— alçara electoralment Vox no vol dir que siga l'únic component ideològic que el partit posa en joc. Oblidem que un partit polític és un organisme viu i, sobretot, capaç d'adaptar-se a les particularitats de l'entorn. Va passar amb el Front Nacional francès que, després de la crisi econòmica de 2007 i del canvi de lideratge, va deixar de girar al voltant de la nostàlgia del passat, del discurs identitari tradicional i de la crítica de la immigració per a, ja amb Marine Le Pen al front, centrar-se en el diagnòstic econòmic, en la projecció cap al futur i en el discurs republicà (Alduy, 2015: 263). Una cosa semblant va ocórrer amb Vox, però a la inversa: va passar, com hem vist, de prioritzar la seua estratègia en l'eixida de la crisi econòmica i el miasma de la corrupció—molt concordant amb les circumstàncies polítiques ambientals de 2015— a un altre identitari tradicionalista —harmonitzat al seu torn amb les circumstàncies polítiques ambientals de 2018.

Lluny de ser una qüestió menor o anecdòtica, el fet que l'èxit de Vox es dega —quasi exclusivament— a només un dels aspectes que conformen la tríada de raons que permeten que, des de 1980, opcions polítiques d'extrema dreta arrelen en territori europeu —nacionalisme, antiimmigració, desafecció política— converteix el partit liderat per Santiago Abascal en un cas *quasi* únic a Europa, fins a l'extrem que Ortiz Barquero arriba a assegurar que "Vox representa potser un nou tipus de dreta radical dins de la família d'extrema dreta que és qualitativament i quantitativament diferent de la tercera onada d'extremisme a Europa (dels 80 als 2000). Aquesta quarta onada és més flexible ideològicament i té un electorat més divers [...]. Una dreta radical que és, en última instància, un agent [...] que pot guiar i emfatitzar estratègicament determinats temes, fins i tot més enllà del tema de la immigració" (Ortiz Barquero, 2019)¹⁵. Turnbull-Dugarte expressa el mateix, però d'una forma més gràfica i concisa: a pesar que l'èxit d'una formació d'extrema dreta com Vox permet considerar que Espanya s'ha ajustat finalment als canons polítics vigents en la resta del continent des de fa molts anys, "*Spain remains different*" (Turnbull-Dugarte, 209: 3)

¹⁴ Un 48,4 % i un 21,2 % dels vots que va obtenir Vox en les autonòmiques de 2018 provenien, respectivament, del PP i de Ciudadanos (cfr. Turnbull-Dugarte, 2019: 3. Figure 1)

¹⁵ Traducció pròpia

Però la veritat és que, encara que Vox haja crescut en el marc de la crisi identitària espanyola propiciada pel projecte secessionista català, no ha rebutjat créixer a costa d'altres situacions conjunturals—com, per exemple, la crisi sanitària provocada pel virus SARS-CoV-2— ni tampoc ha deixat de costat les proclames antiimmigratòries ni els arravataments moralment regeneracionistes. I ho ha fet no tant invocant el seu programa ideològic com recorrent a recursos retòrics que ocupen un lloc destacat en la seua executòria política. Per a Vox, és tan important o més el contingut com la forma. La inflació retòrica, el recurs a la hipèrbole, la declamació grandiloqüent són habituals en altres formacions europees del mateix caire: "la seua retòrica és sempre extrema: l'adjectiu sempre és superlatiu —tot és 'dramàtic', 'insuportable', 'catastròfic', 'inic'. [...] El registre de l'absolut, del tot o res, domina: les solucions seran 'urgents i radicals', 'incontestables' [...]. La hipèrbole és, en efecte, el reflex d'una realitat subestimada per la resta de forces polítiques [...]. És allò real el que seria hiperbòlic, no el discurs", ha dit Cécile Alduy tot referint-se al Front Nacional francès (Alduy, 2015)¹⁶. I els qualificatius que fa servir Vox també són sempre pomposos, gruixuts, altisonants: així, el primer govern de coalició de la democràcia espanyola entre PSOE i Podemos seria, segons ells, "il·legítim" perquè pacta amb "traïdors" a la pàtria, amb separatistes i amb comunistes mitjançant una agenda oculta que pretén "destruir" la nació i implantar el comunisme. Es tracta, a més a més, de veritats sempre irrefutables, perquè Vox és un partit exemplarment *post-truthful*, que intenta establir i propagar una visió del món que es nega a abjurar, encara que es presenten evidències sèries que la qüestionen: "una vegada adoptades, les posicions es mantindran rígidament, alienes a qualsevol objecció que s'hi presente" (Sim, 2019)¹⁷.

Per tant, segons el que es desprèn de la nostra anàlisi, sembla evident que aquest registre de l'absolut —o tot o res, o Catalunya o Espanya— no només ha beneficiat Vox electoralment, sinó que l'ha situat en una posició privilegiada per a influir en el sistema polític espanyol, almenys en el futur més immediat. I és evident també que Vox pretén continuar en aquesta mateixa dialèctica de l'absolut —sense *aufhebung* possible— en la seua executòria parlamentària. Només cal que passe el temps per a saber si li aportarà els mateixos fruits electorals (o encara més) que ja li ha donat, en un horitzó polític en què el desafiament independentista català sembla haver-se diluït enfront de l'atenció apressant que, en política, sempre reclamen altres assumptes peremptoris. D'això dependrà, en gran mesura, com bé diu Ortiz Barquero, la consolidació de la dreta radical a Espanya.

¹⁶ Traducció pròpia

¹⁷ Traducció pròpia

Referències

Alduy, Cécile. 2015. "Mots, mythes, médias. Mutations et invariants du discours frontiste" *apud* Sylvain Crépon et al. ii (eds.), *Les faux-semblants du Front National*, Paris: Presses de Sciences Pro, pp. 247-268

Alonso, Sonia i Cristóbal Rovira. 2014. "Spain: no country for the Populist Radical Right?", *South European Society and Politics*, 20 (1): 21-45. Disponible en: <https://doi.org/10.1080/13608746.2014.985448>.

Antón-Mellón, Joan i Aitor Hernández-Carr. 2016. "El crecimiento electoral de la derecha populista en Europa: parámetros ideológicos y motivaciones sociales", *Política y Sociedad*, 53 (1): 17-28. Disponible en: https://doi.org/10.5209/rev_POSO.2016.v53.n1.48456

Arzheimer, Kai (2009). "Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe, 1980–2002". *American Journal of Political Science*, 53 (2): 259-275. Disponible en: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x>

Billig, Michael. 2014. *Nacionalismo banal*. Madrid: Capitan Swing.

Breivick, Anders. 2011. Manifiesto 2083. Una declaración de Independencia europea (en línia). <http://www.deism.com/images/breivik-manifesto-2011.pdf>

Casals, Xavier. 2000. "La ultraderecha española: una presencia ausente (1975-1999)", *Historia y Política: Ideas, Procesos y Movimientos Sociales*, 3: 147-174.

Casals, Xavier. 2011. "La nova dreta populista i 'l'enigma espanyol'". *L'Espill*, 38 (1): 82-91. Disponible en: <http://roderic.uv.es/handle/10550/34612>

CIS. 2018. Estudi 3230. PREELECTORAL ELECCIONES AUTONÓMICAS 2018. COMUNIDAD AUTÓNOMA DE ANDALUCÍA. Madrid: Govern d'Espanya

Comissió Europea. 2016. Standard Eurobarometer: Strong public support for Commission's political priorities. Brussels: Directorate General for Communication European Commission. <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/75902>

Fangen, Katrine i Vaage, Mari. 2018. "The Immigration Problem' and Norwegian Right-Wing Politicians", *New Political Science*, 40:3, 459-476, Disponible en: <https://doi.org/10.1080/07393148.2018.1487145>

Ferreira, Carles. 2019. "Vox como representante de la derecha radical en España: un estudio sobre su ideología", *Revista Española de Ciencia Política*, 51, 73-98. Doi: Disponible en: <https://doi.org/10.21308/recp.51.03>

González, Carmen. 2017. "La excepción española: el fracaso de los grupos de derecha populista pese al paro, la desigualdad y la inmigración". Documento de Trabajo, 7/2017, Real Instituto Elcano, pp. 1-41. Disponible en shorturl.at/fNPRU

Hernández-Carr, Aitor. 2011. "¿La hora del populismo? Elementos para comprender el 'éxito' electoral de Plataforma per Catalunya". *Revista de Estudios Políticos*, 154: 47-74.

Ignazi, Piero. 2003. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Ivarsflaten, E., i Gudbrandsen, F. 2009. The Populist Radical Right in Western Europe. En *Europa Regional Surveys of the World*. Londres: Routledge.

López, Anna. 2017. "España 2000, la evolución de la derecha radical valenciana (2003-2015)". Tesis Doctoral Universitat de València. Disponible en: <http://roderic.uv.es/handle/10550/59340>

López, Anna. 2017b. "L'extrema dreta valenciana. Una modernització (afortunadament) infructuosa", *L'Espill*, 54-55: 32-59, Disponible en: <https://www.uv.es/lespill/pdf/lespill-54-55.pdf>

López, Anna. 2019. "L'explosió populista. Ascens i normalització de la nova extrema dreta". *L'Espill*, 59(1): 71-86

Lorente Fontaneda, Javier i Sánchez-Vitores, Irene. 2018. "La desafección en las urnas: las elecciones generales de 2015 en España". *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 161: 41-62. Disponible en: <http://dx.doi.org/10.5477/cis/reis.161.41>

Martín Cubas, Joaquín (2016). "El estatuto de autonomía como marco normativo de una reforma del sistema electoral de les Corts Valencianes". *Revista valenciana de reformes democràtiques*, 1: 99-129. Disponible en: <https://revistes.gva.es/ojs/index.php/drets/article/download/73/67>

Martínez Pastor, José Ignacio. 2019. *Los datos sin tapujos: Cómo interpretar y difundir las estadísticas sociales*. Madrid: Los libros de la Catarata

Morales L, Pardos-Prado S i Ros V. 2015. "Issue emergence and the dynamics of electoral competition around immigration in Spain". *Acta Politica* 50(4): 461-485.

Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ortiz Barquero, Pablo. 2019. "The Electoral Breakthrough of the Radical Right in Spain: Correlates of Electoral Support for VOX in Andalusia (2018)", *Genealogy* 2019, 3, 72; Disponible en <https://www.mdpi.com/2313-5778/3/4/72>

Pardos-Prado, Sergio. 2012. *Xenofòbia a les urnes. Sobre com la reacció contra els immigrants es transforma en resultats electorals*. Barcelona: L'arquer.

Rinken, Sebastian. 2019. "Actitudes ante la inmigración y comportamiento electoral en España". Anuario CIDOB de la Inmigración 2019, (novembre de 2019), pp. 68-81. Disponible en: https://www.cidob.org/es/articulos/anuario_cidob_de_la_inmigracion/2019/actitudes_ante_la_inmigracion_y_comportamiento_electoral_en_espana

Rodríguez, José Luis (2006). "De la vieja a la nueva extrema derecha, pasando por la fascinación por el fascismo". *Historia Actual on line*, 9 (1): 15-29 (en línia) Disponible en: <http://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/haol/article/view/138>

Sim, Stuart. 2019. *Post-Truth, Scepticism & Power*. Switzerland: Palgrave Macmillan

Turnbull-Dugarte, Stuart J. 2019. "Explaining the end of Spanish exceptionalism and electoral support for Vox", *Research and Politics*, Abril-Juny 2019: 1-8. Disponible en: <https://doi.org/10.1177/2053168019851680>

Vox. 2014. "Manifiesto fundacional". Disponible en: <http://bit.ly/2qEsiXO>

Vox. 2018. "100 medidas para la España Viva". Disponible en: <http://bit.ly/31OYPXX>

Vox. 2019. "Propuestas de Vox para la investidura del Presidente de la Junta de Andalucía". Disponible en: <https://www.slideshare.net/20minutos/propuestas-de-vox-para-la-investidura-en-andaluca>

Vox i la irrupció de la dreta radical a Espanya

Astrid Barrio

Introducció

Els resultats de les eleccions regionals andaluses celebrades a desembre de 2018 van ser una sorpresa majúscula que va posar fi a l'excepció espanyola. Per primera volta un partit de dreta radical accedia a la representació en la arena autonòmica i ho feia amb potencial de govern. Vox passava de tenir una presència mínima i circumscrita a l'àmbit municipal a ser un partit amb possibilitats de governar. Des d'aleshores les seues expectatives electorals de cara a les eleccions generals del 28 d'abril i les autonòmiques, municipals i europees del 26 de maig es van disparar i finalitzat el cicle electoral després de la repetició electoral del 10 de novembre Vox estava present a totes les arenes polítiques, era imprescindible per a la governabilitat en alguns municipis, entre els que destaca Madrid, i en algunes Comunitats Autònomes com Andalusia, Murcia o Madrid i era tercera força al Congrés dels Diputats

Des de fa més d'una dècada que a Espanya s'ha començat a complir les dos condicions que es consideren facilitadores per al sorgiment del populisme: una crisi econòmica i una crisi política. Aquesta circumstància feia previsible el sorgiment de formacions populistes de distint signe tal i com estava succeint a altres països de l'entorn que estaven vivint situacions similars. I encara que efectivament la crisi econòmica i el desprestigi dels vells partits va obrir una finestra d'oportunitat per al sorgiment de noves formacions com Podemos i Ciudadanos, partits que accediren al llindar de representació i de rellevància al cicle electoral 2014-2016, ninguna de les dos formacions pot ser considerada estrictament un partit populista (Barrio, 2017). Vox, en canvi, que també es va fundar al 2014, va romandre com un partit extraparlamentari.

Què ha canviat des d'aleshores que permetra explicar la sobtada irrupció de Vox? En aquest treball es sostindrà que el principal factor que permet explicar el creixement d'aquest partit ha sigut la crisi catalana de la tardor del 2017. La percepció d'amenaça secessionista ha alimentat la competència en l'eix nacional entre un PP molt debilitat des de la pèrdua del govern per la moció de censura de maig de 2018 i un Ciudadanos molt reforçat, una competència que ha acabat afavorint Vox, un partit que té una posició més extrema respecte a la qüestió nacional, no en va és l'única formació a Espanya que obertament advoca per la suspensió de les autonomies i pel retorn a un model d'estat centralitzat. Un resultat que és coherent amb les prediccions del model de competència ètnica plantejada per Rabushka i Shepsle (1972).

I de repent, va arribar Vox

Per què la dreta radical a Espanya no tenia presència institucional fins ara?

La família de dreta radical, que es caracteritza per un discurs nacionalista, nativista, anti-immigració, antiglobalització i per la seua oposició al multiculturalisme i a la integració europea (Mudde, 2007) i que va començar a alterar els sistemes de partits a Europa occidental a principis dels anys huitanta, fins ara, tot just havia tingut arrelament a Espanya malgrat de que la insatisfacció política i de que les actituds cap als immigrants eren homologables a les dels països europeus on sí s'havia implantat.

El partit de dreta radical amb major presència a les institucions havia sigut Plataforma per Catalunya (PxC), una formació que reunia totes les condicions per a ser considerat membre d'aquesta família ideològica. Aquesta formació contava amb certa implantació a municipis catalans amb una alta concentració de població estrangera però mai havia aconseguit representació ni al Parlament de Catalunya ni a les Corts Generals (Casals, 2011). I el mateix succeeix amb l'extrema dreta tradicional vinculada al franquisme. Sols Fuerza Nueva a 1979 va obtenir un escó al Congrés dels Diputats el 1979. Des d'aleshores eixa família política ha sigut extraparlamentària a tots els nivells de govern. La seua incapacitat per a generar un discurs atractiu, la seua nostàlgia respecte al passat falangista, els seus coquetejos amb la violència, el seu elevat grau de faccionalisme intern i l'absència de lideratge junt amb l'acaparadora preferència dels electors espanyols per les opcions polítiques moderades expliquen per què l'extrema dreta clàssica a Espanya mai havia sigut rellevant des del restabliment de la democràcia.

Malgrat l'existència d'un cert potencial electoral, el fracàs dels partits de la dreta radical a Espanya havia sigut atribuït per Alonso i Rovira Kaltwasser (2015) a les dificultats de l'oferta política per a articular-se. En primer lloc per les característiques del sistema electoral que no afavoria l'entrada de formacions xicotetes, o almenys això es pensava fins al 2015. I en segon terme perquè l'estructura de les fractures polítiques a Espanya amb dos *cleavages* principals, la fractura esquerra-dreta i la fractura centre-periferia es troben molt assentades i dificulten l'aparició de noves línies de conflicte, especialment les que tenen un component exclusivista o nativista. D'aquí que els pocs partits que han tractat de mobilitzar la qüestió migratòria o religiosa hagen tingut molt poc d'èxit més enllà de l'àmbit local, responent a problemàtiques específiques, com il·lustra el cas de PxC. I per últim, perquè el principal partit del centre-dreta, el Partit Popular, havia primat una estratègia de competició que li permetia ocupar la totalitat de l'espectre ideològic des del centre dreta fins l'extrema dreta.

Però, Esteban i Martin (2017) han qüestionat les explicacions institucionals i estructurals. Consideren que encara que les característiques del sistema electoral tradicionalment no hagen afavorit l'entrada de nous partits la irrupció de Ciudadanos i Podemos ha posat en dubte eixa explicació. Argumenten, a més, que a altres països on també està present la fractura centre-periferia com Itàlia, Bèlgica o el Regne Unit, els partits populistes de dreta han sigut capaços d'accedir al llinar de representació i s'han vist beneficiats per la connexió entre la qüestió de la immigració i el conflicte centre-periferia, que emfatitza les preocupacions materials i de identitats similars, com també ha succeït a Espanya.

En conseqüència, la principal raó que explicaria la absència d'un partit de dreta radical a Espanya seria la presència del PP ja que aquesta formació seria la que hauria mobilitzat als potencials votants de dreta radical. Esteban i Martin conclouen que en alguns aspectes els votants populars no eren diferents dels votants dels partits de dreta radical a Europa, particularment, en allò relatiu a les valoracions sobre la cultura i la religió de la població d'origen immigrant i en el seu paper com possibles competidors al mercat laboral. Diferien, però, en que eren més políticament confiats perquè suportaven al partit governant, en que eren menys crítics amb els immigrants, d'origen hispà i pertanyents a la seua mateixa matriu cultural, en que eren més europeistes i en que estaven més a favor de la llei i l'ordre. Existiria pues un votant del PP que podria ser considerat un votant de dreta radical similar al dels partits de dreta radical europeus que quedava ocult entre els heterogenis electors del partit. Allò hauria sigut possible perquè el PP era un partit altament institucionalitzat, amb un elevat nivell de reificació que li permetria atraure tant als votants de dreta radical com als electors moderats que hauria complit una rellevant funció sistèmica com dic de contenció de la dreta radical.

Per què ara accedeixen a les institucions?

El cicle electoral que es va iniciar al 2014, com ja s'ha assenyalat, va suposar l'accés de nous partits com Podemos i Ciudadanos a les institucions, en ambdós casos amb potencial de coalició en els diferents nivells polítics. L'increment de la fragmentació partidista va donar lloc a un sistema de partits més plural, més obert i més polaritzat (Rodríguez-Teruel et al. 2019) del que Vox sembla haver començat a beneficiar-se accedint a les institucions just en les primeres eleccions que es van celebrar fora de Catalunya després del frustrat intent de secessió per part de l'independentisme català a octubre del 2017, que constitueix la pitjor crisi política que ha experimentat el sistema polític espanyol des del restabliment de la democràcia a 1977.

El procés independentista a Catalunya iniciat al 2012 i que va culminar en octubre de 2017 amb la ruptura de l'ordre constitucional, amb la celebració d'un referèndum il·legal, amb la declaració de la independència i amb l'ulterior aplicació de l'article 155 de la Constitució que va implicar el cessament del govern, i poc després l'empresonament de part dels seus membres acusats de rebel·lió, sedició, malversació i desobediència té molt a veure amb la dinàmica de competència que s'havia instal·lat entre els distints partits independentistes des de feia alguns anys.

Aquesta dinàmica de la competència remet la tesi de la sobrepuja (outbidding) formulada per Alvin Rabushka i Kenneth Shepsle (1972) que predeu que la radicalització de la competència entre els distints partits en un dels espais ètnics acaba alimentat la mateixa competència en l'altre espai i donant lloc a un increment de la polarització. Els partits competeixen entre ells i adopten estratègies cada volta més radicals per a aconseguir el suport del grup nacional al que aspiren a representar i així a cada oferta d'un dels partits nacionalistes, el seu competidor respon amb una exigència més extrema donant lloc a una verdadera subhasta les conseqüències de la qual són imprevisibles.

Açò és el que ha succeït a Catalunya des del 2012 entre CiU, el principal partit nacionalista català, que fins aquest moment no era secessionista, i ERC un partit més minoritari però obertament independentista (Barrio i Rodríguez-Teruel, 2017). Aquesta competència va acabar alimentat a la CUP, un partit independentista d'esquerra radical que va condicionar la governabilitat i el suport del qual va acabar portant a la resta de formacions a la celebració d'un referèndum d'autodeterminació il·legal l'1 d'octubre de 2017 (Barrio i Field, 2018). La radicalització nacionalista a Catalunya va provocar un increment de la polarització que va acabar beneficiant a Ciudadanos, un partit molt hostil amb el nacionalisme català sorgit a Catalunya que s'ha erigit en el principal detractor del procés d'independència i que a les eleccions de 2017 va acabar convertint-se en el primer partit de Catalunya (Barrio i Rodríguez-Teruel, 2016).

De igual manera que el creixement de Ciudadanos a Catalunya es deu molt a l'increment de la polarització, l'auge de Vox a partir de 2018 es pot explicar per la creixent competència entre Ciudadanos i el PP en un moment en el que aquest últim havia perdut la hegemonia a l'espai de la dreta i es trobava molt debilitat després de la seua eixida del govern com a conseqüència de la sentència de la Gürtel. I igual que va succeir a Catalunya on la lluita entre l'extinta CiU i ERC va fer créixer a un tercer partit més radical com la CUP, la competència nacionalista entre Ciudadanos i el PP ha alimentat el creixement de Vox un partit desacomplexadament nacionalista espanyol. Això no vol dir que Vox no s'haja beneficiat d'altres factors, en particular, com s'apuntava, del declivi del PP per la corrupció i del gir estratègic de Ciudadanos, però la finestra d'oportunitat que ajuda a explicar el seu abrupte creixement organitzatiu i el seu creixement electoral és la crisi catalana i com a conseqüència d'això la instauració d'una dinàmica de subhasta entre alguns partits espanyol, alguna cosa que ja preveu el propi model de Rabushka i Shepsle.

Orígens y trajectòria de Vox

El fracàs inicial

Com ja s'ha assenyalat el naixement de Vox s'emmarca en el cicle d'aparició de nous partits sorgits al calor del descontent polític, econòmic i social motivat per la crisi econòmica de 2008. Vox naix a finals del 2013, simultàniament a Podemos, i en paral·lel al procés de conversió de Ciudadanos en un partit d'àmbit estatal. Però mentre que Podemos aspirava a capitalitzar políticament les mobilitzacions del 15M (Rodríguez-Teruel et al. 2016) i Ciudadanos volia beneficiar-se del seu ascens a Catalunya com a conseqüència del procés sobiranista (Rodríguez-Teruel i Barrio 2016). Vox va sorgir a iniciativa d'antics membres del PP i centristes desencantats amb la gestió de la crisi econòmica i amb els nombrosos escàndols de corrupció que afectaven al partit conservador i que no eren aliens a anteriors moviments interns per a desplaçar a Mariano Rajoy abans de la seua arribada al govern al 2011. Entre els seus promotors figuraven Santiago Abascal, que va ser regidor del PP en el País Basc durant la fase final dels anys del plom i diputat autonòmic, perseguit i amenaçat per ETA, i després persona vinculada a Esperanza Aguirre, la presidenta de la Comunitat Autònoma madrilenya que en el congrés de 2008 havia desafiat a Rajoy, i que el va contractar en 2010 per a dirigir l'Agència de Protecció de Dades de Madrid i més tard com director-gerent de la Fundación de Mecenazgo y el Patrocinio Social, dissolta el mateix dia que es va fundar Vox. Així mateix participaren José Antonio Ortega Lara, funcionari de presons, també antic membre del PP i tristament cèlebre per haver sigut víctima del segrest més llarg d'ETA, 532 dies, Ignacio Camuñas, exministre d'UCD i José González Quirós, filòsof i exmembre d'UCD i del PP, i persona molt pròxima a José Maria Aznar a través de FAES, autor de molts dels seus discursos i president provisional de Vox. A la presentació pública del partit es va justificar la seua aparició com a resposta a la existència d'una crisi multidimensional a Espanya: crisi econòmica, crisi institucional, crisi de valors i crisi de la unitat nacional. Com molts dels nous emfatitzaven en les idees de regeneració i revitalització democràtica i en la necessitat d'impulsar reformes institucionals, especialment en allò referent al model d'estat i al estatut de funcionament dels partits polítics.

Les primeres eleccions a les que es va presentar Vox van ser les europees de 2014, un tipus d'elecció en la que la circumscripció única sol afavorir als xicotets i noves formacions, en part també perquè l'electorat les percep com eleccions de segon ordre permetent certes innovacions. Aleix Vidal Quadras, fins aleshores eurodiputat del PP i antic líder del partit a Catalunya conegut per la seua hostilitat amb el

nacionalisme català, va ser el candidat i el primer president de Vox. A aquelles eleccions van irrompre el nous partits a Espanya, però Vox es va quedar a escassos 1500 vots de obtenir representació. El fracàs inicial del partit va desencadenar una crisi interna que es va saldar amb l'abandó de Vidal Quadras així com alguns promotors del partit com Ignacio Camuñas. Santiago Abascal, fins aleshores secretari general, fou elegit president. El nou líder, que es caracteritzava pel seu exacerbat nacionalisme, havia sigut impulsor de la fundació DANAES (Defensa de la Nación Española), deutora del pensament del filòsof Gustavo Bueno amb el fill del qual havia publicat a l'any 2001 el llibre *En defensa d'España*, i de la Fundación para el Mecenazgo y el Patrocinio Social.

Però el canvi a la direcció no va millorar la sort de Vox. El partit va presentar candidatures a la majoria de comunitats autònomes a les eleccions de 2015 i en les generals de 2015 i 2016 amb un programa titulat "Hacer España Grande Otra Vez" que emulava l'eslògan de Donald Trump, però en totes elles va romandre com a força extraparlamentària. L'únic àmbit en el que va aconseguir presència, encara que testimonial van ser les eleccions locals on va presentar candidatures en 120 municipis, obtenint 22 regidors.

A més de l'apel·lació nacionalista Vox va dissenyar una estratègia de penetració basada en l'aproximació a sectors socials descontents amb algunes polítiques desenvolupades pel PP i el PSOE: moviments pro-vida, de defensa de la família i de la identitat de gènere tradicional, ciutadans que es sentien agreujats per la llei integral de mesures contra la violència de gènere, majoritàriament homes; associacions de defensors de la caça i els bous, pràctiques cada volta més criminalitzades per part dels moviments animalistes i en alguns casos prohibides o limitades; sectors crítics amb la immigració, en especial com a conseqüència de l'impacte mediàtic de la crisi de refugiats. A més de ciutadans descontents amb la llei de memòria històrica, que també van trobar recer en els plantejaments de Vox que explotava les polítiques d'identitat. Mobilitzant aquestes qüestions el partit es situava a l'òrbita de diversos partits de dreta radical europea. Inclús van assistir a la cimera de Coblenza celebrada al gener de 2017 en la que també participaren el Front Nacional, Alternativa per Alemanya o el Partit per la Llibertat de Geert Wilders. També s'han mantingut contactes amb Steve Bannon en la perspectiva d'integrar-se en The Movement¹ però no ha transcendit cap trobada amb Abascal, encara que sí amb Rafael Bardají, que havia sigut assessor del expresident José Maria Aznar en la fundació FAES.

¹ https://www.eldiario.es/politica/Steve-Bannon-Europa-Espana-PP_0_843766124.html

El trampolí català

Però si va haver alguna cosa que va donar impuls al partit fou la percepció de que la unitat d'Espanya estava amenaçada com a conseqüència del procés sobiranista a Catalunya i de que la resta de partits no el combatien amb suficient contundència. Des del seu naixement Vox era el partit amb una posició més bel·ligerant al respecte, més inclús que Ciudadanos, fins al punt d'haver presentat diverses querelles i de ser acusació popular en el judici contra els líders independentistes (membres del govern català i de la mesa del parlament autonòmic), als que imputen els delictes de rebel·lió, malversació i desobediència pels fets de setembre i octubre de 2017 que van suposar la celebració d'un referèndum d'independència il·legal de l'1 d'octubre i la declaració d'independència de Catalunya. Les seues crítiques no es limitaven a l'àmbit independentista sinó que s'estenien a PP i Ciudadanos per la seua gestió del conflicte i per la seua responsabilitat en l'aplicació, en la seua opinió feble, de l'article 155 de la Constitució en virtut del qual l'executiu de Mariano Rajoy va cessar al govern català i dissolució del parlament convocant eleccions.

La nova victòria independentista després de les eleccions autonòmiques del 21 de desembre i la percepció de que l'aplicació de l'article 155 no havia servit per a afeblir el moviment, es van aguditzar les crítiques i s'estimulà la demanda de major duresa per part de Ciudadanos inaugurant així una dinàmica de competència *outbidding*. Ciudadanos que havia quedat en primera posició a les eleccions catalanes, segons diverses enquestes esta estratègia semblava afavorir-li en l'arena estatal, alimentant així les seues expectatives de superar al PP i convertint-se en el primer partit de la dreta, el que implicava allunyar-se de l'electorat més centrista, el que va evidenciar amb la seua negativa a secundar la moció de censura impulsada pel PSOE contra Mariano Rajoy després de la sentència del Cas Gürtel acredités que el PP s'havia beneficiat de la trama corrupta. L'èxit d'eixa moció, que va prosperar gràcies al suport dels partits independentistes, va permetre l'accés del socialista Pedro Sánchez a la presidència del govern i va desencadenar un relleu al front del PP, el líder del qual, Pablo Casado, va imprimir una línia de major duresa respecte al independentisme com a resposta a la creixent competència de Ciudadanos. I és en eixa dinàmica de la competència on es situa el creixement de Vox, qui a més es va veure beneficiat per una notable rellevància mediàtica, en especial pel seu paper com acusació popular en la causa judicial contra els líders independentistes. L'elevada petició de penes així com la seua oposició a l'estat de les autonomies situava a Vox com el partit amb una posició més radicalitzada respecte a la qüestió nacional i com el principal defensor d'Espanya front a l'amenaça secessionista. I d'acord amb el que preveu la tesi de la subhasta la competència en un espai ètnic

acaba afavorint l'aparició i creixement de partits amb posicions més extremes que tenen major credibilitat en la defensa del grup ètnic.

En paral·lel Vox ha exhibit una oposició rotunda a algunes polítiques del nou govern socialista, particularment a la decisió d'exhumar al general Franco del Valle de los Caídos en aplicació de la llei de memòria històrica i a les polítiques de gènere en un moment en que el moviment feminista es troba altament mobilitzat com a conseqüència del #MeToo i de l'èxit de la vaga feminista del 8 de març de 2017 que a Espanya va tenir un seguiment massiu. Amb aquest tel·lo de fons, a principis d'octubre poques setmanes abans de les eleccions andaluses Vox va celebrar un multitudinari acte a Vistalegre, curiosament el mateix escenari elegit per Podemos uns anys enrere per a la seua posada de llarg, en el que es congregaren més de 9.000 persones sota el lema "La España Viva". Aleshores les enquestes no reflectien encara l'avanç electoral de Vox però sí que era evident el seu notable creixement organitzatiu. A mesura que avançava la campanya de les eleccions andaluses les expectatives del partit anaven creixent i finalment va obtenir més de 395.000 vots i 12 escons que resultaren decisius per a la formació del govern. Vox va firmar un acord de legislatura amb el PP que governaria en coalició amb Cs, partit que es mostrava reticent a qualsevol acord amb una força de dreta radical.

Des d'aleshores augmentaren les seues expectatives de cara als distints tipus d'eleccions, les generals del 28 d'abril i les regionals, locals i europees. De fet, segons totes les enquestes, Vox es convertiria en un actor rellevant en els diversos nivells polítics. Eixe impuls li va permetre presentar candidatures a totes les circumscripcions per a les eleccions generals i a les regionals i també a les locals en molts municipis. També fou capaç d'atraure a algunes xicotetes formacions de dreta radical com PxC² i d'integrar en les seues llistes a alguns candidats procedents de l'extrema dreta tradicional que en alguns casos han renunciat a presentar-se a les eleccions encara sense que s'haja produït cap tipus d'integració orgànica.

Ideologia

L'ideari de Vox està contingut al seu Manifest Fundacional³ i en els seus programes electorals, especialment en el document 100 mesures per a la Espanya Viva⁴.

² https://cat.elpais.com/cat/2019/02/16/catalunya/1550343686_509605.html

³ <https://www.voxespana.es/manifiesto-fundacional-vox>

⁴ https://www.voxespana.es/biblioteca/espana/2018m/gal_c2d72e181103013447.pdf

No existeix, en canvi, un desenvolupament exhaustiu del seu posicionament ideològic a través de documents congressuals com sol ser habitual a la majoria de partits. Tant el Manifest Fundacional com els programes desgranen una sèrie d'eixos bàsics que permeten deduir la seua ideologia política. Vox és un partit nacionalista, tradicionalista en termes morals, liberal en l'econòmic, antifeminista, nativista, preocupat per la seguretat, moderadament euroescèptic, i amb vocació regeneracionista. A grans trets aquests eixos s'ajusten als principis programàtics dels partits de dreta radical malgrat el component populista que sol acompanyar-los en el cas de Vox apareix molt diluït. Efectivament impugna als partits establerts i apel·la a la regeneració democràtica i a la necessitat d'escometre reformes institucionals enfront la degradació que, al seu judici, ha provocat l'estat de partits, en especial arran dels escàndols de corrupció que afecten a les grans formacions. Però no emfatitza en el dualisme elit-poble propi del populisme, el que podria atribuir-se en part, al fet de que els seus principals dirigents, primer Aleix Vidal Quadras i després Santiago Abascal, hagen ocupat com a membres del PP, des de càrrecs de representació fins càrrecs de lliure designació, amb les dificultats que això comporta per a elaborar una retòrica *anticasta* sense caure en una profunda contradicció. A més Vox tampoc concep la política com una lluita entre una elit política corrupta i un poble homogeni i virtuós ni demostra predilecció per la sobirania popular per damunt d'altres elements de la democràcia liberal. Certament no escapa a un cert contagi populista com la major part de partits en el món occidental, en particular pel que respecta a la voluntat moralitzant de la vida política, però no compleix amb el conjunt de requisits que la literatura acadèmica sol identificar amb el populisme.

El tret més característic de Vox és el seu nacionalisme del que naix una preocupació vital per la unitat d'Espanya que percep amenaçada pel nacionalisme català, inicialment autonomista i mutat en secessionista i pel nacionalisme basc, que fins fa poc, a més dels partits democràtics, també incloïa a la banda terrorista ETA recentment dissolta. Es mostra molt crític amb el desenvolupament del de descentralització política emanat de la Constitució de 1978, l'estat de les autonomies, al que acusa de disfuncions, de generar una despesa excessiva i de no haver sigut capaç d'integrar als nacionalismes perifèrics i aposta per la transformació d'Espanya en un estat unitari administrativament descentralitzar que reconega la seua pluralitat cultural, lingüística i institucional però posant l'accent en la hegemonia del castellà en el conjunt del territori. Proposa a més la centralització de les polítiques, en particular les sanitàries, les educatives i culturals i les de promoció econòmica i industrial al temps que defensa un sistema de finançament homogeni i la derogació del sistema de finançament basc i navarrès. Simbòlicament planteja el seu avanç com una reconquesta d'Espanya i va iniciar la seua campanya

a les eleccions generals a Covadonga, on va tenir lloc la batalla liderada per Don Pelayo considerada l'inici de la Reconquesta.

La seua defensa a ultrança de la unitat d'Espanya i la seua continuïtat històrica arriba fins al punt de plantejar la il·legalització de les organitzacions polítiques independentistes, el que suposa, encara que sense referir-se explícitament, apostar per un model de democràcia militant que l'ordenament constitucional espanyol no contempla. Proposa un pla per a difondre i protegir la identitat nacional fent gala d'un nacionalisme desacomplexat, i inclús no renega de l'injuriat apel·latiu de "fatxa" (feixista) utilitzat a Espanya per a referir-se despectivament a persones de ideologia reaccionària i nacionalista. Es mostra, a més molt bel·ligerant amb la llei de Memòria Històrica que pretén rescabalar a les víctimes de persecució i/o violència durant la Guerra Civil i la dictadura i com ja ha assenyalat s'oposa al trasllat de les restes del general Franco aprovat pel govern socialista.

El tradicionalisme de Vox és especialment visible en el seu suport al model de família tradicional que concep, d'acord amb aquesta corrent ideològica, com una institució prèvia a l'Estat. Vol fomentar la natalitat, millorar els beneficis fiscals a les famílies nombroses i les ajudes a les mares (sic) i proposa eliminar l'avortament i les intervencions de canvi de gènere del catàleg de prestacions gratuïtes de la sanitat pública. Igualment planteja la introducció del control parental per a autoritzar activitats relacionades amb continguts ètics, socials, cívics-morals o sexuals en l'escola, l'anomenat pin parental.

També s'aprecia tradicionalisme en la seua idea d'arrelament a la terra i en la seua voluntat de foment de les manifestacions folklòriques i tradicionals, en particular la protecció de la tauromàquia com a part del patrimoni cultural espanyol. De la mateixa manera planteja promoure el món rural per a garantir la igualtat d'oportunitats a tot el territori i aposta per protegir la caça entesa com una activitat necessària i tradicional en eixe medi.

Des del punt de vista econòmic el programa de Vox es indiscutiblement liberal. Planteja la reducció de la despesa pública, l'eliminació d'organismes (vinculats en la major part de casos a l'existència d'un sistema de govern multinivell) la reducció de l'impost de la renda, el de societats, dels costos per a la constitució d'empreses així com les quotes als treballadors autònoms. De igual manera, també defensa l'eliminació de l'impost de patrimoni i de l'impost de successions, donacions i plusvàlues i proposa que les pensions estiguen exemptes de tributació. Destaquen també les seues propostes de liberalització del sòl i la possibilitat de convertir-lo

en urbanitzable, la reforma del sistema de pensions evolucionant cap a un sistema mixt de capitalització i de repartiment i en l'àmbit de l'educació la defensa del xec escolar.

Vox manifesta una oberta hostilitat cap al feminisme, a qui acusa, com fan altres moviments de dreta radical, de promoure la ideologia de gènere. Defensa la supressió dels organismes feministes, proposa l'eliminació de les quotes i defensa la derogació de la Llei de violència de gènere al considerar que discrimina als homes i proposa substituir-la per una llei de violència intrafamiliar en la que tots els membres tinguen el mateix tractament.

La seguretat és una altra de les qüestions del partit. Proposa l'enduriment de les penes i de les condicions dels condemnats i planteja la supressió de l'espai Schengen fins que existeixi la garantia europea de que no serà utilitzat per a eludir la justícia en clara al·lusió als polítics catalans fugits al estranger com a conseqüència de les negatives de la justícia belga i alemanya a extraditar-los, el que també es fa extensiu per a evitar els fluxos migratoris interns per part de ciutadans extracomunitaris. Defensa a més la cadena perpetua per als antics integrants de la ja dissolta banda terrorista ETA i la inhabilitació de per vida per a aquells que els hagin donat suport o a les seues distintes expressions polítiques. També ha arribat a plantejar el dret a anar armat i a defensar la llar, i inclús a condecorar als ciutadans que maten un criminal a la seua casa en legítima defensa⁵.

El component nativista propi de la dreta radical és visible en la seua posició respecte a la immigració que vincula estrictament a les necessitats econòmiques i prioritza a les nacionalitats d'origen hispà. Es mostra partidari de deportar als immigrants il·legals i als legals que cometen delictes greus així com d'impossibilitar la possibilitat de que els immigrants il·legals regularitzen la seua situació i puguin accedir a ajudes públiques i suprimir la institució de l'arrelament que permet accelerar la regularització de les persones en situació irregular. Proposa al igual que Trump la construcció d'un mur entre Ceuta i Melilla i el Marroc i exigeix que siga sufragat pel Marroc. Expressa així mateix una notable hostilitat cap a l'Islam i planteja el tancament de mesquites fonamentalistes i dels imants integristes al temps que planteja l'exigència del principi de reciprocitat per a l'apertura de llocs de culte i l'exclusió de l'ensenyament de l'Islam a les escoles. Així mateix, defensa la creació d'una Agència d'Ajuda a les Minories Cristianes Amenacades.

⁵ <https://www.lavanguardia.com/politica/20190326/461252527266/vox-pide-premiar-matar-herir-criminal.html>

Pel que respecta a l'idea de regeneració democràtica proposa la reforma del sistema electoral, menor control dels partits en l'elaboració de les llistes i l'eliminació de les quotes, així com l'enduriment del sistema d'incompatibilitats i millora dels mecanismes de control dels càrrecs públics així com l'eliminació del finançament públic dels partits polítics. Igualment planteja la reducció del nombre de municipis i de representants locals així com el nombre d'assessors polítics. També planteja que la designació dels membres del Consell General del Poder Judicial i del Tribunal Suprem siga per concurs de mèrits i que aquest últim tribunal assumeixi les funcions del Tribunal Constitucional així com l'eliminació del jurat.

La seua posició respecte a la Unió Europea és ambivalent. El Manifest Fundacional no conté cap referència, ni positiva ni negativa respecte a Europa del que es deriva que no és una qüestió central per al partit. El seu programa a les eleccions europees de 2014 conté una aspiració genèrica a la millora del funcionament institucional i de les polítiques europees així com en l'aprofundiment democràtic. A partir del 2015, coincidint amb la crisi dels refugiats, Vox mostra la seua predilecció per les posicions del grup de Visegrad en matèria migratòria i va començar a decantar-se per un funcionament més intergovernamental de la Unió i per un rebuig més explícit al supranacionalisme i de qualsevol tipus de participació subestatal a les decisions europees. No obstant, no qüestiona la pertinença d'Espanya a la UE per això més que al grup de partits euròfobs es situa al grup de partits eurocrítics. Després de les eleccions europees va ingressar al Grup dels Conservadors i Reformistes Europeus distanciant-se de l'intent, beneït per Steve Bannon, de formar part d'un grup unificat de dret radical sota la direcció de Marine Le Pen i Matteo Salvini.

Organització i finançament

Com ja s'ha assenyalat i com sol ser habitual als nous partits, un dels seus arguments centrals és la crítica als partits ja establerts. Vox no s'escapa a aquesta tendència i considera que els vells partits, PP i PSOE, amenacen la qualitat de la democràcia, són culpables de la degradació institucional i contribueixen al allunyament dels ciutadans de la política a causa del control que exerceixen en l'elaboració de les llistes electorals, que d'acord amb el que estableixen les distintes lleis electorals vigents a Espanya són llistes tancades i bloquejades a tots els nivells, a excepció del Senat on són obertes i desbloquejades. D'aquí les seues propostes d'una nova llei electoral que garanteixi un vincle més directe entre representants i representats, i de reforma de la Llei de Partits per a assegurar un funcionament democràtic dels partits i la transparència de les seues fonts de finançament.

Amb coherència amb eixos plantejaments en el Manifest Fundacional Vox proposava la celebració de congressos oberts a tots els membres dels partits i que aquests es celebraren amb una periodicitat màxima bianual. Igualment defensava l'elecció directa dels càrrecs interns i dels candidats per part dels afiliats a través d'eleccions primàries. El partit, inicialment, es va organitzar d'acord amb aquests principis i van ser recollits al seu primer reglament intern. Tots els càrrecs interns, candidats a càrrecs públics electes serien elegits a través de processos d'eleccions primàries a excepció de les circumscripcions amb menys de cinquanta afiliats, en aquest cas, no celebrarien per a elegir als candidats, càrrecs públics electes i seria suficient amb la presentació d'un llista avalada, almenys, per la meitat més u del nombre d'afiliats en eixa circumscripció, així com comptar amb l'aprovació de l'executiva nacional.

Aquest mode de funcionar es va mantenir al partit fins que l'exponencial creixement experimentat des del 2017 va desencadenar canvis que han provocat que Vox s'aproxime al model que fins aleshores havia menyspreat. A l'Assemblea General celebrada a febrer de 2019 va limitar l'abast de les eleccions primàries als càrrecs interns (presidents del Comitè Executiu Nacional, dels Comitès Executius Provincials i de les Ciutats Autònomes junt a les seues respectives llistes). La designació de candidats a càrrecs electes va passar a dependre de les executives territorials que eren responsables d'eleva la seua proposta a l'executiva nacional per a la seua aprovació, excepte per a les eleccions generals i europees, on sols serà necessària la consulta de les executives territorials⁶. S'adopta un model centralitzat de designació de candidats lluny dels postulats inicials que valida la vella llei de ferro de l'oligarquia de Michels segons la qual quan més gran són els partits més tendeixen a la burocratització i a especialitzar-se per a prendre decisions ràpidament.

Però, més enllà de la introducció inicial d'un mecanisme inclusiu a la selecció de càrrecs i candidats Vox no ofereix, com altres nous partits, massa oportunitats de participació interna als afiliats, per exemple, a través de la seua implicació en l'elaboració i aprovació de programes o en la ratificació d'acords electorals o pactes de govern. Al contrari, perquè encara que el màxim òrgan del partit, l'Assemblea General, és d'accés universal i poden participar tots els afiliats al corrent de pagament i es reuneix anualment per a l'aprovació dels comptes i cada quatre anys per a l'elecció de la direcció (la periodicitat era cada dos anys fins el 2019)⁷, Vox ha adoptat un patró de funcionament altament centralitzat i presidencialista que a mesura que s'ha anat institucionalitzant s'ha anat accentuant, com evidencia el

⁶ <https://www.voxespana.es/Pdf/113-elecciones-Jljdsksid98ujn8UkkJhBn65.pdf>

⁷ Si la fecha de finalización del mandato coincide con un periodo electoral de ámbito nacional, este se prolongará hasta la formación del nuevo Gobierno.

canvi als criteris de la selecció de candidats. La direcció central del partit és, a més, molt restringida. El màxim òrgan executiu és el Comitè Executiu Nacional, compost per 11 membres que s'escullen en una única llista. Els principals càrrecs unipersonals són el President, que disposa de les màximes atribucions executives i representatives i el Secretari General que exerceix les funcions organitzatives i del que depenen un nombre variable de vici-secretaries, tres vici-presidents, un tresorer i tres vocals. El primer president del partit va ser Aleix Vidal Quadras, qui va dimitir després del seu fracàs a les eleccions europees sent substituït per Santiago Abascal. José Ortega Smith ostenta la secretaria general. No existeix un òrgan ampliat entre congressos amb capacitat de decisió ja que el Consell Polític elegit per l'Assemblea General sols té funcions consultives.

Pel que respecta a l'enquadrament Vox ha adoptat una estructura organitzativa clàssica seguint els patrons del model de secció, amb òrgans locals, provincials i nacionals. Crida l'atenció, donada l'estructura territorial de l'estat a Espanya, la inexistència d'un escaló autonòmic que en la resta de partits espanyols no sols existeix, sinó que gaudeix de graus d'autonomia diversos. Aquesta absència, però, és coherent amb la seua oposició a l'existència de l'Estat de les Autonomies. Actualment el partit té implantació en la majoria de províncies espanyoles. L'afiliació és exclusivament de base territorial i no s'ha aprofitat intensivament l'ús de les noves tecnologies ni per a promoure la participació interna ni per a impulsar l'existència d'una agrupació virtual com sí han fet la resta de nous partits a Espanya. En canvi, a efectes de comunicació, el partit fa un ús molt extensiu de les xarxes socials, és el partit amb més seguidors a Instagram, així com de canals de distribució com Whatsapp o Telegram on viralitza continguts. Existeix també la figura del simpatitzant que permet la col·laboració i la participació a les activitats però sense obligacions econòmiques.

Des del seu naixement fins el 2017 el partit es va situar entorn als 3.200 membres, però a partir d'eixe moment va créixer exponencialment, sobretot entre setembre i octubre de 2017 coincidint amb el referèndum de l'1 d'octubre quan es va incrementat un 20 per cent la seua afiliació. Segons les dades de la pròpia formació a 2018 arriba els 18.700 membres i a l'Assemblea General de 2019, després de l'èxit de les eleccions andaluses, va a anunciar que havia superat els 36.000 militants i després de la repetició de les generals ja havia sobrepassat els 52.000⁸. Existeixen diverses modalitats de contribució econòmica en funció del perfil de l'afiliat.

⁸ <https://www.larazon.es/espana/vox-suma-10000-afiliados-mas-que-el-28-a-y-llega-a-52000-IE25471696/>

La seua crítica als partits tradicionals li ha portat a defensar la supressió del finançament públic als partits (també a sindicats i organitzacions empresarials) a excepció de la dels Grups Parlamentaris i Municipals. Com sol ser habitual el finançament públic als partits, tant l'ordinària vinculada a les seues activitats quotidianes com l'extraordinària vinculada a les seues despeses electorals, està condicionada al seu accés a les institucions. La seua escassa presència institucional fins ara explica per què des del seu naixement als comptes del partit sol figuren les quotes dels afiliats i donacions, sent especialment quantiosa al 2014, quan es celebraren les eleccions europees i al 2018, anys en el que experimenta un fort creixement. Les aportacions de 2014 han sigut objecte de polèmica al procedir moltes d'elles, més de 800.000 i així ho ha reconegut Aleix Vidal Quadras, candidat a les eleccions europees i primer president del partit⁹, d'individus vinculats al Consell Nacional de la Resistència d'Iran (CNRI), un grup opositor iranià d'extrema esquerra a l'exili, amb qui el candidat mantenia una estreta relació. De moment malgrat el seu accés al Parlament d'Andalusia li permet accedir al reemborsament de part de les seues despeses electorals als seus comptes de 2018 encara no figuraven però tampoc consta que explícitament haja renunciar a ella com defensa al seu programa. Fins el moment, ha rebut la suma de les despeses electorals, corresponent al seu accés a les institucions, i manté la seua proposta d'una reducció del 50% dels fons públics i s'ha compromès a limitar les seues despeses i tornar el superàvit.

Igual que molts nous partits i aprofitant les oportunitats que ofereixen les noves tecnologies realitza campanyes de micro-finançament, en molts casos per a sufragar els seu intens activisme judicial contra l'independentisme català. Destaca també la recaptació de l'acte de Vistalegre de 2018 i els més de 150.000 euros obtinguts per a la campanya electoral. Per a les eleccions generals d'abril va posar en marxa una campanya per a recaptar un milió d'euros, dels que va aconseguir 727.000, lluny de l'objectiu proposat. De cara a la repetició electoral Vox ja va poder beneficiar-se del finançament de la campanya.

Força electoral y parlamentària

La primera volta que Vox es va presentar a eleccions va ser a les europees de 2014, quan amb 246.833 vots es va quedar a molt poc d'aconseguir representació. I des d'aleshores fins a les eleccions andaluses de 2018 els resultats electorals de Vox van ser molt marginals. Durant 2015 i 2016 es va presentar a les eleccions generals

⁹ https://elpais.com/politica/2019/01/18/actualidad/1547834274_728411.html

i a les municipals a diversos municipis i a diversos parlaments autonòmics però sols va obtenir representació a l'àmbit local i únicament va superar l'1% dels vots a les eleccions a l'Assemblea de Madrid i a la Ciutat Autònoma de Ceuta. En eixos anys la seua feblesa des del punt de vista organitzatiu i la seua escassa implantació territorial eren tan evidents que el seu líder, Santiago Abascal, fou cap de llista no sols a les eleccions generals sinó també a les eleccions a l'Assemblea de Madrid i al Parlament Basc.

Les eleccions andaluses de 2018 van marcar un punt d'inflexió en la trajectòria del partit no sols perquè va accedir al llinar de representació sinó també al de rellevància quan els seus escons es van convertir en imprescindibles per a consumir el canvi de govern a Andalusia i la governabilitat, el que li va aportar una visibilitat i una projecció extraordinàries al conjunt d'Espanya. Vox va donar el seu suport parlamentari al candidat del PP després d'un acord programàtic amb aquest partit, un acord que sorprenentment no va subscriure Cs, partit integrant del govern andalús però recelós a acords directes amb una formació de dreta radical.

Els resultats a les eleccions generals del 28 d'abril confirmaren les expectatives de les enquestes, encara que no tan altes com algunes enquestes havien suggerit els últims dies de la campanya. Vox va obtenir més de 2,67 milions de vots, més del 10%, 24 diputats que el van convertir en la quinta força política a Espanya i en la més beneficiada del retrocés del PP. Però, es van veure frustrades les seues aspiracions de repetir un escenari com el d'Andalusia i ser força determinant ja que els tres partits de dreta no assoliren la majoria absoluta gràcies a la notable recuperació del Partit Socialista. Exactament el mateix escenari que es va produir al País Valencià on es van celebrar eleccions el mateix dia. Allí Vox també va superar el 10% dels vots però es va mantenir la majoria d'esquerres que va revalidar el govern de la comunitat

Com s'esperava, la fragmentació dels vots a l'espai de dreta va perjudicar a Vox a les circumscripcions xicotetes on no va obtenir representació. Els tres partits de dreta es van mantenir per davall de la majoria absoluta, encara que mantenen el mateix volum de vots, uns 11 milions, com a les eleccions anteriors. Però, van caure més de tres punts en termes percentuals, i el fet de concórrer separatament els va fer perdre escons. Si al 2016, el PP i Cs ocuparen 169 escons, al 2019 sols van retenir 147 contant amb Vox.

Vox va obtenir els seus millors resultats a les comunitats autònomes de Murcia, Castella La Manxa, Castella i Lleó, Andalusia i el País Valencià, on també es celebraren les eleccions regionals el 28 d'abril. A aquestes eleccions, Vox va superar lleugerament el 10% del vot i va obtenir 10 escons, encara que inservibles per a la formació d'un govern. A les comunitats històriques amb presència de partits nacionalistes i regionalistes amb fort sentiment d'identitat com Catalunya, Galícia, Euskadi o les Illes Canàries, la seua base electoral és més feble, fins al punt d'haver aconseguit un únic escó a Catalunya. Aquest escàs pes electoral resulta acord amb la seua hostilitat cap al nacionalisme perifèric a través del seu compromís amb el retorn al centralisme i el seu desig de prohibir els partits secessionistes.

A aquestes eleccions el partit es va alimentar principalment d'ex votants d'un PP en retrocés que va obtenir el pitjor resultat de la seua història i, en menor mesura, d'un Cs que, malgrat d'un filtració del seu electorat cap a Vox, va experimentat un avanç notable. Segons els anàlisis preliminars, més de 1.5 milions de vots obtinguts per Vox provindrien del PP i quasi mig milió de Cs, a més de 150.000 ex votants socialistes i 155.000 votants de Podemos.

Les eleccions regionals, municipals i europees celebrades un mes després de les eleccions parlamentàries van suggerir un cert estancament de la projecció de Vox, probablement degut a que les seues expectatives de ser decisius a tota Espanya no es van veure satisfetes i que l'electorat de dreta va percebre els efectes nocius de la fragmentació. A cap comunitat autònoma va assolir el 10% dels vots obtinguts un mes abans i sols es va apropar a Murcia, Madrid i les Illes Balears, on va superar el 8%. Van haver varies regions a les que no va obtenir representació com Canàries, Castella La Manxa, Extremadura, Navarra i La Rioja, testificant les seues dificultats per a penetrar territorialment. A la resta, malgrat accedir a la representació, la seua posició no va tenir un impacte en la governabilitat. Les úniques excepcions van ser Madrid i Murcia, on els acords de dreta van reeditar pactes com el d'Andalusia entre Cs i PP amb el suport de Vox.

Els resultats de les eleccions municipals van confirmar aquest estancament. En termes globals, Vox no va arribar al milió de vots el que va suposar menys del 3,57% del total, i va obtenir sols 529 eleccions, quedant en una posició molt marginal en l'àmbit municipal espanyol. Sols va obtenir o majories absolutes i una posició rellevant a Madrid circumstància que, combinada amb el seu paper en la mateixa Comunitat Autònoma, li va permetre una notable visibilitat i li va servir per a camuflar la seua regressió generalitzada respecte a les generals.

Les eleccions europees, encara que siguen eleccions de segon grau en les que els votants són més proclius a vots protesta o experimentals, confirmaren la tendència a la baixa del partit. Vox sols va obtenir 3 diputats, quedant quasi a la meitat dels vots a les eleccions generals i un 6.2% lluny del 10% obtingut aleshores.

La repetició de les eleccions generals després de l'octubre calent a Catalunya com a conseqüència de la sentència als dirigents independentistes va suposar un nou impuls per a Vox que es va convertir en la tercera força política espanyola. A aquells comicis va obtenir 3.640.063 vots, el 15.09% i 52 escons. Però, el seu avanç, malgrat la incipient recuperació del PP, no va ser suficient per a forjar una majoria de dretes per l'enfonsament de Cs. Respecte a les eleccions d'abril Vox va créixer a totes les Comunitats Autònomes. A la Regió de Murcia amb més del 28% dels vots va quedar com a primera força, al igual que en Ceuta on amb el 35% dels vots va obtenir l'únic escó en joc. A Andalusia va superar el 20% i a la majoria de comunitats va superar el 15%. Sols a Galicia, La Rioja i Euskadi, on va seguir sense obtenir representació, mentre que la va obtenir per primera volta a Canàries, Ceuta, Cantabria i Navarra.

Finalitzat el cicle electoral 2018-2019, Vox havia passat de ser una formació marginal i extraparlamentària a ser el tercer partit de la política espanyola, i a estar present als diferents nivells de govern, des del local a l'europeu i, a alguns casos com Madrid, tant capital com comunitat autònoma, i a les regions d'Andalusia i Murcia amb una posició rellevant per a la governabilitat.

Tabla 1. Resultats electorals de Vox (2014-2019)

Eleccions	Vots	%	Electes
2014 Parlament europeu	246.833	1,56	0
2015 Generals	58.114	0,23	0
2015 Municipals*	64.385	0,29	17
2015 CCAA			
Andalusia	18.017	0,45	0
Astúries	3.176	0,59	0
Canàries	1.853	0,2	0
Cantabria	1.092	0,34	0
Castella la Manxa	5.277	0,48	0
Castella Lleó	9.219	0,68	0
Extremadura	1.773	0,28	0
C. de Madrid	37.043	1,17	0
C. de Murcia	5.513	0,87	0
País Valencià	10.184	0,41	0
2016 Generals	47.182	0,2	0
2016 CCAA Euskadi	774	0,07	0
2018 CCAA Andalusia	395.978	10,97	12
2019 Generals	2.677.173	10,26	24
2019 CCAA			
Aragó	40.263	6,08	3
Astúries	33.784	6,42	2
Balears	34.668	8,12	3
Canàries	22.021	2,47	0
Cantabria	16.392	5,05	2
Castella la Manxa	75.636	7,02	0
Castella Lleó	75.331	5,49	1
Extremadura	28.849	4,7	0
C. de Madrid	285.099	8,86	12
C. de Murcia	61.591	9,46	4
Navarra	4.401	1,29	0
La Rioja	6.277	3,86	0
País Valencià	278.947	10,44	10
2019 Municipals	813.282	3,57	529
2019 Parlament europeu	1.388.681	6,20	3
2019 Generals	3.640.063	15,09	52

*En coalició amb Família y Vida
 Fonts : Ministeri de l'Interior i El País.

Conclusions

L'aparició de Vox en el cicle electoral 2018-2019 s'explica per l'apertura del sistema de partits multinivell a Espanya, per la seua tendència a la fragmentació i per la creixent polarització entorn a la qüestió nacional que va experimentar el sistema polític espanyol des de la crisi catalana a la tardor del 2017. Vox, que va sorgir al 2014, al igual que Podemos i Ciudadanos pel descontent causat per la crisi econòmica i els escàndols de corrupció, però sols va començar a enlairar a les eleccions andaluses de 2018, les primeres a nivell estatal després de la crisi catalana i coincidint amb el moment de major debilitat del PP, el partit del que provenen la major part dels seus electors. També fou el moment de major competència entre el PP i Cs per la qüestió nacional, un comportament en línia del model de competència outbidding desenvolupat per Rabushka i Shepsle, que prediu que la radicalització de la competència ètnica en un espai, en aquest cas primer el català, acaba alimentant la mateixa competència en l'altre espai, l'espanyol, tal i com ha succeït.

Vox és principalment un partit nacionalista espanyol alimentat per l'amenaça secessionista catalana. Un nacionalisme, acompanyat per un component catòlic, nativista i xenòfob, particularment hostil amb la immigració musulmana, que defensa tradicions com les corregudes de bous i la caça i és molt crític amb la ideologia de gènere.

Però, no és un partit antieuropeu o essencialment populista. Com molts partits nous, en la seua oposició als antics, adopta una certa retòrica populista, però ni la divisió dualista de la societat ni el component no liberal són elements centrals de la seua ideologia. Amb aquest discurs de dreta radical, ha aconseguit accedir a tots els nivells institucionals a Espanya, des dels nivells local i europeu, amb una posició rellevant a alguns àmbits posant fi a l'excepció espanyola que no sols compta amb un partit de dreta radical, sinó que s'ha convertit en el tercer partit de la política espanyola. Després del seu èxit electoral, el seu sobtat accés a les institucions i el seu notable creixement ara s'enfronten al repte d'institucionalitzar-se i adaptar la seua organització del partit a les noves circumstàncies. I encara que no és força de govern sembla estar tenint una notable capacitat per a introduir temes a la agenda política i condicionar la posició dels partits, en especial del PP. La incògnita, per tant, és si acabarà sent un partit tribunicio o un partit amb capacitat d'incidir en l'agenda política espanyola.

Referències

- Alonso, S. i Cristóbal Rovira Kaltwasser (2015) 'Spain: No Country for the Populist Radical Right?', *South European Society and Politics*, 20, 5: 21-45.
- Barrio, A., El populismo y la excepcionalidad española, in "Quaderni di diritto e politica ecclesiastica, Rivista trimestrale" 2/2017, pp. 263-276, doi: 10.1440/88257
- Barrio, A. i Field, B. (2018) 'The push for independence in Catalonia' *Nature Human Behaviour*, 2, 713–715, DOI 10.1038/s41562-018-0439-8
- Barrio, A. i al. (2016): "Le parti catalan qui aspire à gouverner l'Espagne", *Pôle Sud* 2016/2 (n° 45), p. 65-84
- Barrio, A. i Rodríguez-Teruel, J. (2017) Reducing the gap between leaders and voters? Elite polarization, outbidding competition, and the rise of secessionism in Catalonia, *Ethnic and Racial Studies*, 40:10, 1776-1794, DOI: 10.1080/01419870.2016.1213400
- Casals, X. (2011) "Cataluña: ¿nuevos partidos para viejas inquietudes?", dans Marcet, J. i Casals, X. *Partidos y Elecciones en la Cataluña del siglo XXI*, Barcelona, ICPS, pp. 99-133
- Esteban, I. i Martín, I. (2017): "Is there a hidden populist right in Spain?", Third Prague Populism Conference "Current Populism in Europe and the Role of the Media" Charles University, Prague, 22-23 May, 2017 Panel "Left and Right Populism in the Iberian Peninsula"
- Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Rabushka, A i Shepsle, K.A. (1972) *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, OH: Charles E. Merrill.
- Rodríguez-Teruel, J. Barberà, O. Barrio, A. i Casal-Bertoa, F. (2019) "From Stability to Change? The Evolution of the Party System in Spain" in Lisi, M. *Party System Change, the European Crisis and the State of the Democracy*, London, Routledge.

Rodríguez-Teruel, J. Barrio, A. i Barberà, O. (2016) Fast and Furious: Podemos' Quest for Power in Multi-level Spain, *South European Society and Politics*, 21:4, 561-585, DOI: 10.1080/13608746.2016.1250397

Vox i la competició de partits a Espanya: Irrupció i evolució electoral (2018-2021)

Juan Rodríguez-Teruel

Introducció

A l'igual que la socialdemocràcia, els principals partits de centredreta estan travessant temps turbulents. *The Economist* afirmava recentment que la crisi dels partits tradicionals de dreta ha convertit el conservadorisme en "la [idea] més amenaçada d'Occident", ja que els nous actors de la dreta no són "una evolució del conservadurisme, sinó un repudi d'aquest" (2019, 9). L'arribada de nous actors que desafien el predomini de la dreta radical ha alterat la tradicional competència per l'espai conservador (Mudde, 2007). La literatura ha identificat alguns patrons de competència partidista en la dreta, mitjançant els quals els partits majoritaris intenten contindre les forces rivals emergents de la dreta radical. Són dos els mecanismes que han sigut particularment perjudicials per als partits tradicionals liberals i conservadors: duna banda, el vot *anti-incumbent* [anti-govern] generalment

ha castigat els partits en el poder que governaven el país durant els anys de recessió (Downes i Loveless, 2018); d'altra banda, el vot antiimmigració ha alimentat el suport a aquells partits d'extrema dreta que van prendre posicions dures, en temps de crisi econòmica, contra els immigrants i altres bocs expiatoris com la UE (Pardos-Prado, 2015; Szöcsik i Polyakova, 2018).

Espanya ofereix un cas important d'aquesta transformació en la dreta política per dues raons. D'una banda, el Partit Popular ha sigut un dels partits conservadors més forts de l'Europa democràtica durant tres dècades. Entre 1990 i 2011, el seu suport electoral en les eleccions generals va fluctuar sense problemes entre el 34,7 (1993) i el 44,6 (2011) per cent del total de votants. L'any 2011, el PP va aconseguir una de les poques majories absolutes en l'Europa parlamentària en aquell moment. No obstant això, a partir d'aquest moment la formació va entrar en una deriva descendent que acabaria amb l'obtenció d'un modest 16,7 % en les eleccions d'abril de 2019, el pitjor resultat de la formació en 40 anys.

D'altra banda, de forma paral·lela al ràpid declivi del PP, s'ha produït el sorgiment de dues noves forces rivals que van penetrar en l'electorat de la dreta: Ciudadanos va capturar la major part de l'electorat centrista entre 2015 i 2019, mentre que Vox es va convertir en el representant principal entre els votants d'extrema dreta. L'arribada d'aquests partits fou resultat de la crisi de legitimitat experimentada pel partit conservador, relacionada amb els problemes de corrupció en el seu finançament i amb la gestió de la crisi territorial a Catalunya. Entre els nous partits, Vox és probablement la força més disruptiva per dos motius: en primer lloc, Espanya mai ha tingut un representant d'extrema dreta al parlament nacional des del final de la Transició i, en segon lloc, és la primera gran força que qüestiona alguns dels consensos fonamentals de la democràcia actual, com ara la descentralització política i la inclusivitat representativa de les institucions polítiques (per exemple, en termes ètnics o de gènere).

No obstant això, les conseqüències polítiques de l'avanç de Vox (i de Ciudadanos) han afectat sobretot l'electorat des del centre a la dreta. Si bé el vot total per a les forces d'aquest espai no es va reduir, sí que va erosionar severament la seua representació parlamentària en benefici de l'esquerra, amb un resultat contraproduent: tot i l'absència dels factors estructurals habitualment identificats per la literatura com a impulsors necessaris per a l'avanç de la dreta radical, la competència centrífuga entre els partits existents (PP i Ciudadanos) va estimular la demanda entre molts votants conservadors d'un "nouvingut" amb punts de vista

extrems sobre temes clau en disputa, com la identitat nacional i la descentralització territorial. En definitiva, Vox ha sigut més aviat el producte d'una competència partidària fallida, més que de la resposta a noves demandes de votants radicalitzats.

Aquest capítol explica aquestes condicions polítiques que van fer possible el sorgiment de Vox i les conseqüències d'aquest en el sistema de partits espanyol. La secció següent analitzarà les raons polítiques que hi ha darrere del gran èxit de la irrupció de Vox a Espanya. Posteriorment, observarem les conseqüències polítiques per al sistema de partits: més fragmentació, més polarització. La quarta secció analitzarà les conseqüències electorals per a la competència en la dreta. L'última secció plantejarà les perspectives de futur de Vox a Espanya.

Algunes consideracions teòriques sobre la dreta radical

Treballs anteriors han proposat, entre altres, dos tipus de raons que expliquen per què els votants de dreta tradicional acaben donant el seu suport a nous partits radicals. Alguns han vist en aquests partits una reacció conservadora als desordres socials produïts pel sistema econòmic, cosa que, de forma extremadament sintètica, estaria darrere de la idea de "perdedors de la globalització" (Betz, 1994; Rooduijn, 2015). Des d'una perspectiva cultural, altres expliquen el sorgiment de partits ultraconservadors i populistes com a resultat d'una crisi de valors democràtics (Ignazi, 1992; Norris i Inglehart, 2019). En ambdós casos, el resultat és el sorgiment de formacions polítiques que advoquen per posicions xenòfobes, euroescèptiques i que s'oposen a la igualtat de gènere mentre promouen valors ultraconservadors (Kitschelt, 1995; Mudde, 2007).

Totes dues explicacions, però, resulten bastant insatisfactòries a l'hora de comprendre l'èxit de Vox. A diferència d'altres partits similars en altres països, Vox no obté suport significatiu dels votants de classe treballadora, d'aquells amb problemes econòmics o que han estat molt afectats per la Gran Recessió (Oliván Navarro, 2021; Ortega i Montabes, 2020). A causa d'això —i fins hui dia—, PSOE i Podemos no han perdut més vots cap a Vox dels que caracteritzen els fluxos naturals que solen haver-hi entre partits dispersos. Si tenim en compte l'anomenada hipòtesi de les guerres culturals (*culture wars hypothesis*), tampoc aclarim molt més el tema: mentre que la majoria de votants amb idees xenòfobes o antidemocràtiques hui a Espanya voten per Vox (Turnbull-Dugarte, Rama, i Santana, 2020), la pluralitat de votants de Vox no sembla estar molt atreta per aquests valors. Per això, cal buscar

la peculiaritat del seu ascens electoral a Espanya més enllà de la seua ideologia o dels seus orígens socials o culturals. (Acha, 2021).

Si les explicacions sobre la crisi dels partits de dreta tradicional enfront dels seus rivals radicals no es poden aplicar satisfactòriament —o no de forma suficient— al cas espanyol (vot *anti-incumbent*, problemes econòmics, controvèrsies sobre la UE o la immigració, sorgiment de valors populistes il·liberals), la competència centrífuga entre partits resulta més útil per a comprendre el sorgiment de Vox, que hauria estat l'expressió resultant de la polarització produïda per la competència preexistent al seu espai. En general, la polarització es defineix com l'augment de la distància ideològica entre votants i partits (Campbell, 2016; Dalton, 2008) i determina de manera decisiva la manera en què les forces polítiques competeixen dins del sistema de partits (Sartori, 1976). Estudis previs han suggerit que els partits tendeixen a adoptar estratègies centrífugues quan els votants es mouen cap als extrems (Cox, 1990; Merrill III i Adams, 2002), tot i que aquesta relació està condicionada pel grau d'afecció dels votants cap als partits (Ezrow, de Vries, Steenbergen, i Edwards, 2011), per la seua propensió a l'abstenció (Dreyer i Bauer, 2019), o pels incentius institucionals produïts pel sistema electoral (Curini i Hino, 2012, 463).

Els partits polítics, però, també poden ser motor generador de polarització (Hetherington i Weiler, 2009, 17) quan adopten estratègies centrífugues per a competir contra els seus adversaris, cosa que, al seu torn, produeix canvis en les preferències partidistes i en les percepcions ideològiques dels votants (Lupu, 2015). Al seu torn, l'avanç dels partits de dreta radical ha contribuït a incrementar la polarització a nivell partidari en les democràcies estables (Castanho Silva, 2018), ja que ha portat els partits majoritaris a canviar els seus programes com a reacció enfront d'aquests nous competidors (Mudde, 2013; Rooduijn, De Lange, i Van Der Brug, 2014). Amb l'objectiu d'afrontar aquests desafiaments, els partits de la dreta dominant poden emfatitzar estratègicament aquells temes que ajuden a mitigar les pèrdues electorals (de Vries i Hobolt, 2020; Downes i Loveless, 2018)

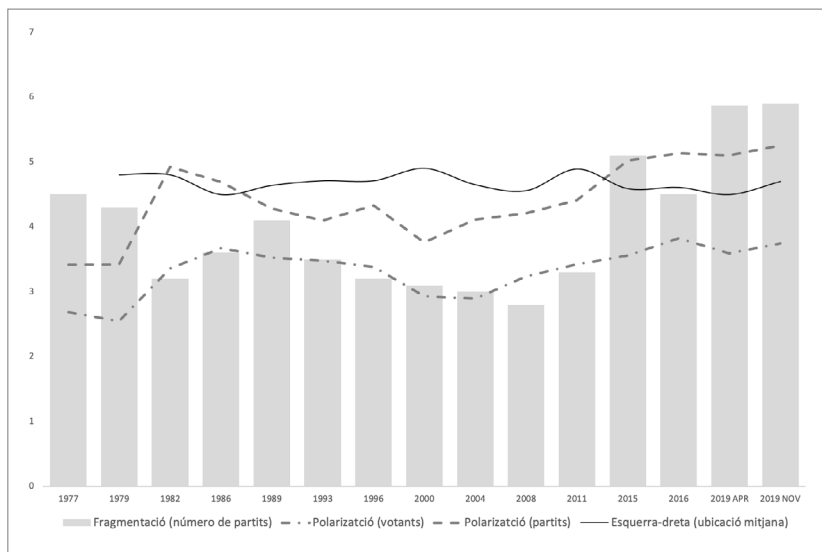
Des d'aquesta perspectiva, podem preguntar-nos què passa quan la polarització dels partits no és posterior a l'arribada de les forces de la dreta radical, sinó que la precedeix, fins i tot sense que els votants mateixos s'hagen polaritzat? En aquest escenari hipotètic, els partits majoritaris haurien fet servir la polarització com a tàctica competitiva. Amb quin objectiu? Hem de tindre en compte que, segons estudis previs, l'augment de la polarització hauria de reduir la predisposició d'alguns votants a canviar la seua opció de vot (per exemple, cap a partits petits o nous),

limitant així el potencial de volatilitat electoral, ja que, quan la polarització és elevada, les distàncies ideològiques entre partits també augmenten, cosa que fa que siga menys probable el canvi d'opció electoral (Dejaeghere i Dassonneville, 2017; Hazan, 1997). Això hauria de beneficiar els partits que ja estan representats al parlament. No obstant això, la polarització pot tindre efectes paradoxals en aquelles situacions de frustració i ràbia, on els votants perceben que el seu vot no impedirà la victòria dels adversaris ideològics. És aleshores quan escollir un partit antisistema —aquell que produeixi més rebuig entre els seus adversaris— es pot convertir en una opció de consol. Això és el que s'ha anomenat un vot *up yours* ["el vot de donar per sac"], i que coincideix amb el context espanyol on va sorgir Vox a finals de 2018 (Rodríguez-Teruel, 2020). En els apartats següents, explicarem com es va produir aquest context i com Vox se'n va beneficiar.

La coordinació fallida de la dreta espanyola

L'èxit de la irrupció de Vox va ser, d'entrada, el resultat d'una gran "fracàs de coordinació electoral" (Cox, 1997) de la dreta política espanyola. La conseqüència d'aquesta fallada ha estat el fort augment de la fragmentació partidària, tal com mostra la Figura 1. Generalment, la fragmentació s'explica en la literatura pels incentius generats pel sistema electoral i per l'estructura de *cleavages* (Goloso, 2015; Lijphart, 2012). No obstant això, quan hi ha un augment molt significatiu del nombre de partits en un període curt de temps, la influència dels factors estructurals pot ser menys clara. En contextos específics, Lago i Martínez (2011, 8) suggereixen que els nous partits indiquen l'existència de fallades de mercat, produïdes per les demandes insatisfetes de votants decepcionats i per la incapacitat dels partits per adaptar-se als canvis ideològics i socials. Però la política interna dels partits també pot jugar un paper a l'hora d'afavorir o impedir la coordinació electoral. De fet, segons Boucek (2012), podem afegir que la incapacitat de les direccions dels principals partits per a mantindre la cohesió interna pot estimular l'escissió de membres i de faccions (o la incapacitat d'integrar nous membres i grups) en condicions externes difícils. Això produeix un fracàs de coordinació quan existeixen incentius per a llançar noves organitzacions polítiques que representen millor les demandes insatisfetes dels ciutadans. En aquest sentit, la fragmentació electoral de la dreta espanyola va estar precedida per una fragmentació organitzativa i política creixent en l'àmbit dels partits. Posteriorment, l'avanç de nous actors va enfortir els incentius per a dividir els partits i donar el canvi a aquestes noves forces polítiques.

Figura 1. Fragmentació i polarització a Espanya (1977-2019)

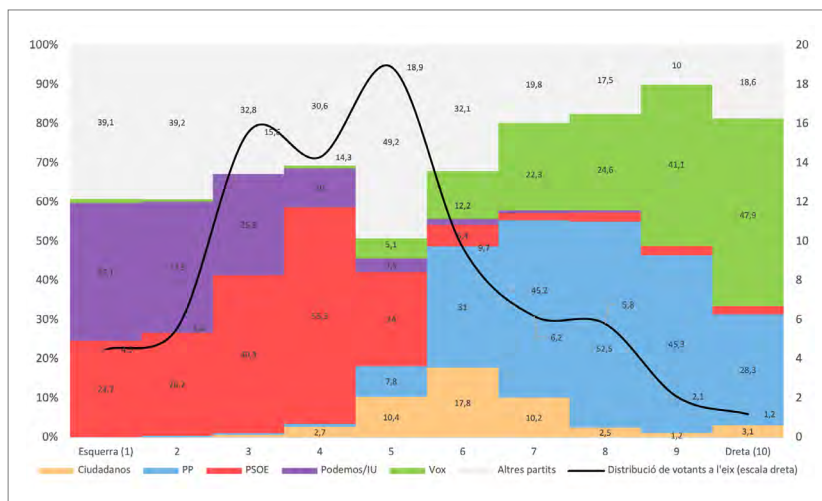


Font: elaboració pròpia.

Tanmateix, el realineament electoral no va ser homogeni en tot l'electorat de dreta. Va començar primer entre els votants moderats. Si bé el PP obtingué el 43 % d'aquells votants que se situaven al centre de l'eix esquerra-dreta (posicions 5 i 6 de l'escala, el que representa quasi un terç del total de l'electorat espanyol) en les eleccions generals de 2011, aquest suport va caure per sota del 23 % en les eleccions de 2015 i de 2016, i al mes d'abril de 2019 va arribar al punt més baix (12,3 %). Posteriorment, la fragmentació electoral es va estendre cap als llocs més dretans (posicions 8, 9 i 10, que suposen menys del 10 % de l'electorat): si aquests votants solien estar representats completament pel PP (va obtenir el 85 % d'aquests votants l'any 2011 i el 79 % l'any 2016), al mes d'abril de 2019 el seu suport va caure fins al 40,1 %, mentre que Vox en va obtenir el 32,3 % i Ciudadanos el 9,5 %. Com a resultat, el novembre de 2019 Vox havia aconseguit una proporció important de suport tant dels votants centristes com de l'electorat d'extrema dreta, tal com mostra la Figura 2.

Curiosament, aquestes pèrdues no van suposar de cap manera un col·lapse del suport electoral total a la dreta, ja que el vot total obtingut per PP, Ciudadanos i Vox durant la dècada sempre es va mantindre per damunt del suport del PP en les eleccions generals de 2008. Per tant, si bé l'electorat de dreta es va fragmentar profundament, no es va reduir necessàriament. De fet, la suma del suport total obtingut pels partits nacionals de dreta els anys 2016 i 2019 va superar el vot del PP l'any 2011 (Taula 1).

Figura 2. Suport electoral (%) als principals partits nacionals en cada posició de l'escala esquerra-dreta en les eleccions generals de novembre de 2019



Taula 1. Suport electoral al PP, Ciudadanos i Vox en eleccions generals

	2008 març	2011 desembre	2015 desembre	2016 juny	2019 abril	2019 novembre
PP						
Vots	10.278.010	10.866.566	7.236.965	7.941.236	4.373.653	5.047.040
%	39,9	44,6	28,7	33,0	16,7	20,8
Escons	154	186	123	137	66	89
Ciudadanos						
Vots	46.313	-	3.514.528	3.141.570	4.155.665	1.650.318
%	0,2	-	13,9	13,1	15,9	6,8
Escons	0	-	40	32	57	10
Vox						
Vots	-	-	-	-	2.688.092	3.656.979
%	-	-	-	-	10,26	15,1
Escons	-	-	-	-	24	52
Suma Total						
Vots	10.324.323	10.866.566	10.751.493	11.082.806	11.217.410	10.354.337
%	40,1	44,6	42,6	46,1	42,8	42,7
Escons	154	186	163	169	147	151

Per tant, la fragmentació política de l'espai de la dreta va ser un procés escalonat, que va culminar amb la irrupció de Vox l'any 2018. De fet, podem considerar Vox com una escissió política dels grups més conservadors del PP. Havia estat creat a finals de 2013 per exmembres conservadors del PP que havien abandonat recentment el partit. Entre aquests, el líder actual del partit, Santiago Abascal, i Rafael Bardají, antic assessor de política exterior d'Aznar en la fundació del partit (FAES). El primer president del partit va ser Aleix Vidal-Quadras, que en el passat havia ocupat càrrecs rellevants en l'àmbit regional i europeu com a representant del PP. Aquest grup escindit criticava principalment la tolerància mostrada pel PP davant dels nacionalismes perifèrics i el model espanyol de descentralització, però sobretot Vox defensava els valors i els principis conservadors tradicionals en contrast amb la ideologia *catch-all* del PP.

Malgrat que Vox no va aconseguir representació durant els primers anys, la seua estratègia va seguir cercant un nínxol en l'electorat més conservador. En aquesta línia, va establir relacions formals amb altres forces de dreta radical a Europa i als

Estats Units¹. Curiosament, poc després que el partit aconseguí finalment una gran irrupció electoral en les eleccions autonòmiques d'Andalusia el desembre de 2018, alguns experts dels mitjans de comunicació de la dreta donaren la benvinguda a Vox com una oportunitat per a reemplaçar el PP per una nova força genuïnament conservadora. Així, Cayetana Álvarez de Toledo, una diputada nacional del PP jove i influent que havia renunciat a presentar-se de nou a les eleccions generals del 2015 per no compartir l'orientació política de Rajoy, va predir que Vox inexorablement "enterraria el PP" (Álvarez de Toledo, 2019).

Amb la dimissió del govern de Rajoy el juny de 2018 a conseqüència de la moció de censura d'esquerreres, Vox es va tornar més atractiu per als activistes de dreta. Entre juny de 2018 i novembre de 2019, l'afiliació de Vox va créixer de 6.668 a 53.985 membres, segons dades oficials del partit. Aquest important augment d'afiliats va ocórrer de forma paral·lela a l'evolució electoral i institucional de Vox en les diverses eleccions de 2019. Es va convertir en el tercer partit al parlament nacional, la cinquena força espanyola al Parlament Europeu, així com en un partit necessari per a obtenir la majoria parlamentària en diferents comunitats autònomes i municipis. Si bé aquesta ràpida expansió electoral es va fonamentar en una coalició àmplia de votants centristes i de dretes, Vox va tindre èxit sobretot a l'hora de desafiar el domini del PP a la dreta radical, aconseguint el 37 % d'aquells votants que s'aut identifiquen entre les posicions 8 i 10 en l'eix esquerra-dreta (eleccions de novembre de 2019).

Si Vox (i Ciudadanos) van erosionar amb èxit l'hegemonia del PP en la dreta espanyola, aquest procés de fragmentació es va veure limitat per alguns obstacles que evitarien que el PP fora finalment fagocitat pels nousvinguts. D'una banda, el sistema electoral va afavorir la primàcia del PP, especialment en les circumscripcions rurals. Així, al mes d'abril de 2019, els tres partits van deixar 1.001.105 de vots sense representació als districtes menuts, mentre que, el novembre de 2019, aquesta quantitat va arribar fins al 1.279.197 de vots perduts. Aquests vots perduts van ser la suma dels vots obtinguts en aquells districtes on el partit no va poder aconseguir almenys un representant l'abril de 2019 (Vox: 689.066; Ciudadanos: 164.693; PP: 147.346) i el novembre de 2019 (Ciudadanos: 765.046; Vox: 341.259 PP: 172.892). Per contra, el PSOE va deixar només 15.449 vots sense representació en novembre de 2019, mentre que les pèrdues de Podemos van ascendir a 532.483 (abril) i 465.266 (novembre)².

¹ "Exmembres del PP busquen una aliança ultra amb Le Pen i Trump", Público, 23-1-2017. Enllaç: <https://www.publico.es/politica/ex-miembros-del-pp-buscan.html>

² Font: "L'anomalia dels vots perduts que expliquen la victòria de l'esquerra", eldiario.es, 11-11-2019.

El paper de la polarització

En la secció anterior hem mostrat com Vox va contribuir a la fragmentació electoral de la dreta espanyola. Però, com va ser possible la seua irrupció finalment? En aquesta secció abordem la rellevància de la polarització i de la competència centrífuga entre partits. Tal com hem esmentat en la secció teòrica, no existeix cap consens en la literatura especialitzada pel que fa a la manera d'entendre la forta relació entre els partits de dreta radical i l'augment de la polarització. Si bé des de la perspectiva del votant les estratègies centrífugues se solen veure com el resultat de canvis ideològics en la demanda electoral, els acadèmics que adopten una perspectiva *d'agència* (centrada en les decisions dels actors polítics) argumenten que, en altres casos, l'origen de polarització electoral s'ha de buscar més aviat en l'entrada de partits extremistes amb programes radicals (Bischof i Wagner, 2019; Castanho Silva, 2018; Mudde, 2013).

En el cas de Vox, la polarització juga un paper fonamental. Tal com podem veure a la Figura 2, Vox va sorgir en un sistema de partits altament polaritzat, però on, malgrat això, els votants seguien mantenint unes postures ideològiques bastant estables. Això ens assenyalava el paper de les estratègies dels partits en la producció d'aquesta polarització. El 2018 la competència política en la dreta es va caracteritzar per dues pautes diferents: en primer lloc, la crisi de reputació del PP, causada per problemes interns de corrupció i la controvertida gestió de la crisi territorial a Catalunya per part del govern de Rajoy; en segon lloc, la decantació estratègica de Ciudadanos per a reemplaçar el predomini del PP en l'electorat de dreta. En aquest context, la caiguda del govern de Rajoy el juny de 2018 va originar el sorgiment d'un profund descontentament entre molts votants conservadors a conseqüència de la creació del nou govern del PSOE amb el suport de l'esquerra radical i dels grups secessionistes catalans. Aquest "cigne negre" va causar un terratrèmol polític al centre i a la dreta, que finalment aplanaria el camí per a Vox. Entre maig i juliol, Ciudadanos va perdre gran part del suport que havia guanyat durant els mesos precedents i la intenció de vot cap a aquest partit i cap al PP va disminuir 6 punts aproximadament, mentre que el PSOE va començar a pujar en les enquestes i es va convertir en el partit amb les millors perspectives després d'una dècada.

El principal beneficiat d'aquesta situació va ser Vox, un partit extraparlamentari que representava de manera més genuïna la posició més dura envers la crisi catalana i la divisòria centre-perifèria en general. Una vegada que l'estratègia de Ciudadanos havia resultat infructuosa per a evitar que l'esquerra tornara al poder, Vox es va convertir en el representant d'aquells votants de dreta que havien desenvolupat

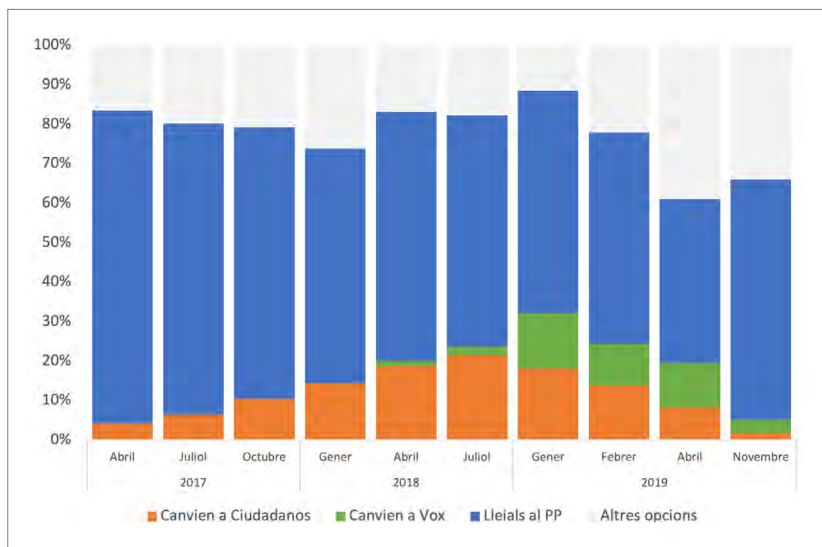
un sentiment de *malestar difús*, fruit d'un conjunt d'actituds polítiques negatives sobre la situació política, incloent-hi crítiques contra el nou govern, contra els polítics i els partits polítics en general, contra els nacionalismes perifèrics i contra els secessionistes catalans. Aquest descontentament polític va ser el tret distintiu de l'electorat que es va passar a Vox a finals de 2018, en contrast amb els votants fidels del PP i de Ciudadanos, que seguien més preocupats per temes com l'economia o l'atur. Impulsat per aquesta onada de descontentament, Vox va irrompre en les eleccions autonòmiques andaluses de desembre de 2018. A partir d'aquest moment, les opcions electorals del partit van començar a créixer de forma constant fins aconseguir entrar al Congrés l'abril de 2019, esdevenint-ne el tercer grup parlamentari mesos després.

Durant aquest temps, Vox va implementar una estratègia centrífuga que buscava atraure els votants de tot l'espectre ideològic que pogueren estar políticament insatisfets amb l'oferta electoral existent. Vox es va limitar principalment a expressar intolerància cap a la immigració musulmana, a defensar els valors tradicionals en oposició a les polítiques de gènere—que eren una prioritat per al nou govern del PSOE— i a reivindicar el nacionalisme espanyol amb certa nostàlgia cap al passat autoritari, proposant la supressió general de la descentralització (Acha, 2021; Barrio, 2019; Ferreira, 2019; Garrido i Mora, 2020; Montabes i Cazorla, 2020). Així i tot, el missatge més exitós del partit van ser els seus reclams per tal d'exercir una forta repressió del moviment independentista català, per exemple, demanant repetidament al govern que empresonara les autoritats catalanes i els líders dels partits, que prohibira els partits que defensaren la secessió i que prenguera el control directe de les institucions autonòmiques. No obstant això, l'escassa preocupació per la immigració i el suport a la igualtat de gènere en l'electorat d'esquerra van limitar substancialment el potencial atractiu de Vox més enllà dels grups de dreta que fugien de Ciudadanos i del PP. De manera conseqüent, Vox criticava sovint els líders conservadors de la "derechita cobarde" pel fet de ser massa moderats en el paper d'oposició a les polítiques de l'esquerra.

L'estratègia centrífuga de Vox va fomentar la polarització, almenys a escala de partit, però només en alguns temes. Encara que Vox semblava sovint incapaç de proposar mesures més específiques i que es va mantindre al nivell dels missatges genèrics, l'estratègia del partit va tindre èxit a l'hora d'obligar el PP i, en menor mesura, Ciudadanos, a replicar les seues posicions sobre la identitat nacional i la situació catalana. Si tant el PP com Ciudadanos solien ignorar els discursos més controvertits sobre gènere o immigració, competien estretament en el nivell de crítiques contra la posició de diàleg del govern moderat de Sánchez amb el

moviment independentista. Per exemple, el líder del PP, Pablo Casado, solia adoptar una actitud irrespectuosa contra el president del Govern durant la campanya electoral, quan l'anomenava "*felón*", "*mediocre*", "*incompetent*" o "*el major traïdor de la història democràtica espanyola*". Cal destacar que el PP i —amb més dificultats— Ciudadanos mai van rebutjar Vox com a soci polític potencial en governs minoritaris, situació que finalment es va produir en diverses comunitats autònomes i municipis. Al contrari, els líders del PP solien adoptar un enfocament amistós amb Vox, amb l'objectiu d'evitar que els seus propis votants s'inclinaren cap a la força extrema. Aquesta predisposició del PP i de Ciudadanos a acceptar el suport de Vox en l'arena institucional va generar cada vegada més crítiques internes entre aquells líders *populars* que defensaven una perspectiva més pragmàtica i centrista. Un any després de la irrupció de Vox, els votants de dreta donaven més rellevància als temes de descontentament polític, en contrast amb l'evolució negativa de la immigració o la corrupció. Curiosament, l'estratègia de rèplica del PP va tindre èxit a l'hora de contenir les pèrdues electorals. Però aquest no va ser el cas de Ciudadanos perquè més de la meitat dels seus votants a l'abril ven treure-li el seu suport al novembre, canviant cap al PP (15 %), Vox (9 %), o l'abstenció (11 %) (Figura 3).

Figura 3. Canvi de vot segons enquestes d'opinió: intenció de vot en les pròximes eleccions generals per als exvotants del PP el 2016



Font: banc de dades del CIS. La formulació de la pregunta és: "A quin partit votaria si demà hi haguera eleccions generals?" Les dades mostren la intenció de vot dels qui van votar PP a les eleccions generals de 2016.

Qui vota a Vox

En aquest context de canvi del sistema de partits, l'explicació principal del declivi de la dreta tradicional sembla ser més política que no econòmica, i no ha d'estar necessàriament relacionada amb nous temes com ara la UE o la immigració. Amb l'objectiu d'obtenir una visió més ajustada de l'impacte electoral produït per Vox, hem utilitzat un model de regressió multinomial per tal de verificar l'impacte dels principals factors del vot a la dreta radical. Aquest model inclou la influència dels factors socioeconòmics, la identitat ideològica, les percepcions dels votants sobre la situació política i econòmica, la immigració i els valors autoritaris, d'acord amb les diferents explicacions que dona la literatura fins ara. Ja que les preocupacions sobre el secessionisme català i el govern del PSOE van ser temes clau per a l'estratègia del partit, també s'inclouen en cada model. L'anàlisi ha emprat dades de les enquestes postelectorals del CIS de 2019.

L'anàlisi empírica ofereix quatre resultats principals. En primer lloc, el suport electoral a Vox està significativament relacionat amb els efectes de les estratègies centrífugues dels seus oponents directes. Hi ha un efecte positiu de la polarització —mesurada en termes de distància ideològica entre votants i partit— sobre el vot de Vox: els votants de dreta que se senten allunyats dels partits tendeixen a votar a favor de l'opció més radical. Al contrari, existeix un efecte negatiu de la polarització mesurada com a les distàncies ideològiques percebudes entre partits. Per tant, com menor siga el nivell percebut de polarització partidària, major serà el suport a Vox i menor serà la probabilitat de votar per Ciudadanos i pel PP. En aquest sentit, la superposició d'estratègies centrífugues implementades pel PP i per Ciudadanos al voltant de la identitat nacional van esborrar les diferències partidistes percebudes entre les forces moderades i radicals. En un context de frustració política, això va beneficiar finalment les possibilitats electorals de Vox.

En segon lloc, els models que analitzen els determinants dels votants de dreta en les eleccions generals d'abril de 2019 semblen confirmar l'argument sobre les motivacions polítiques del declivi de la dreta tradicional espanyola. Així, les persones principalment preocupades per la independència catalana van escollir prioritàriament els nous partits, ja que tenien 4,7 vegades més possibilitats de votar a Vox en comparació amb altres opcions. Aquest impacte roman igual d'elevat en novembre de 2019 per a Vox, mentre que es torna estadísticament insignificant per a Ciudadanos, el que suggereix que els votants més mobilitzats per aquest tema es van traslladar a Vox al llarg de 2019. D'igual manera, el descontentament polític produït per l'arribada del nou govern d'esquerra i la incapacitat tant del PP

com de Ciudadanos per a mantindre la situació sota control també van jugar un paper important en benefici de Vox. De fet, ser crític amb la situació política va augmentar un 80 % les probabilitats de votar a Vox, mentre que les de Ciudadanos van disminuir un 28 %. També va augmentar la probabilitat que els exvotants del PP es canviaren a Vox. Més interessant encara, el suport a Vox sembla impulsat particularment pel rebuig que els votants conservadors mostren pel nou president del govern.

En tercer lloc, les motivacions econòmiques no van jugar un paper directe en el sorgiment de Vox. Les característiques socials com, per exemple, estar en risc de pobresa o tindre llocs de treball mal pagats, no prediuen amb èxit el vot per la dreta radical. En realitat, estar preocupat per l'atur i per la situació econòmica va reduir un 40 % les probabilitats de votar a Vox. En canvi, els votants del PP van ser notablement més sensibles als problemes econòmics, tant en abril com en novembre, en comparació amb els partidaris de Vox. En aquest sentit, Vox es va convertir a finals de 2019 en el representant d'aquells votants de dreta que es preocupaven més per les turbulències polítiques que per les percepcions econòmiques.

Finalment, hi ha un aspecte important on el cas espanyol està en línia amb la literatura: l'efecte dels valors populistes o il·liberals. Per això la preocupació per la immigració és un predictor rellevant de qui vota a Vox, seguint el mateix patró detectat per estudis previs (Turnbull-Dugarte, 2019; Vampa, 2020). A més, la preferència per un règim autoritari (en comparació amb la democràcia) quasi duplica les possibilitats de votar a Vox, mentre que produeix l'efecte contrari per a Ciudadanos i PP. No obstant això, cal anar amb compte a l'hora d'interpretar el significat d'aquestes variables. Tal com hem assenyalat en seccions anteriors, no hi ha prou evidència d'una reacció cultural ultraconservadora prou estesa entre els espanyols que puga obrir una finestra d'oportunitat per a les forces de dreta radical. En desembre de 2019, només el 5,7 % de les persones expressaven alguna preferència pels règims autoritaris, i al voltant d'un terç va votar per Vox. En realitat, va representar el 21 % del total de vots de Vox, mentre que el 70,4 % defensaven la democràcia com a règim preferit. Pel que fa a la immigració, sols el 10 % dels espanyols la va percebre com un tema principal³, i el 22 % va votar per Vox, el que representa el 30 % de tots els seus votants (tal com hem vist en la Taula 3). En resum, si bé una proporció

³ Certament, en els mesos previs a la irrupció de Vox a Andalusia, la crisi migratòria havia guanyat impuls arran de la decisió del nou govern de Sánchez d'acollir els refugiats rescatats pel vaixell Aquarius en juny de 2018. Això explica el creixement, entre juny i setembre, de la preocupació per la immigració: del 3,5 al 15,6 % (segons els baròmetres CIS). Des d'aleshores s'ha mantingut estable, fluctuant al voltant del 10 %. No obstant això, aquestes xifres estan lluny dels nivells de la dècada anterior, quan la immigració es va convertir en un problema per a més del 30 % de la població entre 2005 i 2008.

important d'aquells que expressen valors autoritaris i preocupació per la immigració ha decidit votar a Vox pel seu discurs nativista, la majoria dels votants de Vox no comparteixen aquestes opinions sobre el tema.

Aquestes xifres suggereixen que la immigració i els valors autoritaris no semblen aportar explicacions prou satisfactòries per a la irrupció de Vox. Més aviat, aquestes actituds polítiques poden haver sigut factors polítics útils per a ancorar el suport del partit una vegada aconseguida la irrupció parlamentària. En aquest sentit, entre les persones preocupades per la immigració, mantenint altres factors sota control, les probabilitats de votar a Vox i al PP eren les mateixes en novembre de 2019. La preferència pels règims autoritaris va produir exactament el mateix resultat. Això assenyala el dilema important que afronten els partits de dreta quan competeixen al voltant d'aquest tema, ja que pot ajudar a enfortir el suport electoral d'una xicoteta minoria de la dreta, però també pot alçar barreres per a l'expansió futura cap a altres votants més moderats. Aquesta és la raó per la qual el PP ha evitat fins ara centrar la competència partidista en aquest tema.

El desenvolupament electoral de Vox

Com hem vist en la secció anterior, el cicle electoral de 2019 va ser un èxit per a Vox i ens ha permès veure les condicions per a la seua irrupció parlamentària. En particular, Vox es va beneficiar de la polarització percebuda produïda per la competència centrífuga entre PP i Ciudadanos, en un context on els votants conservadors percebien la victòria de la dreta com a molt poc probable. Aquesta situació va deixar obertes dues preguntes: Durant quant de temps es podria mantindre la finestra d'oportunitat per a Vox? Com el podia afectar una millora en les expectatives electorals del principal competidor, el PP? L'evolució política dels mesos següents propiciaria el context adequat per a començar a respondre aquestes preguntes.

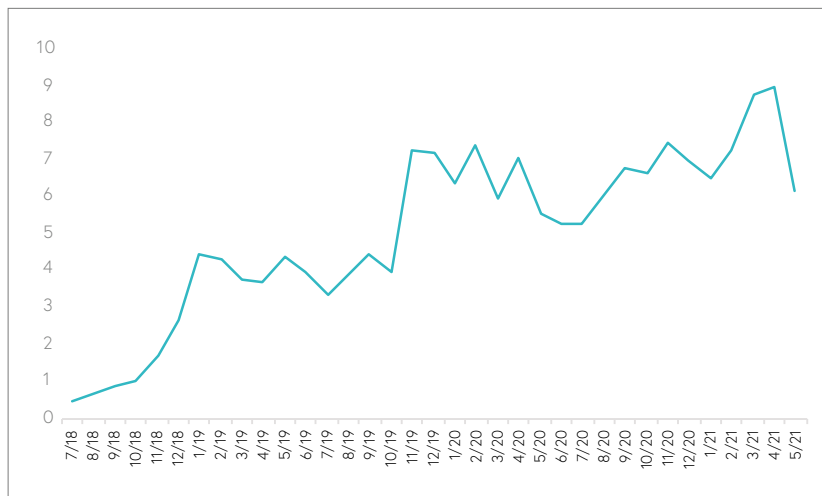
Taula 2. Suport electoral a PP, Ciudadanos i Vox en les eleccions autonòmiques des de 2020

	Galícia juliol 2020	País Basc juliol 2020	Catalunya febrer 2021	Madrid maig 2021
PP				
%	47,9	6,8	3,9	44,8
Escons	42	6	3	65
Canvi % vots	+0,4	-5,4	-0,4	+22,5
Ciudadanos				
%	0,8	*	5,6	3,6
Escons	0		6	0
Canvi % vots	-2,6		-19,8	-15,9
Vox				
%	2,0	1,9	7,7	9,1
Escons	0	1	11	13
Canvi % vots	+2,0	+1,9	+7,7	+0,2
Mida de parlament	75	75	135	136

Font: elaboració pròpia a partir de dades oficials. "Canvi % vots" mostra la diferència comparada amb les eleccions autonòmiques anteriors. (*) A País Basc, Ciudadanos es va presentar en coalició amb el PP.

D'una banda, la crisi sanitària produïda per la pandèmia de COVID-19 es va convertir en un risc de legitimitat per als partits polítics que van haver de gestionar-la. Com que els principals partits polítics —i adversaris de Vox— la gestionaven en l'àmbit estatal o regional, una reacció de rebuig o vot *anti-incumbent* podria significar una oportunitat perquè Vox capitalitzara la protesta *anti-establishment*. En aquest sentit, Vox va ser l'únic partit nacional que va rebutjar totes les votacions ulteriors d'autorització al govern central per a ampliar l'estat d'alarma a la primavera de 2020, després d'haver donat suport a la primera. A més a més, durant tot aquest temps, Vox va adoptar un discurs molt dur basat en la idea de govern il·legítim contra la majoria parlamentària. Com a resultat d'aquesta estratègia, Vox va plantejar una moció de censura contra el govern de Pedro Sánchez, que no va tindre èxit perquè cap altre grup la va recolzar. No obstant això, malgrat aquesta oposició tan dura, el seu suport electoral es va mantindre estable durant tot l'any 2020 (Figura 4).

Figura 4. Intenció de vot a Vox (2018-2021)



Font: sondeigs electorals CIS

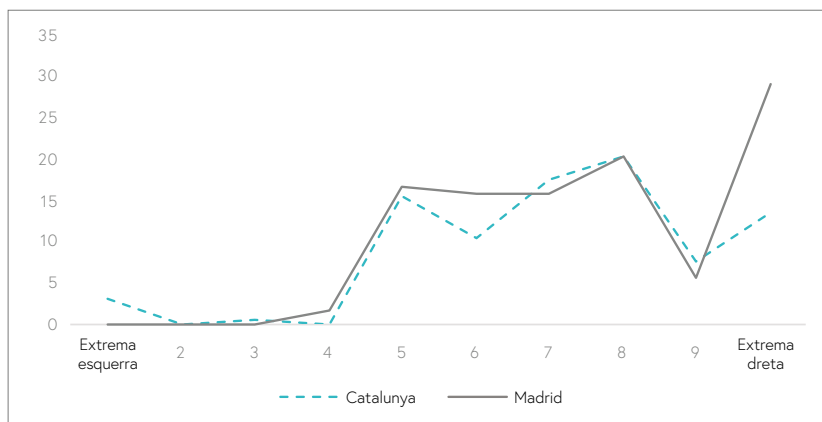
Per altra banda, la celebració de quatre eleccions autonòmiques entre 2020 i 2021 va suposar per al partit una oportunitat per a ampliar la presència en l'arena regional. Encara que aquestes eleccions es van celebrar en contextos extraordinaris, condicionats per les mesures sanitàries, constitueixen una prova per a demostrar si Vox podia seguir beneficiant-se de les condicions que el van afavorir durant 2019. ¿L'entrada en les institucions impulsaria les seues opcions, o bé les seues expectatives seguirien depenent del grau de polarització i de les expectatives electorals del PP?

Celebrades poc després de la primera onada de la COVID-19, les eleccions de Galícia i del País Basc de juliol de 2020 van estar marcades per un nivell baix de polarització i per un grau d'expectatives electorals per al PP molt diferent en cada regió: partit predominant a Galícia i molt feble al País Basc. Aquesta situació va condicionar els resultats de Vox. A Galícia, el PP va mantindre la majoria absoluta, mentre que Vox ni tan sols va poder obtenir representació parlamentària. Al País Basc, les expectatives desfavorables del PP van permetre a Vox irrompre en la cambra parlamentària amb un escó, encara que junts van sumar menys representació de la que el PP havia obtingut en les eleccions anteriors.

Curiosament, les eleccions de Catalunya i de Madrid, celebrades el 2021 en una situació de pandèmia distinta, oferien un context polític molt més polaritzat i, de nou, amb expectatives molt diverses per al PP en cada regió. Tal com podíem preveure, Vox va obtenir un resultat millor allà on el PP estava afeblit i on la situació política estava altament polaritzada. A Catalunya, Vox va aconseguir representació parlamentària i es va convertir en la quarta força del parlament, molt per damunt del PP. En canvi, a Madrid, en un context d'elevada polarització, el PP va obtenir un resultat molt millor que en les eleccions anteriors de 2019, cosa que bloquejava les opcions perquè Vox aconseguís un resultat significativament millor. De fet, les eleccions regionals de Madrid van suposar el primer senyal d'estancament en l'exitosa progressió electoral que Vox havia obtingut fins al moment.

Aquesta evolució divergent també va reflectir fins a quin punt Vox podia captar antics votants de Ciudadanos (i ampliar així la seua transversalitat electoral): mentre que la majoria de votants conservadors que havien recolzat Ciudadanos a Catalunya en les anteriors eleccions es van passar a Vox abans que al PP, a Madrid va tindre molta menys capacitat d'absorció d'electorat de centre. Com a conseqüència, Vox va obtenir una major proporció de votants d'extrema dreta a Madrid, mentre que a Catalunya el votant mitjà era més moderat (Figura 5).

Figura 5. Distribució dels votants de Vox en la dimensió esquerra-dreta (1-10)



Font: sondeigs electorals CIS. La proporció de NR no està inclosa en la gràfica.

Perspectives de futur

La intenció d'aquest capítol ha estat subratllar la importància de la competència entre partits per tal de comprendre la irrupció i l'evolució posterior de Vox. Els problemes als quals es va haver d'enfrontar el PP durant els primers anys de govern, marcats per la crisi catalana i pels importants casos de corrupció al si del partit, en van erosionar la legitimitat política i provocar el declivi electoral. Aquesta situació va alimentar una competència centrífuga entre PP i Ciudadanos pel predomini en l'electorat de dreta. Com a resultat, aquesta dinàmica polaritzant va obrir una finestra d'oportunitat per a Vox. Després del canvi de majoria parlamentària i de la formació d'un govern del PSOE, Vox va guanyar protagonisme per la seua credibilitat respecte al tema de la independència catalana i va esdevenir una eina per canalitzar la frustració de molts votants decebuts per la incapacitat del PP i de Ciudadanos per mantindre el radicalisme d'esquerra i els partits nacionalistes de la nova majoria parlamentària lluny de la Moncloa.

La nostra anàlisi ha mostrat tres dimensions del sistema de partits relacionades amb la irrupció parlamentària de Vox: el fracàs de la coordinació electoral en la dreta, el paper de la polarització com a motor del canvi de partit cap a un vot més radical i el realineament electoral resultant. L'anàlisi ha integrat explicacions prèvies sobre l'auge dels partits extremistes, en particular les que fan referència a la importància dels valors autoritaris, per tal de posar a prova la seua rellevància política en el context espanyol. Finalment, la principal explicació de la irrupció de la dreta radical a Espanya prové de la legitimació de Vox produïda per les estratègies centrífugues assajades pel PP i Ciudadanos en els mesos anteriors: la polarització dels partits —però no la polarització dels votants— va acabar afavorint el canvi cap al vot radical, que va produir al seu torn una major polarització ideològica en el sistema de partits.

La importància de la polarització partidària en el realineament polític espanyol ofereix un cas interessant i ens permet reflexionar si es podrien reproduir en el sistema polític i en l'opinió pública algunes de les conseqüències suggerides per la literatura sobre polarització afectiva i l'extensió de les posicions antagòniques i d'intolerància (Iyengar, Lelkes, Levendusky, Malhotra, i Westwood, 2019; Lupu, 2015; Mason, 2018). També mostra, però, els límits d'aquests efectes provocats per l'arribada d'una força d'extrema dreta. Al cap i a la fi, la fragmentació electoral no va impedir que aquests partits formaren coalicions electorals, parlamentàries o de govern (en l'àmbit regional o local), seguint un procés d'aprenentatge d'assaig i error. En realitat, sembla que el que ha contingut tradicionalment la polarització han sigut els acords tradicionals

entre blocs que les dues forces majoritàries (PSOE i PP) han dut a terme, així com la relació tradicional entre les grans forces nacionalistes de la dreta espanyola i catalana. La fi d'aquestes pràctiques va ser l'origen de l'estancament en el procés de formació de govern que finalment va provocar les repeticions electorals de 2016 i 2019. També va erosionar la possibilitat d'arribar a acords consensuats en la gestió de la pandèmia. Encara s'ha de veure en quina mesura la divisió de la dreta i la seua dinàmica de competència centrífuga poden obrir la porta a alguns debats polítics mai vistos fins ara, que qüestionen el consens sobre la immigració, la UE o la igualtat de gènere. Tal com hem esmentat en la secció empírica, si bé alguns d'aquests temes poden alimentar una competència més centrífuga, la falta de canvi en les opinions dels ciutadans cap a posicions més radicals ha estat una limitació poderosa per als missatges de la dreta radical fins ara.

Referències

- Acha, B. (2021). *Analizar el auge de la ultraderecha*. Barcelona: Gedisa.
- Álvarez de Toledo, C. (2019, January 14). We Few. *El Mundo*.
- Barrio, A. (2019). *Vox, la fin de l'exception espagnole*. Paris: Fondation pour l'Innovation Politique.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Londres: Palgrave.
- Bischof, D., i Wagner, M. (2019). Do Voters Polarize When Radical Parties Enter Parliament? *American Journal of Political Science*, 63(4), 888–904. <https://doi.org/10.1111/ajps.12449>
- Boucef, F. (2012). *Factional politics. How dominant parties implode or stabilize*. Londres: Palgrave.
- Campbell, J. E. (2016). *Polarized: making sense of a divided America*. Princeton: Princeton University Press.
- Castanho Silva, B. (2018). Populist radical right parties and mass polarization in the Netherlands. *European Political Science Review*, 10(2), 219–244. <https://doi.org/10.1017/S1755773917000066>
- Cox, G. W. (1990). Centripetal and Centrifugal Incentives in Electoral Systems. *American Journal of Political Science*, 34(4), 903–935. A <https://www.jstor.org/stable/pdf/2111465.pdf?refreqid=excelsior%3Af4e871d6bf07bd315bf3a61cf8516a44>
- Cox, G. W. (1997). *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Curini, L., i Hino, A. (2012). Missing links in party-system polarization: How institutions and voters matter. *Journal of Politics*, 74(2), 460–473. <https://doi.org/10.1017/S0022381611001721>

Dalton, R. J. (2008). The Quantity and the Quality of Party Systems Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences. *Comparative Political Studies*, 41(7), 899–920. <https://doi.org/10.1177/0010414008315860>

de Vries, C. E., i Hobolt, S. B. (2020). *Political Entrepreneurs. The Rise of Challenger Parties in Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Dejaeghere, Y., i Dassonneville, R. (2017). A comparative investigation into the effects of party-system variables on party switching using individual-level data. *Party Politics*, 23(2), 110–123. <https://doi.org/10.1177/1354068815576294>

Downes, J. F., i Loveless, M. (2018). Centre right and radical right party competition in Europe: Strategic emphasis on immigration, anti-incumbency, and economic crisis. *Electoral Studies*, 54(August 2017), 148–158. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.05.008>

Dreyer, P., i Bauer, J. (2019). Does voter polarisation induce party extremism? The moderating role of abstention. *West European Politics*. <https://doi.org/10.1080/01402382.2019.1566852>

Economist, T. (2019). The global crisis in conservatism, 9–10.

Ezrow, L., de Vries, C., Steenbergen, M., & Edwards, E. (2011). Mean voter representation and partisan constituency representation: Do parties respond to the mean voter position or to their supporters? *Party Politics*, 17(3), 275–301. <https://doi.org/10.1177/1354068810372100>

Ferreira, C. (2019). Vox como representante de la derecha radical en España: un estudio sobre su ideología. *Revista Española de Ciencia Política*, 51, 73–98. <https://doi.org/10.21308/recp.51.03>

Garrido, A., i Mora, A. (2020). Populismo y extrema derecha: el discurso de Vox. In E. Jaráiz, Á. Cazorla, & M. Pereira (Eds.), *El auge de la extrema derecha en España* (pp. 349–382). Valencia.

Golosov, G. V. (2015). Factors of party system fragmentation: A cross-national study. *Australian Journal of Political Science*, 50(1), 42–60. <https://doi.org/10.1080/10361146.2014.989811>

Hazan, R. Y. (1997). *Centre Parties. Polarization and Competition in European Parliamentary Democracies*. Londres: Pinter. <https://doi.org/10.1055/s-2008-1040325>

Hetherington, M. J., i Weiler, J. D. (2009). *Authoritarianism and Polarization in American Politics Although*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ignazi, P. (1992). The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22(1), 3–34. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1992.tb00303.x>

Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117>

Kitschelt, H. P. (1995). *The Radical Right in Western Europe A Comparative Analysis*. Michigan: University of Michigan Press.

Lago, I., i Martínez, F. (2011). Why new parties? *Party Politics*, 17(1), 3–20. <https://doi.org/10.1177/1354068809346077>

Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy: Government Formation and Performance in Thirty-Six Countries. Development*. New Haven: Yale University Press.

Lupu, N. (2015). Party Polarization and Mass Partisanship: A Comparative Perspective. *Political Behavior*, 37(2), 331–356. <https://doi.org/10.1007/s11109-014-9279-z>

Mason, L. (2018). *Uncivil Agreement. How Politics Became Our Identity*. Chicago: University of Chicago Press.

Merrill III, S., i Adams, J. (2002). Centrifugal incentives in multi-candidates elections. *Journal of Theoretical Politics*, 14(3), 275–300. A <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/095169280201400301>

Montabes, J., i Cazorla, Á. (2020). Condiciones en el surgimiento de la extrema derecha. In E. Jaráiz, Á. Cazorla, & M. Pereira (Eds.), *El auge de la extrema derecha en España* (pp. 89–125). Valencia: Tirant lo Blanch.

Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mudde, C. (2013). Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research*, 52(1). <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x>

Norris, P., i Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash. Trump, Brexit, and the authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oliván Navarro, F. (Ed.). (2021). *El toro por los cuernos. Vox, la extrema derecha europea y el voto obrero*. Madrid: Tecnos.

Ortega, C., i Montabes, J. (2020). Los votantes de la extrema derecha: quién voto a Vox en las dos elecciones generales de 2019. In E. Jaráiz, Á. Cazorla, & M. Pereira (Eds.), *El auge de la extrema derecha en España* (pp. 259–280). Valencia: Tirant lo Blanch.

Pardos-Prado, S. (2015). How Can Mainstream Parties Prevent Niche Party Success? Center-Right Parties and the Immigration Issue. *The Journal of Politics*, 77(2), 352–367. <https://doi.org/10.1086/680040>

Rodríguez-Teruel, J. (2020). Polarisation and Electoral Realignment: The Case of the Right-Wing Parties in Spain. *South European Society and Politics*, 25(3–4). <https://doi.org/10.1080/13608746.2021.1901386>

Rooduijn, M. (2015). The Rise of the Populist Radical Right in Western Europe. *European View*, 14(1), 3–11. <https://doi.org/10.1007/s12290-015-0347-5>

Rooduijn, M., De Lange, S. L., & Van Der Brug, W. (2014). A populist Zeitgeist? Programmatic contagion by populist parties in Western Europe. *Party Politics*, 20(4), 563–575. <https://doi.org/10.1177/1354068811436065>

Sartori, G. (1976). *Parties and party systems. A framework for analysis. Vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

Szőcsik, E., i Polyakova, A. (2018). Euroscepticism and the electoral success of the far right: the role of the strategic interaction between center and far right. *European Political Science*, 1–21. <https://doi.org/10.1057/s41304-018-0162-y>

Turnbull-Dugarte, S. J. (2019). Explaining the end of Spanish exceptionalism and electoral support for Vox. *Research and Politics*, 6(2). <https://doi.org/10.1177/2053168019851680>

Turnbull-Dugarte, S. J., Rama, J., i Santana, A. (2020). The Baskerville's dog suddenly started barking: voting for VOX in the 2019 Spanish general elections. *Political Research Exchange*, 2(1). <https://doi.org/10.1080/2474736X.2020.1781543>

Vampa, D. (2020). Competing forms of populism and territorial politics: the cases of Vox and Podemos in Spain. *Journal of Contemporary European Studies*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1727866>

La negació com a posició enunciativa: El discurs de la dreta radical espanyola en el context de xarxes socials¹

Beatriz Gallardo Paúls

Plantejament: quatre tuits per a unes eleccions

És ja un tòpic assumir que, en la política del segle XXI (especialment si atenem al seu suport discursiu), les xarxes socials i, sobretot, Twitter, han esdevingut un canal rellevant per a la transmissió ideològica, tot i que Facebook és més important si ens limitem a la relació de les xarxes amb els mitjans de comunicació (Trottier & Fuchs 2015; Engesser *et al.* 2017; Enguix 2019; López-López & Oñate 2019).

En aquest treball analitzarem les estratègies discursives més emprades pel partit Vox a la xarxa Twitter. Com a punt de partida, ens plantejem una comparació (Figura 1) de quatre tuits de reacció als resultats de les eleccions al Parlament Europeu celebrades el mes de maig de 2019:

¹ Aquest treball s'inclou en el projecte competitiu PRODISNET-02: Procesos discursivos en internet: desplazamientos enunciativos y efectos hiperbólicos en el discurso político, Ref. RTI2018-093523-B-I00, del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats.

Figura 1. Comptes de Twitter la nit del 26 al 27 de maig, després de l'escrutini de les eleccions europees.



Com podem apreciar, el tuit del compte oficial de Marine Le Pen (@MLP_officiel) parla d'"els francesos" i de "#LaVictòriaDelPoble", així com del candidat Jordan Bardella, que elogia. En el segon cas, el tuit no és posterior a les eleccions, però és el tuit fixat al compte del Brexit Party (@brexitparty_uk) durant els darrers dies de la campanya i que es va mantindre així fins i tot després de les primeres declaracions triomfalistes de Nigel Farage; destaca el missatge de "Gràcies" i l'al·lusió al fet que les enquestes no són la realitat. En el tercer cas tenim el tuit de Matteo Salvini (@matteosalvinimi), el líder de la Lega Nord, amb un simple missatge escrit a mà, en una foto que

transmet informalitat i emoció, i un text ecoic de la mateixa imatge: "Una simple paraula: Gràcies, Itàlia". Finalment, si atenem el missatge del partit Vox, resulta fàcil apreciar que marca una diferència pel que fa als altres tres: no és un missatge de gratitud a l'electorat, ni de celebració del "nosaltres" polític, sinó un missatge que remet a una posició discursiva diferent: "Ya hemos pasao" (*Ja hem passat*). Aquest missatge substitueix l'expressivitat clarament positiva dels altres tres partits per un to d'expressivitat negativa, podríem dir que proper de la imprecació.

Per tal de descriure aquesta diferència, ens podem fixar, en primer lloc, en les significacions introduïdes amb l'ús de l'adverbi "ya"; aquest element funciona com a *activador pressuposicional* que té una doble funció:

- D'una banda, activa la intertextualitat, ja que porta al discurs el famós eslògan "No pasaran" (l'eslògan republicà davant el setge franquista de Madrid) que, al seu torn, transmet una idea de flux temporal i de culminació d'un procés llarg en la història, que enllaça aquestes eleccions de 2019 amb els anys 30 del segle passat.
- D'altra banda, instaura un diàleg, és una resposta a aquest "no pasaran", una resposta que el desmenteix i que es basa en la discrepància interactiva.

Un segon element important és el col·loquialisme del participi "*pasa'o*", propi d'una situació conversacional informal, que sembla apel·lar al llenguatge del carrer, però que té també connotacions del parlar jactanciós i típic dels fanfarrons. S'implanta així un to discursiu de desafiament, d'arrogància, que no va dirigit al "nosaltres" del partit ni als seus votants, sinó a l'"ells", format per aquells que es podrien alinear en l'actualitat amb el "no pasaran".

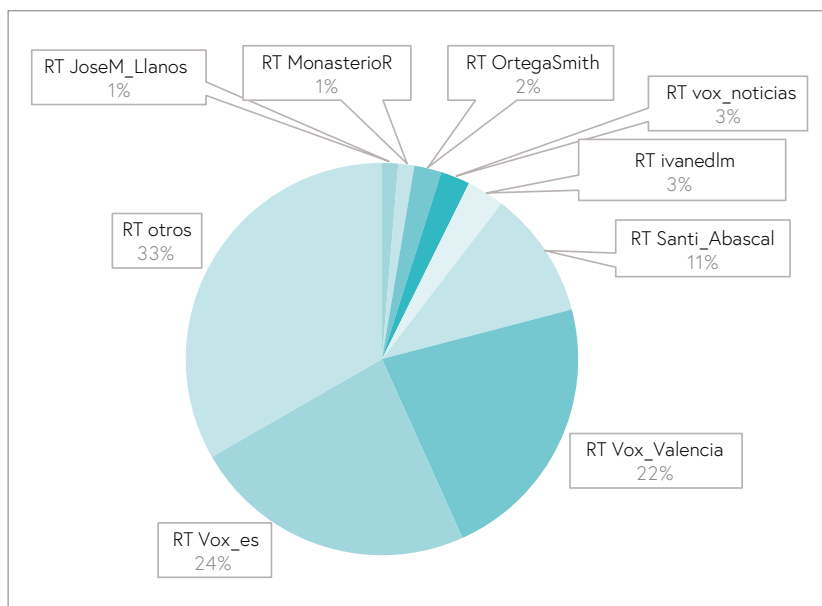
Bases teòriques i metodològiques

En els paràgrafs següents analitzem el discurs de Vox i, per a això, emprem com a corpus els missatges publicats al compte de Twitter de Vox Valencia (@vox_valencia) entre el 4 de gener i el 5 de maig de 2019, període que inclou com a dates assenyalades el 8 de març (manifestacions feministes) i el 28 d'abril (eleccions generals i autonòmiques valencianes). La mostra s'ha obtingut amb el programa TwDocs, que proporciona els últims 3.200 missatges de cada perfil seleccionat (en concret, se'n van obtindre 3.157). El nostre objectiu és identificar l'ús genèric de les

estratègies discursives utilitzades en aquests missatges, que no sempre s'allunyen de la resta de partits de la dreta radical europea com sembla suggerir l'exemple comentat més amunt.

Una visió global de com funcionen els tuits de la mostra ens indica com a primera conclusió bàsica la mínima especificitat del compte valencià; així, 73,7 % dels missatges publicats són retuits de comptes aliens, segons mostra la Figura 2. Es redifonen els missatges propis (22 %), els del compte general del partit (@vox_es) i els dels seus líders nacionals principals: Abascal, Espinosa de los Monteros, Ortega Smith i Monasterio; el líder autonòmic, José M. Llanos, a penes obté un 1 % d'aquests missatges de *remediació* (Alcántara 2019).

Figura 2. Fig.2. Els retuits al compte de @vox_valencia.

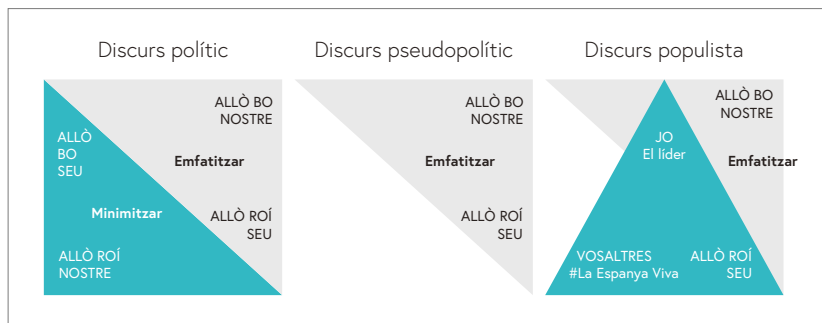


En realitat, la majoria dels partits adscrits per la teoria política a la dreta radical es caracteritzen lingüísticament pel fet de recórrer a un discurs populista (Charaudeau 2005, 2009). El nostre punt de partida per a caracteritzar aquesta modalitat retòrica és la idea ben coneguda que tot discurs polític suposa la construcció d'un

"nosaltres" per oposició a un "ells", idea que l'anàlisi del discurs modern resumeix en l'*esquadra ideològica* descrita per Van Dijk (2004). La figura 3 mostra tres models descriptius que corresponen a tres situacions discursives diferents, l'aparició de les quals no té lloc necessàriament en ordre lineal:

1. En el discurs polític general es construeix l'*esquadra ideològica* que emfatitza els aspectes positius del "nosaltres" i els negatius de l'"ells", al mateix temps que en minimitza els contraris: allò dolent "nostre" i allò bo d'"ells". Aquesta gestió de la diferència és, en teoria, proporcionada i racional, de pretensió objectiva; aquest és un discurs compatible amb el desplegament de les tres esferes discursives aristotèliques: l'*ethos* (proves derivades del "caràcter moral de l'orador"), el *logos* (proves que es basen en el "discurs mateix") i el *pathos* (proves que emanen de la "disposició de l'oient").
2. En el discurs pseudopolític, potenciat especialment amb les xarxes socials (Gallardo & Enguix 2016), l'*esquadra ideològica* és substituïda per una *esquadra axiològica*, que només recull — fins a la hipèrbole (Gallardo 2018) — els aspectes positius propis i els negatius dels altres. La diferència es carrega de valor identitari i, en conseqüència, excloent, per la qual cosa s'imposen els aspectes subjectius i emocionals (*ethos* i *pathos*).
3. En el discurs populista s'introdueix un triangle discursiu a causa de l'escissió del "nosaltres", d'una banda, en "jo (el líder)" i, d'altra banda, en "vosaltres (el poble, la gent, l'Espanya Viva, etc.)". El protagonisme d'aquest líder és ambivalent, perquè es construeix en la mateixa mesura per oposició a la segona i a la tercera persona, de forma que el seu discurs ha d'incidir tant en el rebuig als altres com en la cohesió dels seus seguidors.

Figura 3. Tres models estructurals del discurs polític.



Des d'aquest plantejament, assumim que la construcció del "nosaltres/allò bo" pròpia del discurs populista es deté en la distinció d'un líder carismàtic i d'un "vosaltres/el poble" que, en el cas de Vox, es lexicalitza amb etiquetes com #LaEspañaQueMadruga, #LaEspañaViva, etc. La figura del líder (i també el seu discurs) resulta essencial com a eix d'articulació d'una societat dividida, és víctima d'uns i salvador d'altres:

Ex. 1 Tuit de @vox_esp de l'11/01/2019, 09:41 h.

@Santi_ABASCAL a @EspejoPublico

"Yo no soy una criatura del sistema sino de mis convicciones"

#CaféAbascal

[Fotograma de l'entrevista]

Ex. 2 Tuit de @libertaddigital del 05/02/19, 10:56 h.

Abascal acusa Sánchez de "traicionar a España y a la Constitución"

[Vídeo de l'entrevista].

Ex.3 Tuit de @vox_esp del 10/02/19, 09:06 h.

Article de @Santi_ABASCAL a @larazon_es

"Debemos evitar, en fin, que el desgobierno vuelva a obligar a la Corona a advertir de los límites de la incompetencia política".

[Enllaç a l'article].

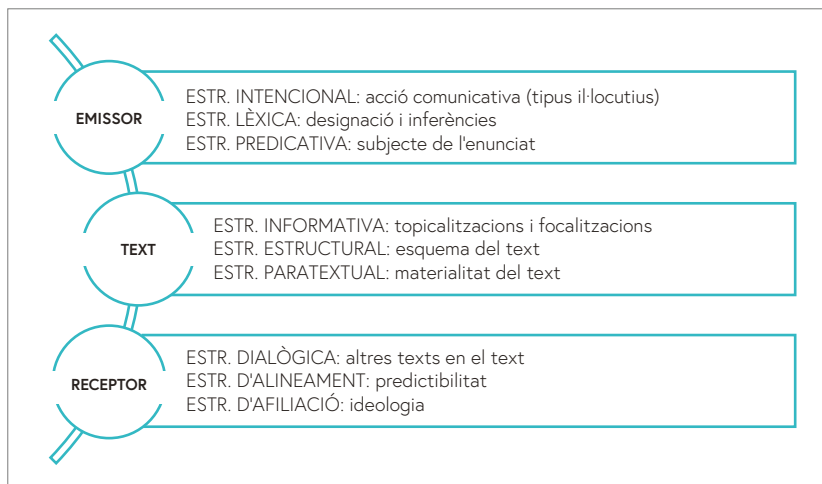
L'"ells" del triangle, com veurem, és també polièdric, ja que apunta a una estratègia discursiva *agafa-ho tot* (*catch all discourse*): els mitjans de comunicació (tot i que només alguns, Oleaque 2019), la resta de partits, els enemics d'Espanya, els *progres*, els comunistes, els separatistes, els poregosos, el feminisme, els immigrants... El tuit de l'exemple 4 resumeix bé aquesta identificació de l'enemic:

Ex. 4 Tuit de @Santi_ABASCAL, 19/03/2019, 13:46 h.

"AVISO a los MEDIOS y PARTIDOS que andan rastreando nuestras listas y escaneando a nuestros candidatos: No encontraréis ningún enemigo de España. Ni ningún aliado de los enemigos de España. Tampoco encontraréis ni progres, ni comunistas, ni separatistas, ni miedosos."

Pel que fa al mètode d'anàlisi, fem servir un model de lingüística cognitiva que identifica diverses estratègies per tal de determinar l'enquadrament dels texts. La Figura 4 presenta de forma esquemàtica els diferents nivells estratègics de l'enquadrament discursiu, que revisarem als apartats següents:

Figura 4. Resum esquemàtic del model d'anàlisi.



Estratègies enunciatives de l'enquadrament

L'*estratègia intencional de l'enquadrament* correspon a l'acció comunicativa que realitzen els texts. Si tenim en compte la tipologia de Searle d'actes il·locucionals, podem identificar tendències bàsiques als tuits. Pel que fa a la intenció comunicativa més destacada, cal assenyalar el predomini d'una força il·locutiva expressiva positiva que es posa al servei de la creació del *pathos* discursiu (Charaudeau 2008).

Ex. 5 Tuit de @vox_es, 18/01/19, 13:59 h.

"Entre los muertos siempre habrá una lengua viva para gritar que España no se rinde".

Espectacular @Santi_ABASCAL ayer en Zaragoza.

¡Viva España! [Emoticona de bandera espanyola i braç fent botifarra].

RT. Esto no lo verás en ninguna televisión.

[Vídeo del míting d'Abascal].

En aquesta construcció del "nosaltres", observem elements retòrics típics dels idiolectes feixistes del segle XX (De Santiago 1992; Pérez-Bowie 1988; Sesma 2006; Francesconi 2009), com ara:

- Triomfalisme, retoricisme, emocionalitat.
- Creació d'un "nosaltres" al voltant de valors morals i sentimentals aliens a la política estricta:
 - Compassió (selectiva: víctimes menors en esdeveniments d'actualitat, víctimes cristianes en atemptats).
 - Orgull (esportistes, forces de seguretat, militars a l'estranger...).
 - Solidaritat (col·lectius diversos: caça, bous en món rural...).
 - Identificació patriòtica essencialista (elogi de tradicions: falles, processons...).
- Retòriques de la peculiaritat: estratègia d'apropiació pel que fa a col·lectius desatesos per les clàssiques retòriques de la peculiaritat progressista (Gallardo 2018).
- Victimització: inversió retòrica víctima/perpetrador, la dinàmica binària excloent s'actualitza i es presenten en els seus missatges com a víctimes del sistema polític o mediàtic.

Vegem els exemples següents; la defensa d'un col·lectiu és sempre en clau d'atac als altres i d'enfrontament:

Ex. 6 Tuit de @VOX_Valencia del 14/03/19, 21:18 h.

"Descansen en paz los dos pequeños. Mis oraciones y mis condolencias. La violencia sólo se reduce con educación y valores, y no tiene sexo ni edad. La violencia intrafamiliar es la más terrible. @vox_es lo tiene claro."
[Enllaç a una notícia de lasprovincias.es sobre el descobriment dels cossos de dos xiquets assassinats].

Ex. 7 Tuit de @VOX_Valencia del 28/02/19, 0:27 h.

"En VOX apoyamos la caza por razones económicas, medioambientales y para defender el mundo rural. Ya está bien de que soberbios urbanitas le digan a la gente del campo cómo tienen que vivir. La paralización de la caza en Castilla y León es un despropósito."
[Enllaç a una notícia de diariodeleon.es sobre suspensió de la caça per part del TSJ].

Ex. 8 Tuit de @VOX_Valencia del 24/02/19, 13:49 h.

"No es fácil hacer campaña cuando muchos medios cambian y manipulan nuestro mensaje" @JoseMa_Llanos en @COPEValencia #PorEspaña [Foto de l'entrevista].

Alternativament, la construcció de l'"ells" es caracteritza per l'expressivitat negativa. Mouffe (1994: 6) ha descrit aquesta situació a partir d'una reformulació identitària de l'oposició nosaltres/ells:

"L'altre, que fins ara s'havia considerat sota el mode simple de la diferència, comença a percebre's com a aquell que nega la meua identitat i que qüestiona la meua existència. A partir d'aleshores, qualsevol forma de relació "nosaltres/ells", ja siga de tipus religiós, ètnic, econòmic o altre, esdevé política."

En segon lloc, la resta de possibilitats il·locutives es desplega també amb algunes tendències clares. Així doncs, i pel que fa a la il·locutivitat representativa, destaca un tipus de missatges que no és igual de freqüent en els perfils d'altres partits polítics (Gallardo, Oleaque & Enguix 2018) i que podem anomenar *tuits d'alliçonament*. Alguns líders dediquen gran part dels seus perfils a fonamentar el seu missatge amb l'elaboració de llargues retafiles de tuits (els "fils") on s'exposa un argumentari correcte, compacte, i on s'explica la postura del partit respecte a temes emblemàtics; s'assumeix un to pedagògic i simplista, explícit i, sovint, sarcàstic. Destaca en aquest sentit el compte d'Espinosa de los Monteros, un fil del qual reproduïm parcialment; es tracta d'una retafila d'un total de dotze missatges enfilats segons permet la plataforma; és interessant observar els usos lèxics i el to burlaner/alliçonador:

Ex. 9 Tuits de @ivanedlm, 05/01/2019, 15:54 h.

Aviso: hilo largo... pero creo que no defraudará.

Ahí va:

Esta semana se ha puesto de manifiesto, y más claramente que nunca, la brecha entre las élites progres y la realidad de los españoles. Ha sido un experimento muy interesante. Vamos con ello:

[Segon tuit] En resposta a @ivanedlm

Empecemos con el contexto: tras los resultados de las andaluzas, Cs y PP se ponen de acuerdo entre sí en un "acuerdo anti Vox" liderado por Cs. Recordemos que Cs, lejos del deseado sorpasso, sólo lograron quedar terceros... por eso llevan un mes dando un espectáculo histriónico.

[Tercer tuit] En resposta a @ivanedlm

Primero vino aquello tan absurdo de que @JuanMarin_Cs tenía que ser el presidente. Y aquel desafío de niño caprichoso de Rivera de que "no había razón para impedirlo."

Luego, más caprichos de niños malcriados: me enfado con el PP si se sienta a negociar con Vox. Y el último...

[Onzé tuit] En resposta a @ivanedlm

Por cada histérico que ataca a Vox en TV, una entrevista sosegada con @Ortega_Smith o @monasterioR o un artículo de @Santi_ABASCAL poniendo las cosas en su sitio. La verdad se impone si se tiene convicción y coraje. Cs antes defendía lo mismo, pero se echó atrás ante las críticas.

[Dotzé tuit] En resposta a @ivanedlm

Y es que esto, queridos amigos, es lo que define la brecha progre, y es lo que no entienden los progres de todos los partidos, en especial los veletas de Cs. Que @vox_es no cambia cuando se acerca la tormenta: ¡Vox es la tormenta!

La il·locutivitat compromissòria correspon, òbviament, a les promeses electorals, i la il·locutivitat directiva a la publicació d'arengues que animen al vot, a l'afiliació, al patriotisme:

Ex. 10 Tuit de @Santi_ABASCAL del 10/03/19, 21:16 h.

Una vez en el gobierno VOX desclasificará y hará públicos los acuerdos del PSOE/PP con Eta. Queremos saber por qué Josu Ternera está libre. Por encima de negociaciones oscuras, debe actuar la Justicia.

[Vídeo con líderes del PSOE].

Ex. 11 Tuit de @VOX_valencia del 15/04/19, 15:25 h.

Si amas a España, si quieres fortalecer tu patria, si quieres recuperar las libertades que te han robado, ¡por la nación, por la libertad, por España!

El #28A: VOTA A VOX

#SinMiedoANadaNiANadie #PorEspaña

[Vídeo electoral de Vox].

Com a part d'aquest "idiolecte voxista", és absolutament fonamental l'elecció de les paraules, és a dir, l'*estratègia lèxica*, ja que els mecanismes de designació

orienten directament la conceptualització. Es recorre a un lèxic presumptuós, amb connotacions de solemnitat, de retoricisme i de pseudolirisme. S'actualitza la "monumentalitat idiomàtica" dels nacionalismes dels anys 30, és a dir, "abús dels superlatius, dels pleonasmes, de les tautologies, dels *epitheta ornantia*, etc." amb una funció d'encobriment (Pérez-Bowie 1988: 357). A més a més, es recorre a registres vulgars i a l'argot, amb transgressions de la màxima griceana de la manera que activen inferències i identificacions (Gallardo & Madrid 2020).

Un mecanisme especialment rendible i productiu és la creació de lexicalitzacions amb funció d'"empaquetatge" conceptual: "*dictadura progre*", "*la España del pladur*", "*la España viva*", "*la veleta naranja*", "*la derecha cobarde*". Així, encunyen ràpidament etiquetes que, gairebé com un argot, instauren una complicitat grupal; es tracta de senyals de reconeixement pròxims al sobreentès:

Ex. 12 Tuit de @VOX_valencia del 10/02/19, 18:18 h

El gobierno del okupa, la extrema izquierda, los separatistas y la Sexta dirán que esta mañana en Colón solo había 45.000 personas. La realidad es que no cabía nadie más en la plaza ni en las calles de alrededor. #SánchezLargate10F

Aquests usos lèxics s'ajusten a l'expressivitat negativa i, per tant, són més freqüents en la construcció de l'"ells" discursiu. A més a més, es recorre a l'ús explícit de disfemismes i de termes menyspreadors, sovint amb ressons del passat: "*el francés*" o "*Napoleoncito*" per a referir-se a Emmanuel Macron o a Manuel Valls; "*el okupa*" per a aludir al president del Govern, Pedro Sánchez. Qualsevol indicatiu de correcció es menysprea com a correcció política i, per tant, es fa exhibició de les incorreccions i de la infracció dels mínims codis cooperatius; allò malsonant passa a ser "allò vertader": "*hembrismo*", "*escupitajo a los progres*", "*dictadura progre*", "*feminazis*", "*totalitarismo de género*", "*feminismo supremacista*", "*cachorros de Torra*", etc. Un tuit de @vox_noticias descriu un discurs d'Ortega Smith al Parlament Europeu com a "*sin complejos, con valentía, sin medias tintas ni lenguaje politiqués*".

Aquests mecanismes de lexicalització, com ocorre amb els insults i, en general, amb el discurs de l'odi, suposen una manera d'esquivar el diàleg i d'instaurar un discurs monològic, excloent i mancat d'alternatives, que elimina qualsevol possibilitat real de rèplica argumentativa i de comunicació (Butler 1997). En el moment de redactar aquestes línies, per exemple, cada vegada que la premsa demana explicacions al portaveu Espinosa de los Monteros sobre els casos de corrupció assenyalats contra ell per El País, aquest respon sistemàticament fent referència a "*las invenciones del*

grupo PRISA", amb un contraatac de victimització que no només esquivia qualsevol línia discursiva de justificació possible per la seua part, sinó que també aconseguia eludir la simple denominació (dels fets dels quals l'acusen i de qui l'acusa). D'aquesta manera, gran part del significat transmés es confia al que no es diu (Gallardo & Madrid 2020).

Entre aquests recursos al significat implícit, destaquen les *inferències trampa*, un mecanisme d'ocultació que consisteix a col·locar les falsedats en l'àmbit no explícit, dificultant-ne així la desactivació:

Ex. 13 Tuit de @VOX_Valencia, 06/02/19, 18:48 h.

El presidente provincial de @VOX_Valencia @JoseMa_Llanos
"No puede ser que en Valencia se enseñe que somos catalanes".
#EspañaViva
[Enllaç a la notícia en valenciaextra.com]

Ex. 14 Tuit de @vox_es, 04/04/19, 14:05 h.

Seguiremos diciendo que hay islamistas que quieren colonizar Europa y que son un enemigo a combatir. Van a tener que meter en la cárcel a todos los dirigentes de VOX porque continuaremos exigiendo que el Estado controle a quienes quieren imponer el burka a las españolas.
[Vídeo d'entrevista a Abascal].

Per últim, el repartiment de papers en l'acció política (*estratègia predicativa de l'enquadrament*) perpetua la situació binària "nosaltres/els altres" que ja hem descrit i reafirma l'esquadra axiològica global. És interessant observar com el missatge següent no anomena aquests altres i els dilueix en una pronominalització anònima que, una vegada més, té funció d'encobriment:

Ex. 15 Tuit de @vox_valencia del 22/04/19, 22:31h.

Unos no cumplieron y ahora no tienen credibilidad. Otros son tibios y no se aclaran. Nosotros seremos firmes para restaurar el orden y la libertad en Cataluña. #PorEspaña

Pel que fa a la resta, l'extracció dels verbs que conjuguen el "nosaltres" mitjançant el programari Sketch Engine mostra una semanticitat vertaderament pobra, de la qual no es dedueix gran agentivitat política, sinó tan sols posicions discursives estàtiques:

Figura 5. Núvol de paraules a partir del llistat complet de formes verbals en 1a persona del plural.



Les stratégies textuels de l'enquadrant

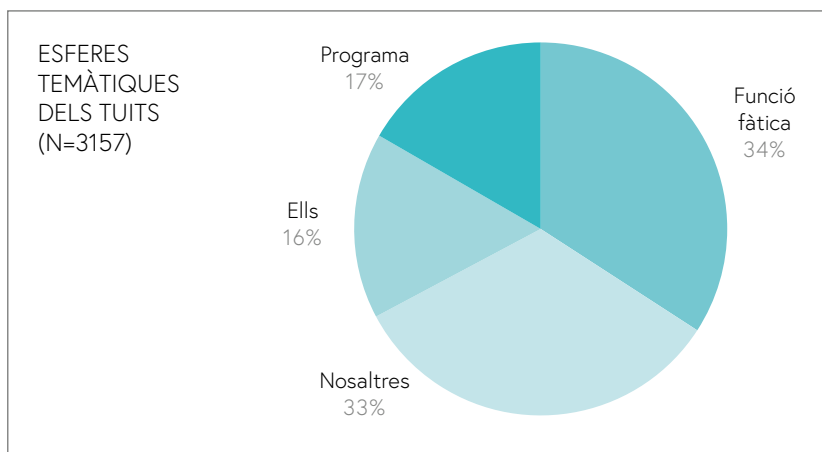
L'estratègia *informativa* s'encarrega de la gestió temàtica dels texts i se centra en els continguts: de què es parla (i de què no). Si considerem les funcions bàsiques a què es dediquen els missatges, ja siguin tuits propis o retuits, podem diferenciar quatre grans esferes temàtiques:

- Tuits de funció fàtica: agenda i equips de companya, aparicions en mitjans, assistència a actes, creació de delegacions, convocatòria de manifestacions...
- Configuració del "nosaltres": missatges d'exaltació de valors i retroalimentació de l'"Espanya Viva", missatges de reinterpretació de les seues premisses (sobretot, Iván Espinosa de los Monteros), de reivindicació del seu paper a Andalusia. Desenvolupament de les retòriques de la peculiaritat (bous, forces de seguretat, caça, funcionaris de presons, fallers, festivitats populars, víctimes de terrorisme etarra, usuaris d'armes, taxistes...). Els nostres símbols. El nostre líder. Nosaltres, víctimes.
- Configuració de l'"ells": atac a altres líders i partits, col·lectius diversos.

- Presentació del programa electoral: missatges que fan referència a les polítiques concretes que el partit defén en múltiples temes, tot i que amb una insistència especial en els missatges relacionats amb el feminisme i la immigració.

La figura 6 mostra com es distribueixen els tuits segons aquestes esferes temàtiques fonamentals:

Figura 6. Predominis temàtics en els tuits: només un 17 % d'ells es refereix al programa polític.



Tal com ja hem confirmat en treballs previs i malgrat les aparences, a Twitter es parla bàsicament de temes que són perifèrics a l'acció política real. En el cas concret de Vox, es recorre especialment a temes mitificables i fàcilment convertibles en estereotips; bandera, llengua, nació, bous, caça, tradicions, etc. actuen gairebé com els McGuffin del suspens, són una excusa que serveix de suport per a la introducció dels temes realment importants i per a la creació de comunitat. Aquests elements instauren un marc interpretatiu molt ambigu, però que funciona com un lot compacte amb evocació del passat: un passat idealitzat i monolític que evoca tant un *haver de ser* com un *haver de sentir* (Horchschild 2016). Alguns d'aquests temes fetitxe són:

- Espanya com a nació, amenaçada en la seua sobirania des de múltiples fronts que exigeixen resposta: el procés independentista català, les directives europees, els moviments socials, l'emigració.

Ex. 16 Tuit de @vox_esp del 07/03/19, 20:03 h.

Ortega_Smith ha defendido en Bruselas lo que millones de españoles piensan. Pronto tendremos eurodiputados que defenderán en el Parlamento Europeo nuestra identidad y soberanía frente a los separatistas, progres, burócratas globalistas y supremacistas del hembrismo.

[Vídeo d'El País amb participació d'Ortega Smith al Parlament Europeu i declaracions posteriors].

— Atac global al feminisme; negacionisme de la violència de gènere (vs. violència intrafamiliar, violència domèstica).

Ex. 17 Tuit de @vox_es, 08/03/19, 13:00 h.

Así plantó cara @monasterioR en la SER al discurso feminista supremacista de la socialista Carmen Calvo que pretende que hombres y mujeres sean desiguales ante la ley.

[Enllaç a vídeo d'una tertúlia a Hora25].

— Immigració, discurs xenòfob altament narrativitzat, focalitzant l'Islam.

Ex. 18 Tuit de @vox_esp del 04/04/19, 17:41 h.

Que a nadie le quepa duda: VOX va a seguir denunciando y combatiendo la invasión islamista. Tenemos que estar vigilantes y tenemos que expulsar a cualquiera que suponga una amenaza para la seguridad de los españoles.

[Vídeo amb recopilació d'imatges d'atemptats de fonamentalistes islàmics].

— Selecció de minories: caçadors, esportistes, forces armades, toreros i ramaders... El discurs de la diversitat generat per l'esquerra des dels anys 70 es reformula i s'aplica a nous col·lectius.

Ex. 19 Tuit de @RFEcaza del 05/03/19, 10:33 h.

@RFEcaza se reúne con @vox_es para presentar

#LaCazaTambiénVotaEspaña.

@Santi_ABASCAL trasladó a @A_LopezMaraver su "absoluto compromiso con #caza y la institución federativa", refrendando

#LaCazaTambiénVota #España

#LaVerdadDeLaCaza @voxnoticias_es

[Foto de la trobada i enllaç a vídeo].

Qué curioso que los mismos que callan cuando las víctimas son cristianas (en África hay un genocidio en marcha) anden ahora tan alarmados por el terrorismo anti-islam en Nueva Zelanda. Hay que condenar y combatir todos los terrorismo siempre, sin excepción, vengan de donde vengan.

Esta mañana nos hemos reunido en la sede de VOX Valencia con la Asociación de Deportes de Deslizamiento de Valencia. Trabajamos por y para todos
#PorEspaña
[Foto de la trobada].

Figura 7. Freqüències lèxiques del corpus eliminant els tuits de funció fàctica i agenda.



En tot cas, la majoria de les vegades els temes no s'elaboren, tan sols s'enuncien com a ancoratge més emocional que argumentatiu; destaca la vaguetat dels missatges referencials, la qual cosa coincideix amb el suport lèxic en la inferència i la connotació que ja hem descrit. L'excepció notable la constitueixen els ja esmentats tuits d'argumentari, que apareixen quasi exclusivament com a retuit del perfil d'Espinosa de los Monteros.

El format que adopten els texts correspon a l'*estratègia estructural* de l'enquadrament discursiu. Els tuits del corpus fan servir superestructures narratives i argumentatives de tal manera que cal parlar de certes tendències predominants per als dos tipus fonamentals d'esquema textual. Per exemple, observem predominis narratius en els tuits de victimització:

Ex. 22 Tuit de @ivanedlm del 22/04/19, 17:38 h.

Hasta cuando nos atacan salimos ganando. Hemos parado a comer en la maravillosa Navarra y unos radicales nos han pinchado la rueda de la furgó. Ha servido para conocer a unos fantásticos agentes de la @guardiacivil que nos han ayudado a cambiarla. #Gracias a todos los guardias!
[Fotos del fet].

També són idonis els missatges narratius per a la consolidació dels prejudicis i, sobretot, els relats mitificats al servei de l'odi i de la creació d'estereotips negatius referits a les dones, als immigrants, als mitjans...

Ex. 23 Tuit de @VOX_Valencia del 28/03/19, 19:38 h.

@apunt_media, la tv pancatalanista en la C.Valenciana de @ximopuig y @monicaoltra al servicio de @QuimTorraíPla, cierra su primer año de emisión con más de ¡48 millones en pérdidas!
#Despilfarro
Medida 35:
En vox_es proponemos el cierre de las televisiones autonómicas.
[Enllaç a lasprovincias.es].

Al contrari, trobem predominis argumentatius en els missatges alliçonadors:

Ex. 24 Tuit de @monasterioR del 07/03/19, 20:00 h.

Las mujeres no queremos que el feminismo supremacista nos utilice.
Por eso mañana trabajaremos como cada día. Porque ya somos fuertes.

Ya somos independientes.

#NoHablesEnMiNombre

[Foto de Monasterio mentre ensenya una foto on es llig el el hashtag].

És relativament freqüent recórrer a la *fal·làcia del sentit comú* com a argument vàlid per a multitud de temes:

Ex. 25 Tuit de @santi_ABASCAL del 08/03/19, 21:26 h.

Dejemos atrás esta locura suicida que pretende enfrentar a hombres y mujeres. No ganarán nunca porque están en guerra con el sentido común y con la naturaleza.

[Video de les manifestacions del 8M].

Ex. 26 Tuit de @vox_esp del 20/03/19, 16:22 h.

Nosotros no queremos que se vendan armas de fuego en los supermercados, queremos un derecho efectivo a la autodefensa que no implique que si te defiendes de un atracador violento acabes procesado por homicidio. Es puro sentido común.

Ex. 27 Tuit de @vox_esp del 31/03/19, 0:31 h.

#LaEspañaViva desborda Barcelona:

Somos españoles extremadamente normales.

Somos radicales de las cosas evidentes.

Somos extremistas del sentido común.

Somos populistas si eso significa amar a nuestro pueblo.

RT si tú también lo eres

[Vídeo d'Abascal a un míting].

Ex. 28 Tuit de @vox_esp del 03/02/19, 01:35 h.

@Santi_ABASCAL en Toledo: "Cuando el sentido común se pone en marcha no hay insulto que lo detenga. Hemos venido a poner España en marcha, llevada por el sentido común".

Hi trobem també casos de *fal·làcies d'exaltació*, quan l'argument es buida de referencialitat i es resol en arenga: com que l'aparent il·locutivitat representativa no se sosté, se subsitueix per l'expressivitat sentimental.

Ex. 29 Tuit de @VOX_Valencia del 15/04/19, 11:25 h.

Si amas a España, si quieres fortalecer tu patria, si quieres recuperar las libertades que te han robado, ¡por la nación, por la libertad, por España!

El 28A: VOTA A VOX

#SinMiedoANadaNiANadie #PorEspaña

[Vídeo amb imatges de líders socialistes i independentistes].

El nivell textual es tanca amb l'*estratègia paratextual* de l'enquadrament. La materialitat dels texts està relacionada, bàsicament, amb els aspectes visuals i sonors (molt especialment, la prosòdia). La majoria dels missatges inclouen fotografies i vídeos.

L'ús polític d'elements extraverbals per a la creació de context interpretatiu és quelcom de constant i universal; la cita següent de Santamaría assenyalava com, tradicionalment, a les sales dels ministeris on tenen lloc les reunions polítiques d'alt nivell, hi trobàvem imatges figuratives:

"...solia ser habitual que, en un lloc d'aquestes característiques, les parets estigueren saturades amb imatges de personatges històrics capaços d'arribar al cor del poble, subjectes que coagularen en la seua sola imatge principis nacionals i postulats heroics, escenaris de batalles glorioses, etc." (Santamaría 2018: 13).

La càrrega semàntica, però, és sens dubte major en els símbols i en els emblemes no figuratius, el sentit dels quals exigeix una elaboració històrica i cultural. En les nostres dades, ens cenyim a la importància dels elements visuals que apareixen als tuits, l'element més important dels quals són indubtablement les banderes, encara que l'himne nacional adquireix igualment una gran importància.

Ex. 30 Tuit d'@Ortega_Smith, del 06/04/19, 8:54 h.

La Nación puesta en pie en invencible.

#Ibiza #EspañaViva

[Vídeo de l'inici d'un míting, amb la bandera onejant en l'escenari mentre sona l'himne i, al seu torn, els assistents, drets, onegen moltes banderes].

Aquests símbols, que no necessiten cap llenguatge/discurs explícit, tenen el mèrit d'essencialitzar, d'apel·lar a la identificació i, sobretot, de suplir l'argumentació, la qual cosa ens porta a relacions tròpiques per salt, doncs cada element exerceix metonímia respecte a la resta.

Estratègies interactives

Les estratègies interactives operen en tres nivells, dels quals el més evident és el discurs de cita (*estratègia interactiva*). En aquest sentit, ja hem assenyalat la importància dels tuits de cita, que redifonen al compte de @VOX_Valencia el missatge dels líders nacionals; el perfil del partit respon a una concepció ecoica del discurs dels líders, cosa que és absolutament habitual als perfils de Twitter de tots els partits polítics espanyols (Gallardo, Oleaque i Enguix 2018).

L'*estratègia d'alineament* revela que el discurs difòs al compte de Twitter és, en molt gran mesura, un discurs reaccionari, en el sentit que es pot descriure com un discurs a la contra, que s'alinea amb les dinàmiques de l'enfrontament (*clash*, Salmon 2018) i de la discrepància. Com hem assenyalat, però, és una discrepància unidireccional, que no deixa cap espai per a continuar el debat refutatiu i que barra el pas a qualsevol continuació discursiva possible. És aquesta una postura política representada en frases repetides del tipus "No vamos a consentir", "Vox no va a tolerar", i verbs que comencen amb prefixos negatius. El tuit següent resumeix perfectament aquesta "enunciació del no":

Ex. 31 Tuit de @VOX_Valencia del 05/01/19,
#2019AñoVox:
Supresión de Autonomías
llegalización partidos separatistas
Drástica rebaja fiscal
Fin de subvenciones a partidos, sindicatos, patronales...
Defensa de nuestras fronteras
Derogación Ley Memoria Histórica
España, lo primero
[Enllaç a lasprovincias.es]

Per tant, podem pensar que la interacció i el diàleg (elements en què es fonamenta aquest nivell discursiu) són, en realitat, mínims; com a categoria pragmàtica, la negació actua sempre com un activador pressuposicional que introdueix en el discurs la veu afirmativa contrària. Des d'aquest plantejament, podem dir que el missatge que construeix el perfil de Vox Valencia en Twitter és, bàsicament, un discurs que es basa en la negació i que bloqueja qualsevol intervenció posterior, el que en termes d'orientació interactiva només podem descriure com una espècie de llarg torn reactiu però, al mateix temps, monològic.

Conclusions

L'anàlisi dels missatges difosos per Vox en xares mitjançant un model d'anàlisi cognitiva, basat en la identificació de diferents estratègies discursives, permet identificar, en el nivell enunciatu, el predomini d'una força il·locucional expressiva, de caràcter marcadament negatiu en la construcció de l'"ells" (insults, imprecacions) i de naturalesa positiva en la construcció del "nosaltres" (exaltació, arengues, retoricisme, victimisme).

En el nivell lèxic, aquesta intencionalitat finamentalment expressiva, posada al servei del *pathos* discursiu, es recolza en mecanismes com el recurs a la inferència, els canvis de registre (especialment disfemismes) i la creació de lexicalitzacions que, en tots els casos, tenen funció d'encobriment i d'ocultació. Una ocultació que apunta a un altre tret fonamental revelat per l'anàlisi de l'estratègia predicativa: l'actancialitat del "nosaltres" és pràcticament nul·la, per la qual cosa l'emocionalitat i la retòrica d'enfrontament es poden interpretar com a substituïts d'un discurs realment polític, centrat en l'argumentació de propostes polítiques.

Aquesta posició enunciativa bàsica es completa, en el nivell textual, amb l'abús de les estructures narratives (en la construcció de l'"ells" i en la victimització) i dels elements paratextuals (banderes, himnes, uniformes), així com en l'especialització de determinades retafiles de tuits per a la transmissió pedagògica de l'argumentari (tuits d'alliçonament). Finalment, en el nivell intreactiu, l'abundància de retuits evidencia l'absència d'una veu específica "de partit", que es veu desplaçada per la veu dels líders, en consonància amb el personalisme i l'hiperlideratge de la política actual de qualsevol signe. En altre sentit, el discurs analitzat destaca perquè es pot condensar en la idea de *la negació com a posició enunciativa fonamental*: es nega l'altre i, en conseqüència, se li nega també qualsevol legitimitat discursiva. El discurs és, sobretot, un discurs reaccionari (en sentit literal: no és iniciatiu) i, a més a més, monològic.

Referències

Alcántara-Plá, Manuel (2019): "Campañas políticas en la comunicación multipantalla: retos para su estudio", *III Jornadas internacionales RECOD: En torno a la comunicación digital*, Congreso internacional, Universidad de Valladolid; Segovia, setembre 2019.

Butler, Judith (1997): *Lenguaje, poder e identidad*, Madrid: Síntesis, 2004. Trad. De Javier Sáez i Beatriz Preciado.

Charaudeau, Patrick (2005): "Quand l'argumentation n'est que visée persuasive. L'exemple du discours politique", en N. Burger i G. Martel (Eds.): *Argumentation et communication dans les médias*, Québec, Éditions Nota Bene, pp. 23-43.

Charaudeau, Patrick (2008): "Pathos et discours politique", en M. Rinn (coord.): *Émotions et discours. L'usage des passions dans la langue*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, pp. 49-58.

Charaudeau, Patrick (2009): "Réflexions pour l'analyse du discours populiste", *Les discours politiques en Amérique latine: filiations, polyphonies, théâtralités*. Colloque international, Université Paris-Est, 12-14, 32qfebrer 2009.

De Santiago Guervós, Francisco Javier (1992): *El léxico político de la transición española*, Universidad de Salamanca.

Engesser, Sven; Ernst, Nicole; Esser, Frank & Büchel, Florin (2017): "Populism and social media: how politicians spread a fragmented ideology", *Information, Communication & Society*, 20:8, pp. 1109-1126, DOI: 10.1080/1369118X.2016.1207697

Enguix Oliver, Salvador (2019): "Rutinas profesionales del periodismo y redes sociales digitales", en N. Pellisser i J. Oleaque (Coords): *Mutaciones discursivas en el siglo XXI: la política en los medios y las redes*, València: Tirant Lo Blanch, pp. 223-254.

Enguix Oliver, Salvador i Gallardo Paúls, Beatriz (2020): "Coverage of the far-right in the Spanish written press: the case of Vox", Peter Lang, en premsa.

Francesconi, Armando (2009): "El lenguaje del franquismo y del fascismo italiano", *Nómadas. Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 22 (2), pp. 81-97. <https://revistas.ucm.es/index.php/NOMA/article/view/NOMA0909240081A>

Gallardo Paúls, Beatriz (2018): *Tiempos de hipérbole. Inestabilidad e interferencias en el discurso político*, València: Tirant Lo Blanch.

Gallardo Paúls, Beatriz (2019): "El recurso a la inferencia en la cobertura mediática de la ultraderecha", *Jornada "¿El dinosaurio todavía estaba allí o acababa de llegar? El nuevo espacio político: discursos, medios e imágenes"*, Universidad Complutense de Madrid, maig de 2019.

Gallardo Paúls, Beatriz i Enguix Oliver, Salvador (2016a): *Pseudopolítica: el discurso político en las redes sociales*, València: Dept. Teoria dels Llenguatges i Ciències de la Comunicació de la Universitat de València.

Gallardo Paúls, Beatriz i Madrid Cánovas, Sonia (2020): "Densidad inferencial en la prensa: análisis de un corpus sobre la ultraderecha española", *Verba*, en premsa.

Gallardo Paúls, Beatriz; Enguix Oliver, Salvador; Oleaque Moreno, Joan (2018): "Estilos de gestión de los perfiles políticos en Twitter: imagen y texto en las cuentas de los partidos en la campaña del 26J", *Revista de Investigación Lingüística*, 21, pp. 15-51. <https://revistas.um.es/ril/article/view/367371/259451>

Haidt, Jonathan (2012): *La mente de los justos. Por qué la política y la religión dividen a la gente sensata*, Bilbao: Deusto, 2018. Trad. d'Antonio García Maldonado.

Hochschild, Arlie R. (2016): *Extraños en su propia tierra. Réquiem por la derecha estadounidense*, Madrid: Capitán Swing, 2018. Trad. d'Amelia Pérez de Villar.

López-López, Paulo-Carlos; Oñate, Pablo (2019): "De la videopolítica a la ciberpolítica: debate entre candidatos y televisiones en cinco elecciones presidenciales", *El profesional de la información*, v. 28, n. 5, e280512. <https://doi.org/10.3145/epi.2019.sep.12>

Mouffe, Chantal (1994): "Por una política de la identidad nómada", *Debate feminista* 14 (1996): 3-13. Trad. de Mónica Mansour.

Oleaque-Moreno, Joan (2019): "Los defendidos por Vox: el discurso positivo de la ultraderecha", *Desplazamientos discursivos en la esfera política II*. Congreso internacional, Universitat de València, octubre 2019.

Pérez Bowie, José Antonio (1988): "Retoricismo y estereotipación, rasgos definidores de un discurso ideologizado. El discurso de la derecha durante la Guerra Civil", *Historia y Memoria de la Guerra Civil. Encuentro en Castilla y León* (setembre, 1986), Junta de Castilla y León, Valladolid, 1988, Vol. I, pp. 353-373.

Salmon, Cristian (2018): "Fin le storytelling, bienvenue dans l'ère du clash", *mediapart.fr*, 17/03/2018, <https://www.mediapart.fr/journal/france/170318/fini-le-storytelling-bienvenue-dans-l-ere-du-clash>

Santamaría, Alberto (2018): *En los límites de lo posible. Política, cultura y capitalismo afectivo*, Madrid: Akal.

Sesma Landrin, Nicolás (2006): "Franquismo, ¿Estado de Derecho? Notas sobre la renovación del lenguaje político de la dictadura durante los años 60", *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 5, pp. 45-58.

Trottier, Daniel & Fuchs, Christian (Eds.) (2014): *Social media, Politics and the State*, New York: Routledge.

Van Dijk, Teun (2004): "Discurso y dominación", Lección Inaugural de la Facultad de Ciencias Humanas de la Universidad Nacional de Colombia, Bogotá, 17/02/2004. Trad. de Jennifer Lopera Moreno i Fabio Guerra-Acero.

El *blaverisme* i l'extrema dreta valenciana: Una anàlisi històrica de les relacions i l'evolució

Idoia Arreaza Aguilera

Introducció

La Transició democràtica va vindre acompanyada al territori valencià d'un moviment polític que en condicionaria notablement la política: el "*blaverisme*". Aquest moviment regionalista sorgí a finals de la dècada dels anys 70 i ha estat definit com a populista, conservador i antiscatalanista. Alguns autors, a més, inclouen trets del reaccionarisme i de l'extrema dreta per a definir el moviment (Viadel, 2009). El *blaverisme* tingué un protagonisme especial al carrer i a les institucions durant els anys de la Transició i la dècada de 1980, particularment a partir de la creació d'Unió Valenciana (UV) com a partit polític.

A partir dels anys 1990, el progressiu declivi institucional d'UV va aplanar el camí per al desenvolupament dels partits considerats populistes en la dècada dels huitanta com a "nova extrema dreta" (Rodríguez, 2006), "populisme de dreta radical" (Betz, 1994) o "dreta radical populista" (Mude, 2007) més tard. Al País Valencià, una diversitat de grupuscles d'extrema dreta han intentat mobilitzar el descontentament social i captar el vot de protesta a partir de discursos identitaris compartits amb el *blaverisme* i de diverses accions de mobilització política violenta. Aquests grups també han utilitzat conceptes de la dreta radical com, per exemple, la inseguretat, la criminalitat i la immigració. Malgrat tot, la presència electoral de l'extrema dreta es mantindrà testimonial fins als anys 2000, moment de constitució de la formació ultradretana España2000 (E2000) i, posteriorment, de Vox.

Aquest capítol fa un repàs per l'evolució del *blaverisme* com a moviment social i polític des de la Transició fins a l'actualitat. L'objectiu és tractar d'assenyalar-ne les relacions amb l'extrema dreta sorgida a la fi de la dictadura franquista. El text també analitzarà la presència electoral i el perfil del votant d'aquests partits, particularment de Vox, en les eleccions autonòmiques de 2019.

II. Els orígens recents: La batalla de València

El País Valencià fou un dels territoris de l'Estat on més tensions es van produir durant la Transició. Aquest conflicte, conegut com la Batalla de València, va articular-se a partir de qüestions identitàries i simbòliques que van propiciar la divisió de la societat valenciana, el que desembocà en una època marcada per la presència de violència política (Cucó, 2002). L'enfrontament es vertebrà a partir de dues formes diferents d'entendre la identitat valenciana, els símbols i la llengua: el valencianisme nacionalista o *valencianisme* i el regionalisme valencià o *blaverisme*.

El valencianisme ha estat definit com un pensament polític i cultural centrat en la defensa de l'autogovern per al territori valencià, així com en la preservació de la seua personalitat lingüística i cultural (Bodoque, 2011). Des dels anys seixanta, aquest corrent fou liderat intel·lectualment per Joan Fuster, autor de *Nosaltres els valencians* (Fuster, 1962). Durant els inicis de la dècada dels setanta, el valencianisme es va reformular a poc a poc i començaren a sorgir grups que abanderaren l'actualització del valencianisme polític des de diferents posicions d'esquerres. Amb l'arribada de la Transició, el moviment va aconseguir el suport de la via autonomista entre les principals formacions d'esquerres, que també estaven d'acord amb la unitat de la

llengua (el valencià és la mateixa llengua que el català) i mostraven consens en els símbols (la bandera, el nom, etc.) que havien de caracteritzar l'autonomia valenciana.

El *blaverisme* sorgeix com a reacció al nacionalisme valencià. Alguns autors, de fet, el classifiquen dins de l'extrema dreta per les seues accions violentes i els vincles amb grupuscles ultradretans. Tanmateix, no es pot considerar que tot el *blaverisme* forme part o que haja establert vincles amb l'extrema dreta (Viadel, 2009). Els principals trets característics són (Flor, 2011): populisme, anticatalanisme, conservadorisme i reformulació retòrica antimodernitzadora, regionalisme, provincialisme i espanyolisme, politització partidista i essencialisme.

Tot i certs antecedents històrics, l'origen del *blaverisme* es remunta a la Transició a la democràcia. Fou en aquest moment quan els dirigents valencians més reaccionaris del centre i de la dreta d'àmbit valencià començaren a assumir discursos anticatalanistes, d'oposició a la unitat de la llengua i als símbols adherits a una història compartida amb Aragó i Catalunya. La victòria del Partit Socialista del País Valencià (PSPV) en les eleccions generals de 1977 al País Valencià i la seua coincidència de plantejaments amb el valencianisme polític va iniciar un procés de reorientació estratègica i organitzativa dins de la marca valenciana de la formació que es trobava al capdavant del govern de l'Estat espanyol: es prescindí dels líders més liberals i el discurs anticatalanista quedà assimilat a l'ideari de la formació (Flor, 2011). El diari *Las Provincias* va complir les funcions de portaveu d'aquest moviment que aconseguí penetrar amb èxit en el sector cultural faller i el futbol valencià. L'any 1977 es creà el Grup d'Acció Valencianista (d'ara endavant, GAV), una organització clau dins del *blaverisme*. El GAV s'ha centrat en la defensa del patrimoni cultural i artístic valencià a partir de reivindicacions violentes, per això ha estat considerat com a antidemocràtic i d'ultradreta (Flor, 2011). El GAV fou inicialment presidit per Rafael Orellano, però el dirigent més destacat ha estat Juan García Sentandreu, que ha tingut una presència activa tant al si del *blaverisme* com, posteriorment, de l'extrema dreta valenciana.

El punt àlgid del conflicte entre *blaverisme* i valencianisme es produí durant l'elaboració de l'Estatut d'Autonomia, redactat durant un llarg procés amb molta agitació als carrers. La versió de l'Estatut aprovada al Parlament valencià incloïa aspectes com la denominació del territori com a País Valencià o l'adopció de la senyera quadribarrada (igual que Aragó i Catalunya). Tanmateix, l'aprovació definitiva de l'Estatut va vindre acompanyada de modificacions importants: el territori es va anomenar Comunitat Valenciana i la bandera establida fou la senyera coronada. El color blau de la franja vertical de la nova senyera fou, de fet, el que serví per a donar

nom al moviment (Català, 2012). De fet, ni tan sols es va aconseguir l'aprovació de l'Estatut per la via de l'article 151 (Bodoque, 2009) que, tot i que suposava complir uns requisits més exigents, permetia una via ràpida d'accés a l'autonomia i quotes més grans d'autogovern. La Batalla de València passà a un segon pla amb la fi de la redacció de l'Estatut i amb les victòries socialistes en les eleccions generals de 1982 i les autonòmiques de 1983.

Blaverisme i extrema dreta a la Transició

Durant els anys de la Transició, el *blaverisme* experimentà un fort creixement, especialment a la ciutat de València. Els principis que inspiraven el moviment arrelaren entre les classes mitjanes urbanes i no tardaren a estendre's entre les més populars. El juny de 1978, la UCD i el diari *Las Provincias* arribaren a congregar 20.000 persones a la plaça de Bous de València, en una convocatòria vinguda dels sectors afins a UCD. A partir de 1980, la crisi de la UCD va ser aprofitada per una escissió d'aquest partit, que s'anomenà Unió Valenciana (UV). UV nasqué inicialment com a associació, que es convertí en partit l'any 1982 i que intentà presentar-se com el nou abanderat del *blaverisme*. El partit en construí l'ideari sobre un regionalisme valencià conservador i, sobretot, un fort sentiment antiscandinavi (Flor, 2009; Alegre, 2016). En les eleccions autonòmiques de 1983, UV signà un pacte amb Alianza Popular (actual Partit Popular) i amb altres partits que li garantí presència al parlament autonòmic. En les eleccions autonòmiques de 1987, UV va obtenir 6 escons, èxit que es va repetir en les de 1991, on obtingué 7 diputats (Flor, 2006). Durant els primers anys, la formació va estar dirigida per Vicente Ramos i Miguel Ramón Izquierdo (Alegre, 2016).

Les connexions entre *blaverisme* i extrema dreta han estat tradicionalment molt estretes. De fet, les confusions entre un moviment i l'altre són constants: determinar on comença un i acaba l'altre no queda sempre explícit. D'una banda, els diversos grupuscles de l'extrema dreta valenciana sí que han tendit a incorporar trets clau del *blaverisme*, com les concepcions antiscandinaves, conservadores i provincials. De l'altra, no tot el *blaverisme* s'identifica amb l'extrema dreta. La part institucional del *blaverisme* ha mantingut un discurs antiscandinavi i conservador, però amb renúncia a la violència. La part no institucional del moviment és on les connexions foren més ambivalents, especialment durant els anys de la Transició política.

L'extrema dreta valenciana va assumir progressivament l'anticatalanisme blaver sense massa reticències. En certa manera, formava part del seu ADN perquè els antecedents de l'estratègia anticatalanista del *blaverisme* provenien precisament de la persecució cultural i política duta a terme pel franquisme. De fet, l'oposició a tot el que provenguera de Catalunya fou la pedra angular que cohesionà els sectors més reaccionaris, fos en un pla ideològic o estrictament identitari.

A més de les connexions ideològiques, els grups més radicals del *blaverisme* i l'extrema dreta valenciana també col·laboraren en la seua croada particular envers el catalanisme i, per extensió, el valencianisme (Viadel, 2017). Eventualment, també ho feren contra els immigrants o els defensors de les llibertats sexuals. La llista d'actes violents arriba fins avui dia (Cucó, 2002), però el gruix d'accions es van donar fins al 1982, quan el GAV va començar a patir certa decadència associativa. Una figura clau dins d'aquests grupuscles fou la de José Luis Roberto Navarro. Empresari amb presència en el món dels clubs d'altern, gimnasos i empreses de seguretat valencianes, Roberto Navarro fou un destacat dirigent de grups d'extrema dreta valenciana, com Acción Radical i Frente Antisistema (vegeu més endavant). Roberto Navarro fou també protagonista de diverses accions violentes i se'l va relacionar (si bé mai no va ser condemnat) amb la col·locació de dues bombes en unes trobades valencianistes de l'any 1976 (Sebastià, 1990).

Mentre que l'extrema dreta va experimentar un ampli creixement, i tot i que el nombre de partits d'extrema dreta durant la Transició fou molt ample, no va assolir cap objectiu institucional. Inicialment, el més rellevant fou el Partido Español Nacional Socialista (PENS), que vertebrà un activisme de carrer a partir d'una ideologia purament d'extrema dreta ortodoxa (Rodríguez, 1998). El PENS es componia d'un bon nombre de grupuscles, entre els quals destacaven el Movimiento Social Español (MSE), amb una important implantació a València, i els Grupos de Acción Sindicalista (GAS) o la Juventud Española en Pie (JEP). Aquestes formacions foren relativament fortes als carrers i protagonistes de moltes violències comeses contra llibreries, espais culturals i, fins i tot, mitjans de comunicació (Gallego, 2006).

El principal partit d'extrema dreta de la Transició fou Fuerza Nueva (FN), liderat per Blas Piñar, figura rellevant del franquisme i escindit d'Alianza Popular per no acceptar la Constitució Espanyola de 1978. FN es definia com a aconfessional, però mantenia un discurs "d'exaltació patriòtica i de defensa a ultrança d'un catolicisme extrem" i va aconseguir aglutinar molts dels antics adeptes al règim franquista (Gallego, 2006). De la seua creació en 1976 fins a la seua dissolució en 1982, el principal èxit electoral de FN fou aconseguir un diputat per Madrid en les eleccions de 1979. Després del

colp d'Estat de 1981 i del fracàs electoral de FN en les eleccions de 1982, l'extrema dreta es dividí en dos corrents: un sector tradicional centrat en la reivindicació del franquisme i un altre compost per persones més joves que intentaren, amb poc èxit, una renovació ideològica d'aquestes formacions (Viñas, 2013).

Institucionalització del *blaverisme* i violència política de l'extrema dreta (1983-1995)

Entre 1983 i 1995, el País Valencià estigué governat amb majories absolutes pel Partit Socialista del País Valencià (PSPV). AP/PP es convertí en el principal partit de l'oposició. Durant bona part dels anys 1980 i començament dels 1990, l'articulació institucional del *blaverisme* passà gairebé en exclusivitat per Unió Valenciana (Flor, 2011). En la primera legislatura, que tingué lloc entre 1983 i 1987, UV teixí aliances electorals amb formacions polítiques de dreta i conservadores com AP. Posteriorment també s'acostà a altres formacions més moderades. La seua presència a les Corts Valencianes va permetre a UV tindre un cert marge d'expansió i promoure el conflicte identitari amb el valencianisme o cap a allò que tinguera una certa connexió amb el catalanisme. Amb el temps, la resta de formacions conservadores, especialment el PP, aprofitaren la configuració de l'agenda identitària per part d'UV i n'assimilaren el discurs (Alegre, 2016).

El moment de més rellevància política d'UV arribà a l'inici del seu declivi electoral. En les eleccions autonòmiques de 1995, el PPCV obtingué 42 escons, empatant amb la suma d'escons que aconseguiren el PSPV i Esquerra Unida (EU). Els resultats d'UV suposaren un descens respecte a anteriors comicis, però els seus 5 escons foren decisius per a la formació d'un pacte de govern amb el PP. Gràcies a aquest pacte, el PP assumí la presidència de la Generalitat Valenciana, mentre que UV obtingué algun lloc menor en el govern i la presidència de les Corts Valencianes (Bodoque, 2009).

Si el *blaverisme* institucional obtingué durant aquest període el màxim ressò polític, el *blaverisme* fora de les institucions es trobava desorganitzat i desarticulat. Durant aquests anys es continuaven produint accions de violència política, però foren actes més puntuals i espontanis que en el període anterior. De fet, el GAV va quedar pràcticament sense activitat en aquest període. La seua absència fou coberta pel sorgiment, l'any 1991, del Grup Vinatea que, en principi, era una entitat diferent del GAV, però hi compartia fonaments ideològics i el mateix mode d'exercir la violència. L'estreta connexió entre el Grup Vinatea i el GAV fa pensar que fou el nom públic

que aquest darrer feia servir per a deslligar-se de les pròpies accions violentes. Les primeres pintades signades pel Grup Vinatea van aparèixer l'any 1991, just després de manifestacions convocades i presidides pel GAV. I, a partir de l'any 2002, les investigacions judicials començaren a tractar les actuacions d'aquest grup de forma vinculada al GAV (Flor, 2011). No obstant això, el Grup Vinatea tampoc va aconseguir un espai que li permetés destacar i va acabar dissolent-se l'any 2004.

El creixement polític i electoral del *blaverisme* va comportar un major protagonisme a l'extrema dreta valenciana a través d'accions de mobilització política violentes: el *blaverisme*, fruit dels seus resultats electorals, va abandonar a poc a poc els carrers; la baixa intensitat del *blaverisme*, en aquest espai, fou aprofitada per l'extrema dreta. Les organitzacions vertebradores d'aquest sector, com Democracia Nacional (DN), Acción Radical, el Frente Antisistema (FAS) o l'Hermandad Armagedón intentaren canalitzar políticament i electoralment l'ultranacionalisme espanyol, però no aconseguiren cap representació política. Aquests grups resultaren ser, posteriorment, els antecedents directes d'Espanya2000 (Viñas, 2013). Cal remarcar, a més, que tant en Acción Radical (activa entre 1990 i 1995) com en el FAS (Frente Antisistema), hi va destacar la presència d'un dels principals líders de l'extrema dreta valenciana, José Luis Roberto (Garrido, 2009).

L'11 d'abril de 1993 va tindre lloc una de les accions més cruels de l'extrema dreta valenciana i que, de fet, ha esdevingut un símbol de lluita per al nacionalisme valencià i l'antifeixisme. Guillem Agulló, jove antifeixista, fou assassinat per l'extrema dreta. Es relacionen els fets amb joves d'extrema dreta pertanyents a i relacionats amb Democracia Nacional (DN) i Acción Radical. De fet, el principal agressor, Pedro Cuevas, es va presentar a les eleccions municipals de 2007 com a candidat en les llistes del partit ultradretà Alianza Nacional, mentre que Manuel Canduela, coautor dels fets, va presidir Democracia Nacional fins al 2018 (Casals, 2009). Un altre assassinat en què va estar implicada l'extrema dreta valenciana tingué lloc pocs mesos després del de Guillem; en aquest cas, la víctima va ser el jove antifeixista Davide.

La creació, el 1993, del Movimiento Social Republicano (MSR) fou un primer intent de reconversió de l'extrema dreta, que novament va quedar en la marginalitat electoral. Aquesta formació, liderada per Juan Antonio Llopart, es definia com a "europeista, socialista, federal i republicana" (Viñas, 2013), però la seua política d'aliances la ubicava com a formació d'extrema dreta. De fet, els últims anys de vida va estar lligada a Espanya2000 i a l'organització Hogar Social Madrid, segons s'extrau dels comunicats de MSR.

Reinvenió del *blaverisme* i una "nova" extrema dreta valenciana (1995-2003)

La legislatura de 1995 a 1999 fou convulsa i amb presència de fortes divisions internes entre el PP i UV, així com dins del *blaverisme* institucional. Durant aquest període, el líder d'UV i president de les Corts Valencianes, Vicent González Lizondo, fou el centre de diversos conflictes organitzatius que el debilitaren considerablement. En primer lloc, González Lizondo s'apartà progressivament dels anteriors dirigents de la formació. Poc després va promoure l'expulsió de la Joventut Valencianista (les joventuts d'UV), perquè la formació percebia els membres com a massa valencianistes i no blavers. Les disputes internes i diversos problemes de salut van forçar González Lizondo a cedir la presidència del partit a Hèctor Villalba. Aquest nou líder tenia un plantejament ideològic alternatiu, el que acabà conduint, l'any 1996, a l'expulsió de González Lizondo d'UV i, un any després, a la seua mort (Alegre, 2016).

El soci majoritari del govern, el PPCV, va aprofitar la conjuntura de desavinences al si del *blaverisme* institucional incorporant-hi una bona part dels dirigents d'UV (Bodoque, 2009).

La legislatura va aconseguir concloure els quatre anys de duració estipulats, però amb una creixent feblesa d'UV i un increment de les expectatives electorals per part del PPCV. De fet, durant aquest període, el PPCV començà a tindre ja establert un corrent blaver dins de les seues files, el que propicià la "fagocitació" d'UV. A més, durant aquesta legislatura, la coalició PP-UV va modificar el llinar electoral i el va fer passar del 3 % al 5 % per tal d'evitar l'entrada a les Corts Valencianes d'una formació valencianista, Unitat del Poble Valencià (UPV) (Alegre, 2016). Tanmateix, el resultat no fou el desitjat perquè, tot i que UPV no va aconseguir representació, UV va obtenir un 4,76 % dels vots en les eleccions de 1999, per la qual cosa es va quedar sense representació institucional. El partit tampoc tornà a tindre representació municipal. Malgrat que, posteriorment, UV es refundà amb nous caps visibles i tornà a les idees de l'origen (Bodoque, 2009), aquest partit mai més ha obtingut representació al parlament autonòmic.

La crisi d'UV anà en paral·lel a un ressorgiment de la via extrainstitucional del *blaverisme*, representada pel GAV. El 1994 aquest grup escollí Juan García Sentandreu com a president (Flor, 2011). La nova cúpula del GAV va reprendre diverses accions de violència política com, per exemple, l'atac a seus d'altres formacions polítiques, com la d'UPV-Bloc Nacionalista. Per aquests fets foren condemnats alguns històrics

dirigents del GAV com Manolo Latorre qui, a partir de 2001, substituï Juan García Sentandreu com a president de l'entitat, sense haver tingut relleu fins al moment (Garrido, 2002).

D'altra banda, la desarticulació institucional del *blaverisme* es donava en un moment en què l'extrema dreta continuava fortament activa a València, amb grups com Hermandad Nacional Socialista Armagedón. Aquest grup es va integrar l'any 2003 en el FAS, una entitat amb quasi exclusiva presència a València i als voltants, que fou amplament coneguda per les seues "caceres humanes" focalitzades en militants d'esquerreres, anarquistes i immigrants (especialment musulmans, subsaharians i llatinoamericans) (Büttner, 2011). Tot i que no es coneix cap líder destacat de la formació, sí que consta que es mantingueren estretes relacions amb altres formacions, com MSR o Alianza Nacional (Casals, 2013).

En les eleccions generals de l'any 2000 es va presentar una nova coalició de formacions d'extrema dreta que seria el germen d'España2000. La Plataforma España2000 aglutinava formacions com el murcià Partido Nacional del Trabajo (PNT), el MSR i Vértice Español, una altra organització d'extrema dreta sobre la qual no existeix massa informació. La Plataforma España2000 fou liderada a València per José Luis Roberto, a la qual, a més de les ja mencionades, incorporava Democracia Nacional (DN).

Aquesta plataforma, antecedent d'E2000, apostava des de l'arrel per un conservadorisme fonamentat en els models de família i de matrimoni tradicionals, trobava el principal punt de lluita contra els moviments nacionalistes i independentistes amb la defensa de la unitat d'Espanya i es posicionava en contra de la immigració i dels moviments okupes i antifeixistes. Adoptà, a més, un marcat discurs a favor de l'increment de la despesa pública en policies i militars, juntament amb el discurs a favor de l'enduriment de les condemnes per delictes de terrorisme (López, 2017). Plataforma España2000 no va arribar ni tan sols a l'1 % dels vots.

Després del fracàs electoral de Plataforma España2000, José Luis Roberto va fundar la formació España2000. Es constituï formalment a València i es definia com a "populista, social i democràtica", però fou classificada dins de l'extrema dreta (López, 2017; Sánchez i Rodríguez, 2013). España2000 es va crear com una organització jeràrquica i piramidal on el president tenia tot el protagonisme. A l'esfera local, la formació s'estructurava en milícies, esquadres i centúries constituïdes d'acord amb el nombre de persones i les afinitats lúdiques, esportives i religioses. La quantitat d'afiliats d'aquesta formació ha fluctuat des dels 1.000, en el moment de la creació, fins als 3.300 en l'any 2016 (López, 2017).

Espanya2000 i el Grup d'Acció Valencianista (2003-2015)

Les relacions entre els grups d'extrema dreta i el *blaverisme* continuaren actives, tot i que en un pla informal, durant els primers anys del segle XXI. En aquest període, el GAV, principal motor del *blaverisme*, perdia força als carrers. Aquesta pèrdua de visibilitat es va intentar solucionar iniciant contactes estrets amb el món del futbol valencià, particularment dins del Valencia CF. Per això, la direcció del GAV començà a organitzar-se entorn de la Penya Valencianista Grup d'Acció (Patiño, 2019), mentre que Acción Radical iniciava un procés per controlar bona part del grup Yomus (Flor, 2009). Aquest col·lectiu ultradretà i anticatalanista va protagonitzar nombrosos incidents violents, amb una destacada visibilitat a Mestalla (estadi del Valencia CF). La temporada 2009-2010 Yomus creà, amb altres grups d'extrema dreta, la Curva Nord, una grada d'animació oficial del Valencia CF (Flor, 2011) que ha estat protagonista d'importants aldarulls i identificada explícitament amb l'extrema dreta. Es tractava, doncs, d'un espai copat tant per l'extrema dreta com pel *blaverisme*.

L'any 2002 s'iniciava amb la creació i legalització d'Espanya2000. La trajectòria d'aquesta formació es pot dividir en dues etapes, diferenciades fonamentalment per les accions de mobilització política (López, 2017). La primera etapa va des de 2003 fins a la precampanya electoral autonòmica de 2007. En aquest primer moment, la formació se centrava en la defensa de la unitat d'Espanya i l'anticatalanisme, qüestió que li permeté continuar mantenint relacions amb el *blaverisme*, especialment en la Diada del País Valencià, que té lloc el 9 d'octubre, i el Dia de la Hispanitat, el 12 d'octubre (López, 2017). Durant aquest període, el seu líder José Luis Roberto establí estretes connexions amb grups de neonazis, empreses de prostitució, de seguretat, gimnasos i baralles il·legals (Salas, 2011).

A partir de l'any 2007, la formació E2000 en va centrar el discurs en "l'eix autòcton-estranger, que es visibilitza en l'adopció d'un programa antiimmigració i ultraconservador diferenciat del partit conservador majoritari, el Partit Popular" (López, 2017; 67). Al País Valencià, el PP va tractar de diferenciar-se d'E2000 amb unes polítiques d'immigració amb cert caràcter integrador, materialitzades amb la *Llei 15/2008, de 5 de desembre de la Generalitat, d'Integració de les Persones Immigrants en la Comunitat Valenciana*. Al mateix temps, la formació ultradretana intentava desvincular-se de les seues connotacions violentes mitjançant la prohibició de símbols feixistes en qualsevol acte públic. Aquesta decisió no va tindre massa èxit, ja que, fins al moment, s'han continuat trobant símbols d'exaltació franquista a les manifestacions (López, 2017). Fou doncs una decisió presa de cara a la galeria més que un nou rumb de la formació.

L'any 2007, España2000 va aprovar un nou document polític on es definia com un "partit nou" i demòcrata que no vol acabar amb el sistema. Des de llavors, el partit intentà posicionar-se com l'alternativa al Partit Popular, que acusa de fer una política tradicional fonamentada en la corrupció i identifica com el principal culpable de la crisi econòmica. Als programes electorals de les eleccions autonòmiques valencianes de 2011 i 2015, últimes a les quals va presentar-se E2000, hi trobem tres eixos centrals: nacionalisme, populisme i autoritarisme (López, 2017). Aquests són trets comuns a la família dels partits de dreta radical populista (Mudde, 2007).

Malgrat els diferents intents de canvi i l'evolució, España2000 mai va obtenir representació electoral més enllà de l'àmbit local (vegeu les dades d'evolució electoral a l'annex 1). En les eleccions generals, el creixement de votants d'España2000 entre 2004 i 2011 no va servir per a aconseguir cap escó al Congrés ni al Senat. Quant a les eleccions autonòmiques valencianes, entre 2003 i 2011 es produeix cert creixement en l'electorat d'España2000, que passa de 2.650 votants a 12.191. Així i tot, entre les eleccions de 2011 i les de 2015, iniciaren una pèrdua significativa de votants. En tot cas, aquests resultats estan molt lluny del llindar per a poder obtenir representació al parlament. En les eleccions municipals es reflectí una evolució semblant a la de les eleccions autonòmiques valencianes. Entre 2003 i 2007, el creixement de vots fou important, passant de 998 en l'any 2003 a 8.066 en el 2011. No obstant això, com en les eleccions autonòmiques, en les municipals de 2015 replicaren una pèrdua important de votants, tot i que obtingueren el seu segon millor resultat.

La progressiva articulació i el creixement electoral de l'extrema dreta valenciana va coincidir amb els problemes de consolidació del *blaverisme*, representat per Unió Valenciana. El nou líder, José María Chiquillo, intentà recuperar els principis fundacionals d'UV i presentar-se en coalició amb altres formacions del *blaverisme* a les eleccions autonòmiques de 2003, però no aconseguí tampoc superar el 5 %. No es presentaren a les eleccions municipals de 2003 ni a les generals de 2004, si bé tancaren un pacte amb el Partit Popular per a incloure el líder d'UV com a independent en les llistes per al Senat. José María Chiquillo va obtenir l'escó, però després de diferents disputes internes va acabar abandonant el partit sense deixar l'acta de senador. UV tornà de nou a una nova crisi institucional i interna. La direcció va quedar llavors en mans de Joaquín Ballester Sanz, que va dimitir poc després, deixant el partit sota el lideratge de José Manuel Miralles (Flor, 2011). S'iniciava la descomposició d'UV, que va culminar l'any 2011, quan el president de la Generalitat Valenciana va nomenar Miralles Director General de Desenvolupament Estatutari pel suport durant la campanya electoral del mateix any. El 2014 va ser destituït per Alberto Fabra i el partit va concloure la seua activitat, va tancar la seua seu i la presència virtual.

Al mateix temps que UV es descomponia lentament, el GAV intentà impulsar una nova formació dins del *blaverisme*: Coalició Valenciana. El nou partit fou dirigit per Juan García Sentandreu (que havia deixat la direcció del GAV el 2001) i integrava antics dirigents d'UV així com algunes personalitats del món de les falles. Coalició Valenciana (CV) ha estat definida com una formació blavera i d'extrema dreta. De fet, el seu programa electoral per a les eleccions de 2011 (les últimes eleccions a les quals es va presentar) se centrà en la inseguretat ciutadana, la immigració il·legal, l'anticatalanisme, l'oposició a la corrupció i en la idea que "els millors serveis són els que no tenim". La presència institucional de CV no va sobrepassar l'àmbit municipal, més enllà d'un trànsfuga del PP que, durant la legislatura 2003-2007, es va passar a les files de Coalició Valenciana i que acabaria sent expulsat de la formació blavera el 2009 (Flor, 2011). El 2011 la formació cessà l'activitat i tots els membres d'aquesta tornaren a centrar les seues accions dins del Grup d'Acció Valencianista (GAV) i d'una nova agrupació d'entitats poc coneguda, la Coordinadora d'Entitats Culturals del Regne de València.

La nova dreta radical populista (2015-2020): Vox

Les eleccions generals de 2015 ja no comptaren amb la participació electoral d'Espanya2000, com tampoc amb cap presència de formacions purament blaveres en les autonòmiques. E2000 va argumentar-ho com una forma d'evitar la divisió de vots entre les forces de defensa de la unitat d'Espanya. En aquestes eleccions, antics dirigents de l'extrema dreta valenciana i del *blaverisme*, com ara Juan García Sentandreu, confluïren en Vox. La nova formació de dreta radical populista acollia bona part dels punts programàtics d'E2000 i de Coalició Valenciana.

Definició i característiques principals de Vox

Vox és una formació espanyola d'àmbit estatal, fundada l'any 2013 per exmembres del Partit Popular i altres forces de l'extrema dreta, definida com a ultradretana i ultranacionalista espanyola (Ferreira, 2019). Altrament, la natura ideològica d'aquesta nova formació genera controvèrsies: alguns sectors sostenen que Vox no és més que una versió accentuada del conservadorisme tradicional del Partit Popular, mentre uns altres consideren que és la representant de la dreta radical populista a Espanya (Ferreira, 2019). La ideologia de Vox es troba fonamentada en trets del nativisme, així com en visions autoritàries de la societat centrada en els

valors de llei i ordre (Ferreira, 2019). Aquesta formació, no obstant això, es diferencia de l'extrema dreta analitzada anteriorment en el fet que, per ara, no es coneixen accions violentes amb finalitats polítiques. Alguns autors com Ferreira (2019) la defineixen com "una organització d'ultradreta que s'ajusta a les característiques de la família de partits de dreta radical".

Alonso i Rovira (2015) apunten en el seu moment les característiques que serien les propiciatòries de l'aparició d'una formació d'aquest estil: les actituds entorn de la immigració i la desafecció política i democràtica arran de la crisi econòmica de 2007 (Ferreira, 2019). Totes aquestes característiques semblaren confluïr a mitjans de la dècada de 2010, d'aquí que Vox es presentés per primer cop a les eleccions europees de maig de 2014 sota el lideratge d'Alejo Vidal-Quadras, antic dirigent del PP. La formació no va aconseguir cap representació al Parlament Europeu, però es va quedar únicament a 2.000 vots d'obtenir-hi un escó. Pocs mesos després, Santiago Abascal, també provinent del Partit Popular, substituï Alejo Vidal-Quadras com a líder del partit (Olalla, Chueca i Padilla, 2019). Abascal havia ostentat alguns càrrecs polítics dins del PP basc i també fou promotor de la Fundación para la Defensa de la Nación Española entre 2006 i 2014. Des de 2019 també és president de la Fundación Disenso (Denaes) que actua com a *think tank* del partit.

Vox es crea l'any 2014 també en l'àmbit valencià, però la seua presència ha estat molt testimonial fins a les eleccions de 2019. A diferència d'altres partits, Vox no s'organitza en l'àmbit de comunitats autònomes (de les quals en demana la supressió), sinó en el provincial. L'any 2020, Vox va activar el procés de renovació de la presidència de la província de València després de les eleccions autonòmiques de 2019. Els candidats i caps visibles que competien per aconseguir el control de Vox en la circumscripció de València necessitaven 266 avals. Entre els candidats es trobaven José María Llanos, Juan García Sentandreu, Vicente Montáñez i Juan Ponce de Leles. José María Llanos va ser elegit com a president de la formació en la demarcació geogràfica de València, en ser l'únic que va aconseguir els avals necessaris; la resta dels candidats han estat considerats del sector crític de Llanos.

Com a resultat de les eleccions valencianes de 2019, on Vox va obtenir 281.608 vots (10,44 %), compta amb 10 diputats a les Corts Valencianes. Ana Vega Campos és la síndica i vicesecretària jurídica de la formació per Alacant; María de los Llanos Massí Linares i José María Llanos Pitarch en són els portaveus adjunts.

Perfil del votant valencià de Vox: una comparativa

Conèixer el perfil del votant d'una formació és conèixer, en gran manera, la motivació electoral d'aquest, aprofundir en el perquè del seu vot. Són nombroses les anàlisis que pretenen establir qui és el votant de Vox, tot i que realment, com podem veure, no és un votant encara definit. Les variables que ho expliquen difereixen segons la convocatòria electoral, les quals han tingut lloc totes en poc més d'un any. Així i tot, hi ha dues variables comunes en totes les anàlisis: ideologia i gènere; i una que no és comuna en totes, però que té presència en la majoria: la immigració.

Si comparem estudis que estableixen el perfil del votant de Vox en les eleccions generals de 2019 (Turnbull-Dugarte, Rama i Santana, 2020) amb dades de les eleccions valencianes de 2019 (Arreaza, 2021), hi trobem similituds, però també diferències.

Els votants de Vox a l'Estat espanyol són més joves que els de la resta de les formacions, tenen 44,4 anys de mitjana enfront dels 52 de la resta de formacions; tenen un perfil de votant masculinitzat, ajustat al de la resta de partits populistes de dretes: un 35 % de dones en componen l'electorat, enfront del 53 % de mitjana de la resta de formacions. Pel que fa al nivell d'estudis, Vox té poques possibilitats de rebre vots de persones amb un nivell acadèmic elevat (18,2 % en comparació amb el 25,5 % de mitjana d'altres formacions), però també amb un nivell d'estudis primaris (11,2 % enfront del 21,4 % de la resta). La major part de l'electorat té estudis secundaris. Els estudiants tenen més probabilitat de votar a Vox, mentre que els jubilats i els pensionistes són els que menys.

Pel que fa a l'estat civil, la majoria dels votants de Vox són solters, sobrerrepresentats enfront de la infrarepresentació dels vidus. Els autors no troben diferències estadísticament significatives quant a l'assistència a serveis religiosos, però sí que podem trobar més catòlics entre qui voten aquesta formació. En termes de renda, l'electorat de Vox es mou en rendes que van dels 1.201 € als 4.500 € mensuals. Les persones que viuen en llars sense ingressos, a més, són les més proclius a votar aquesta formació.

Quant a percepcions, veuen com a dolenta la situació econòmica, se senten exclusivament o preponderantment espanyols i aposten per una organització territorial que tendeix cap a la centralització. En el cas d'aquest electorat, a més, no hi ha cap efecte de vot ocult en les enquestes, sinó que decideix el vot més tard que la resta, tot i que no l'últim dia.

En les eleccions generals de 2019 hi hagué més votants de Vox penedits que en altres formacions, però és probable que el tornen a votar, tot i que s'apunten fugues a PP i Ciutadans.

Si estudiem el perfil del votant de Vox en l'àmbit valencià, podem concloure que la probabilitat de votar aquesta formació en les eleccions autonòmiques valencianes de 2019 també fou major entre l'electorat masculí i les persones més joves. El votant valencià de Vox és menor de 45 anys; quant a la situació laboral, hi trobem un perfil de votant que no es troba ocupat laboralment, sinó que és estudiant, jubilat, es troba a l'atur o és pensionista.

El nivell d'estudis apunta a les mateixes conclusions que en l'àmbit estatal: destaca un electorat amb un nivell d'estudis primaris o secundaris. Això el diferencia del votant d'Espanya2000, on podíem trobar un perfil més heterogeni: joves i jubilats (estudiants i jubilats en la seua situació laboral) i obrers i de classe baixa (López, 2017).

En relació amb la procedència del votant valencià de Vox, la variable de simpatia cap a les formacions, com també la relació d'aquesta amb altres extrems del model, podria apuntar que els vots a Vox provenen del PPCV. No obstant això, com que no existeixen dades en el model de referència sobre la procedència dels vots, únicament podem concloure un alt nivell de simpatia cap al PPCV per part de l'electorat valencià de Vox.

Com indica Ivarsflaten (2005), gran part dels votants de formacions d'extrema dreta actuals es troba en situació de desocupació, mentre que, tradicionalment, el PPCV ha acollit una bona part dels èxits electorals en les classes baixes. Cal destacar que el creixement reduït, però no irrellevant, d'Espanya2000 va vindre de la mà d'antics votants del PPCV, però també, com en el cas de Vox, d'abstencionistes i de nous votants. Els votants de Vox, així i tot, també mostren una simpatia cap a Ciutadans, mentre que cap a les formacions d'esquerres valencianes i que formen part de l'actual govern (PSPV, Compromís i Unides Podem) hi ha una relació inversa: com més simpatia cap a aquestes, menys probabilitat de votar a Vox.

Territorialment, el votant de Vox s'ubica principalment en la demarcació d'Alacant, on el PPCV ha obtingut històricament els majors èxits electorals i on Ciutadans ha aconseguit també un espai electoral destacat. Les comarques del sud d'Alacant són on Vox obté el nombre més gran de vots; comarques que han acollit més

immigració en les darreres dècades, que presenten elevades taxes d'atur fruit de la crisi econòmica de 2007 i que han destacat per la presència que ha tingut l'extrema dreta tradicionalment (és el cas del Baix Segura i del Vinalopó Mitjà). Aquestes comarques són on més va créixer el vot a E2000 la dècada passada (López, 2017).

L'electorat de Vox s'ubica a la dreta en l'eix ideològic i, com en les anàlisis de referència, el votant valencià de Vox tendeix cap a preferències de centralització territorial. Aquesta variable va estretament relacionada amb el fet que el votant d'aquesta formació destaca els temes relacionats amb l'Estat espanyol per a decidir el vot en les eleccions autonòmiques.

Conclusions

Durant els últims anys, les forces d'extrema dreta han experimentat un creixement exponencial i han aconseguit, fins i tot, conformar governs i governar territoris. Com hem vist en el capítol, l'extrema dreta està present al País Valencià des dels inicis de la Transició a la democràcia. No obstant això, la seua organització ha resultat, en nombroses ocasions, molt marginal electoralment i més centrada en la mobilització política, ocasionalment violenta, que en el pla no electoral. El capítol també ha assenyalat les nombroses evidències dels lligams i de les interaccions que aquestes formacions han tingut i tenen amb el *blaverisme*.

El País Valencià fou un dels territoris de l'Estat on més tensions hi hagué durant la Transició democràtica. La Batalla de València va propiciar i afavorir una presència notable de violència política que produí un important trencament polític i social de la societat valenciana. Les bones relacions i els pronòstics electorals favorables de l'esquerra valenciana i del valencianisme van remoure els sectors de la dreta que, com a resposta, van assimilar i promoure discursos anticatalanistes. Com hem vist, el *blaverisme* va sortir fonamentalment dels sectors socials i polítics espanyolistes i hereus del franquisme amb dos grans corrents. El primer, més institucional, fou representat per Unió Valenciana, que aconseguí obtenir representació institucional durant els anys 1980 i 1990. L'any 1995, UV obtingué la màxima rellevància política en ser clau per a la formació del primer govern del PP, però els problemes interns i l'estratègia de cooptació del PP deixaren el partit sense representació electoral a partir de 1999. El segon corrent, més propi de les accions de mobilització política fora de les institucions, fou canalitzat pel Grup d'Acció Valencianista (GAV). L'extrema

dreta fou incapaç d'obtenir cap mena rellevant de representació electoral, però fou particularment exitosa en les accions de mobilització política. Primer, va lluitar per ocupar els espais del *blaverisme* i, més tard, per crear sinergies.

Com hem mostrat al llarg del capítol, no tot el *blaverisme* pot ser identificat amb l'extrema dreta, però sí una bona part d'aquest. Els contactes i llaços han estat més rellevants en el pla no institucional del *blaverisme*, però comença a produir-se certa convergència també en l'àmbit electoral amb l'arribada dels anys 2000.

L'extrema dreta més organitzada arriba de la mà d'Espanya2000, que es presentà a tots els comicis des de 2003 fins al 2015, moment a partir del qual cedeix l'espai electoral a Vox, tot i que continua presentant-se a les municipals. De fet, Vox es funda al País Valencià com una formació que acull tant antics dirigents i electorat d'Espanya2000 com de les cúpules del *blaverisme*. El 2015, aquesta formació es presentà sense tindre massa èxit electoral. No obstant això, en les convocatòries electorals posteriors sí que ha obtingut una presència notable a les institucions: actualment, compta amb 10 diputats a les Corts Valencianes i acull discursos heretats tant del *blaverisme* com de l'extrema dreta.

Finalment, el capítol ha permès fer un repàs del perfil de l'electorat en les últimes eleccions autonòmiques. Pel que hem pogut veure, els votants comparteixen característiques que els relacionen amb l'antic electorat del Partit Popular de la Comunitat Valenciana, de Ciutadans i, en bona part, d'Espanya2000. No obstant això, caldrà continuar analitzant-los en futures ocasions perquè les dades que ací es presenten són encara d'un estat molt incipient de l'evolució del partit.

Referències

- Alegre, S. (2015). *Unió Valenciana: nacimiento, auge y caída de un partido (1982-2000)*. Tesis doctoral. València: UNED.
- Alonso, S i Rovira Kaltwasser, C (2015). *Spain: no country for the Populist Radical Right?* South European Society and Politics, 20: 1, 21-45.
- Arreaza, I (2021). *Radiografia de l'extrema dreta valenciana. Una anàlisi del perfil del votant de Vox*. Treball de Fi de Màster. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Betz, H.G (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bodoque, A (2000). *Partits i conformació d'elits polítiques autonòmiques. Transició política i partits polítics al País Valencià*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, Working Paper, núm.183.
- Bodoque, A (2009). «Unió valenciana (1982-2008): una aproximación» en *Papers. Revista de Sociología*, 2009, núm.92.
- Bodoque, A, (2011). «El model valencià de política lingüística». *Revista Llengua i Dret*, núm 56.
- Català, L (2012). *Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El cas valencià: discursos polítics sobre la identitat valenciana entre els militants de base del Bloc, EUPV i PSPV-PSOE*. Tesis doctoral. Sant Vicent del Raspeig: Universitat d'Alacant.
- Carratalà, A. i Palau Sampio, D (2020). «Discursos en competencia en la derecha política valenciana: comunicación y estrategia ante las elecciones autonómicas de 2019». *Debats. Revista de cultura, poder y sociedad*, 134 (1).
- Casals, X (2009). *La Plataforma per Catalunya: la eclosión de un nacional-populismo catalán (2003-2009)*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Casals, X (2013). *El pueblo contra el Parlamento. El nuevo populismo en España, 1989-2013*, Barcelona: Pasado Presente.

Casals, X (14 d'octubre de 2018). Claves para comprender el ascenso de Vox. Blog de Xavier Casals. Recuperat el 3 de març de 2021 de: <https://xaviercasals.wordpress.com/2018/10/14/claves-para-comprender-el-ascenso-de-vox/>

Cucó, A (1977). *El valencianisme polític, 1874-1939*. Barcelona: Ariel.

Cucó, A (1989). *País i estat: la qüestió valenciana*. València: Tres i Quatre.

Cucó, A (2002). *El roig i el blau. La transició al País Valencià*. València: Tàndem.

Ferreira, C (2019). «Vox como representante de la derecha radical en España: un estudio sobre su ideología». *Revista Española de Ciencia Política* (51), 73-89.

Flor, V (2009). *L'anticatalanisme al País Valencià: Identitat i reproducció social del discurs del blaverisme*. Tesis doctoral. València: Universitat de València.

Flor, V (2011). *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, editorial Afers. Catarroja: Editorial Afers

Gallego, F (2006). *Una patria imaginada. La extrema derecha española (1973.-2005)*. Madrid: Síntesis.

Garrido, L (27 de desembre de 2002). "Una juez investiga la relación del GAV con sabotajes impunes." *El País*. Recuperat el 27 de març de 2021: https://elpais.com/diario/2002/12/27/cvalenciana/1041020289_850215.html

Ivarsflaten, E. (2005). «The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success». *European Journal of Political Research*, 44 (3): 465-492.

Llei 15/2008, de 5 de desembre, de la Generalitat Valenciana, d'Integració de les Persones Immigrants en la Comunitat Valenciana. Diari Oficial número 5.911, de 11 de desembre de 2008.

López, A (2017). *España2000, la evolución de la derecha radical valenciana (2003-2015)*. Tesis Doctoral. València: Universitat de València.

Mammone, A, Emmanuel, G & Jenkins, B. (2012). *Mapping the Extreme Right in*

Contemporary Europe: From Local to Transnational. London: Routledge.

Millas, J. (21 de setembre de 1976). Suspendida «La trobada dels pobles» por la presencia de banderas. El País.

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Patiño, D (2019). *L'aparició del discurs anticatalanista al País Valencià (1975-1982). El futbol com a via per a la construcció del discurs anticatalanista al País Valencià*. Treball de Fi de Màster. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

Sánchez, D & Rodríguez, E. (2012). «La extrema derecha en Facebook. España2000 y Democracia Nacional durante la campaña electoral de 2011» *Revista Mediterránea de Comunicación Social*, 4 (1): 251-258.

Sebastià, J. (26 de febrer de 1990). Els negocis de José Luís Roberto. El Temps. Recuperat el 20/01/2021: <https://www.eltmps.cat/article/1341/els-negocis-de-jose-luis-roberto>

Turnbull-Dugarte, S; Rama, J & Santana, A (2020). «The Baskerville's dog suddenly started barking: voting for Vox in the 2019 Spanish general elections». *Political Research Exchange*, 2:1.

Viadel, F. (2006). «No mos fareu catalans», *història inacabada del blaverisme*. València: Universitat de València.

Viadel, F. (2017). «País Valencià, una extrema dreta que ve de lluny». Eines, número 29.

Viñas, C (2004). *Skinheads a Catalunya*. Barcelona: Columna.

Viñas, C (2013). «De l'extrema dreta al nacional-populisme. Una síntesi històrica (1931-2013)». *Revista diversa* (4), pàgs 42-70.

Annex

Taula 1. Evolució dels resultats d'Espanya2000 en les eleccions generals (2004-2011)

Convocatòria electoral	Nombre de vots	% de vots
2004	4.231	0,02 %
2008	6.906	0,03 %
2011	9.266	0,04 %

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Ministeri d'Interior.

Taula 2. Evolució dels resultats d'Espanya2000 en les eleccions autonòmiques valencianes (2003-2015)

Convocatòria electoral	Nombre de vots	% de vots
2003	2.650	0,11 %
2007	5.934	0,24 %
2011	12.191	0,49 %
2015	7.456	0,27 %

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Ministeri d'Interior.

Taula 3. Evolució dels resultats d'Espanya2000 en les eleccions municipals (2003-2019)

Convocatòria electoral	Nombre de vots	% de vots
2003	998	0,005 %
2007	3.790	0,01 %
2011	8.066	0,04 %
2015	5.591	0,025 %
2019	3.627	0,015 %

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Ministeri d'Interior.

Taula 4. Comparativa resultats eleccions autonòmiques valencianes entre Vox i España2000 (2011-2019)

	ESPAÑA2000		VOX	
	Nombre votants	% votants	Nombre votants	% votants
Autonòmiques 2011	12.191	0,48 %	No existeix la formació	
Autonòmiques 2015	7.509	0,31 %	10.336	0,42 %
Autonòmiques 2019	No s'hi presenten, sols a les municipals		281.608	10,44 %

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Ministeri d'Interior.

Conclusions

La quarta onada de la dreta radical al sud d'Europa

Oscar Barberà

Introducció

L'impacte polític de la Gran Recessió ha centrat una part important de la reflexió acadèmica més recent, particularment al sud d'Europa. Gran part d'aquestes anàlisis s'ha centrat en els moviments de protesta i en els nous partits polítics sorgits en els darrers anys (Bosco i Verney, 2017; della Porta *et al.*, 2017; Morlino i Raniolo, 2017; Kriesi *et al.*, 2020). Tot i existir algunes primeres reflexions comparades sobre les transformacions organitzatives i polítiques de la dreta radical al sud d'Europa, moltes de les anàlisis es limiten encara a l'àmbit electoral (Ruzza, 2018; Mendes i Dennison, 2021).

L'objectiu d'aquest text és, a partir de les reflexions de la resta de capítols del llibre, donar una visió comparada de la quarta onada de la dreta radical al sud d'Europa (França, Espanya, Grècia, Itàlia i Portugal). Per a això, el capítol està ordenat en

tres grans apartats. En el primer s'exploren els canvis que s'han produït en l'oferta política, donant compte de les transformacions dels vells partits i de l'aparició de nous actors, i avaluant-ne la rellevància política. El segon apartat està dedicat a analitzar les principals interpretacions que la literatura ha fet sobre les raons de la marginalitat de la dreta radical fins a la Gran Recessió. També pretén ajudar a entendre quins factors han estat rellevants per al seu creixement al llarg de la primera dècada del segle XXI. El tercer apartat tracta de fer un balanç qualitatiu de la influència d'aquests partits en l'articulació del debat públic i en la competició electoral, així com en les polítiques públiques i, de manera més general, en el conjunt del sistema polític. El text acaba amb unes reflexions finals en forma de conclusions.

La vella i la nova dreta radical al sud d'Europa a partir de la Gran Recessió

La influència de la Gran Recessió en l'oferta política de la dreta radical al sud d'Europa ha estat molt rellevant. Tanmateix, la connexió no és tan directa com podríem imaginar. En aquest apartat s'exploren les principals transformacions organitzatives, ideològiques o en l'estratègia política d'alguns dels actors més importants de la tercera onada, que han continuat estant rellevants a partir de la crisi de finals dels anys 2000. També s'introdueixen els nous actors que han aparegut al llarg d'aquests anys en països com Espanya o Portugal. Finalment, s'analitza la influència que aquests partits han exercit en els respectius sistemes de partits.

La transformació dels vells actors

La transformació en l'espai de la dreta radical ha estat més que notable a Itàlia. Tanmateix, l'evolució d'aquest espai no està tan directament vinculada a les conseqüències de la Gran Recessió com a les transformacions del sistema de partits italià. En tot aquest procés de canvi, els partits polítics han comptat amb el sòlid suport d'una galàxia heterogènia de grups cles de dreta radical que han operat tan presencialment com en línia (Caiani i Carvalho, en aquest volum). Les eleccions de 2013, les primeres des de l'inici de la crisi, van suposar un important càstig per als partits de dretes que havien donat suport a les polítiques d'austeritat. A més, en el cas de la *Lega Nord*, les eleccions de 2013 no van anar bé per culpa d'una greu crisi interna que acabà amb la dimissió del seu líder històric, Umberto Bossi, i amb la seua substitució per un candidat de circumstàncies. Després de les eleccions de

2013, el partit escollí Matteo Salvini i apostà per un important canvi d'estratègia. Aprofitant la progressiva retirada política de Berlusconi, Salvini intentà liderar l'espai de la dreta al conjunt del país. Per a això, promogué el canvi de nom del partit, que eliminà "Nord" del seu logo, i creà un partit germà, *Noi con Salvini*, per a implantar-se en la resta d'Itàlia. En les darreres eleccions de 2018, la *Lega* s'ha convertit en el soci majoritari de la coalició de centredreta, per davant de *Forza Italia*. Com han mostrat Caiani i Carvalho, aquest canvi estratègic anà aparellat d'un important canvi discursiu, que se centrà en la immigració i l'euroescepticisme, en comptes de criticar l'elit política de Roma. I també en un reeixit ús de la comunicació digital. En l'àmbit ideològic, els canvis foren menors, ja que el partit mantingué els postulats nativistes, populistes i il·liberals. Tampoc es produïren grans canvis organitzatius, ja que la *Lega* es mantingué com un partit de masses amb una estructura de funcionament federal (Caiani i Carvalho, en aquest volum).

A França també s'han produït importants transformacions dins del *Front National*. Els mals resultats en les eleccions presidencials de 2007 van afavorir la retirada de Jean-Marie Le Pen. En el congrés de 2011, la seua filla, Marine Le Pen, fou escollida per a liderar el partit. Sota la nova direcció, el FN inicià un procés de major professionalització i centralització organitzativa que anà lligat a la personalització dels missatges al voltant de la nova líder. Aquests canvis també estigueren vinculats a una nova estratègia adreçada a "desdemonitzar" el partit. Per a això, es rebaixà el discurs més extremista i el nativisme per a promoure l'etnodiferencialisme. També es marcaren distàncies amb els grups neofeixistes de la seua òrbita, o s'incorporaren candidats més joves i figures externs al partit (Kelbel i Lanzzone, en aquest volum). La culminació d'aquest procés arribà l'any 2018, quan el FN canvià el seu nom a *Rassemblement National* (RN) amb l'objectiu d'intentar esdevenir el principal partit de la dreta francesa. Vinculat a aquesta estratègia de "desdemonització", a partir de les europees de 2014, el FN començà a definir aliances en el Parlament Europeu. El 2015 va liderar la formació d'un nou grup parlamentari amb la *Lega* i el partit britànic *UK Independence Party*. En les europees de 2019, el RN va revalidar la seua aliança amb la *Lega* incorporant-hi altres partits com *Alternative für Deutschland* (Kelbel i Lanzzone, en aquest volum).

Finalment, a Grècia, les transformacions han estat més limitades per la continuïtat formal del partit Alba Daurada (*Χρυσή Αυγή*, *Chrysí Avgí* en grec) i del seu líder Nikos Michaloliakos, que ha construït el partit sobre bases d'una organització fortament personalista. Tot i el seu origen i la seua activitat política extraparlamentària durant la dècada de 1980 i de 1990, fins a l'any 2007 Alba Daurada no decidí començar a competir electoralment (Ellinas, 2013). Els resultats inicials no foren bons, però

el 2010 aconseguí entrar en l'ajuntament d'Atenes, el que propicià un augment de l'atenció mediàtica a escala nacional i li permeté aconseguir representació en les eleccions generals de 2012. Els plantejaments ideològics del partit estigueren inicialment orientats cap a postulats neonazis i obertament antisemites, acompanyats per l'ús de la violència política i d'una retòrica fortament inspirada en els principis del populisme (el poble, les elits corruptes, etc.). A més, el partit es definí com a anticomunista i radicalment en contra dels rescats. (Ellinas, 2013; Georgiadou, 2013). En un context de forta crisi política i d'erosió dels dos principals partits en el govern, Alba Daurada va arribar a obtenir la tercera posició en les eleccions generals de 2015 (Vasilopoulou i Halikiopoulou, 2015). Tanmateix, a partir de mitjans dels anys 2010, els problemes judicials del partit per actes de violència política s'accentuaren. En les eleccions de 2019, el partit es quedà sense representació parlamentària i, poc després, tota la direcció (incloent-hi el mateix líder del partit), fou condemnada per pertinença a organització criminal.

L'arribada de nous actors

Una novetat parcial en la transformació del sistema de partits Italià durant la Gran Recessió fou la creació de *Fratelli d'Italia* (Fdl). Tot i que, formalment, es pot considerar un nou partit, Fdl és un clar hereu de l'*Alleanza Nazionale* (AN). La discontinuïtat formal es deu al fet que AN inicià un procés de convergència organitzativa amb la *Forza Italia* de Berlusconi. El nou partit, *Il Popolo della Libertà* (PdL), es mantingué unit durant uns pocs anys fins que, a les portes de les eleccions de 2013, una part dels antics membres d'AN s'escindiren per a crear *Fratelli d'Italia*. La continuïtat organitzativa entre Fdl i AN s'aprecia pel manteniment d'uns principis i d'una retòrica inspirats en el neofeixisme i pensats per atreure tant les noves generacions com els nostàlgics. Ara bé, en aquest procés de reconstitució, Fdl s'encomanà a la celebració de primàries com un dels nous trets d'identitat organitzativa. I, en aquests anys, emergí també un nou lideratge, el de Giorgia Meloni, que des de 2014 és al capdavant del partit (Caiani i Carvalho, en aquest volum).

Com han indicat Marchi i Lisi en el seu capítol, la principal novetat en la dreta radical portuguesa es produeix a partir de les eleccions municipals de 2017, on un alcalde díscol del conservador *Partido Social Democrata* (PSD), André Ventura, es popularitzà pel seu discurs nativista contra la immigració i les minories ètniques. Ventura actuà com un emprenedor polític i impulsà, primer, una facció interna per a canviar la línia estratègica del PSD per a, després, afavorir una escissió per a registrar *Chega* com a partit polític. Organitzativament, *Chega* es constituí com un partit

molt personalista sota el lideratge carismàtic de Ventura. El congrés de fundació se celebrà el juny de 2019 i s'hi observà la confluència amb alguns dels principals intel·lectuals de la *nova dreta* portuguesa. Tot i que el procés de desenvolupament del partit és encara molt incipient, el discurs de *Chega* s'ha centrat en una retòrica populista en contra de l'establishment polític portuguès (per exemple, reclamant una reforma presidencialista del sistema polític), contra les polítiques d'igualtat o els temes de llei i ordre. En canvi, difícilment podríem classificar el partit com a euroescèptic. *Chega* també ha destacat per un notable domini de les xarxes socials, però especialment en la televisió esportiva, on Ventura feia de comentarista (Marchi i Lisi, en aquest volum). Des de l'inici, *Chega* va impulsar coalicions amb altres petits partits de dretes portuguesos. Això obeí a raons legals perquè, en aquells moments, el partit no estava encara legalitzat i calien diversos partits per a formar coalicions vàlides de cara a les eleccions europees. L'estratègia de coalicions no fou suficient perquè *Bastal*, el nom amb què competí en les europees de 2019, aconseguí cap escó. Aquesta aliança no tingué una acceptació fàcil per part d'alguns socis, com el *Partido Popular Monárquico* (PPM) i *Democracia21*, que se'n desvincularen de cara a les eleccions legislatives de 2019. D'altra banda, *Chega* no ha tancat cap aliança amb el que fou el principal partit de dreta radical de la tercera onada, el *Partido Nacional Renovador* (PNR), que ha perdut suport electoral i segueix sense haver aconseguit representació parlamentària (Marchi i Lisi, en aquest volum).

A Espanya, la principal transformació en la dreta radical es produeix amb l'aparició de Vox l'any 2013. En els seus orígens, el partit va néixer com una escissió d'algunes personalitats destacades del Partido Popular per desacords amb l'estratègia acomodaticia seguida per Mariano Rajoy, en aquells moments president del govern, en la política econòmica i de reformes institucionals. Els escindits proposaven reformes més centralitzadores respecte al funcionament de l'Estat autonòmic, idees més neoliberals en política econòmica i nous mecanismes democràtics de regeneració dels partits polítics (Barrio, en aquest volum; López i Borràs, en aquest volum). Les propostes de Vox estaven dirigides a atreure un grup cada vegada més creixent d'electors conservadors desencantats del PP, no a captar els nínxols tradicionals de votants de la dreta populista (Acha, 2021; Jaráiz, Cazorla i Pereira, 2021; Oliván, 2021). En les eleccions europees de 2014 no va aconseguir representació, el que va deixar el projecte en via morta durant uns anys. En aquest temps, el líder inicial del partit dimití i Santiago Abascal en prengué el relleu i li donà una orientació més clarament encarada a temes de llei i ordre (provida, en contra de les polítiques d'igualtat) i a demanar la supressió de l'Estat autonòmic (Gallardo, en aquest volum). Abascal promogué un ús professional de les xarxes socials per a difondre el seu discurs on, a partir de 2016, intentà copiar sense molt

d'èxit la retòrica sobiranista de Trump. També impulsà una aproximació als partits i grupuscles de dreta radical representats per Plataforma per Catalunya o Espanya 2000, que no tardaren a dissoldre's dins del partit (Barrio, en aquest volum; López i Borràs, en aquest volum; Arreaza, en aquest volum). Vox aprofità la finestra d'oportunitat que arribà a partir de 2018, quan el PP perdé el govern per diversos escàndols de corrupció i s'obrí una carrera successòria que l'afeblí electoralment. L'accés a la representació en unes eleccions regionals parcials a Andalusia fou suficient per a donar-li l'atenció mediàtica que necessitava per tal de projectar-se a escala nacional. En les eleccions generals de la tardor de 2019, Vox aconseguí ser la tercera força política en el parlament espanyol.

Taula 1. Principals característiques dels partits de dreta radical al sud d'Europa a partir de la Gran Recessió

Partit	Nou	Representació	Líder principal	Ideologia	Altres temes
AD (G)	No	L (2012-19) E (2014-)	N. Michaloliakos	Nativista Populista	
Fdi (I)	Sí*	L (2013-) E (2019-)	G. Meloni	Nativista Populista	
Chega (P)	Sí	L (2019-)	A.Ventura	Nativista Populista	Llei i ordre, anticorrupció
Vox (E)	Sí	L (2019-)	S. Abascal	Nativista Populista	Llei i ordre
FN/RN (F)	No	L (2012-) E (1984-)	M. Le Pen	Nativista Populista	Euroescèptic
Lega (I)	No	L (1992-) E (1989-)	M. Salvini	Nativista Populista	Euroescèptic

Font: Elaboració pròpia. L: Eleccions legislatives; E: Eleccions europees
 Legenda: Fdi: Fratelli d'Italia; FN: Front Nacional, AD: Alba Daurada (Χρυσή Αυγή, Chrysi Avgí, en grec)

Els nous llinars institucionals de la dreta radical a partir de la Gran Recessió

Fins ara, ens hem fixat en les transformacions organitzatives, els canvis en el lideratge, en la marca o en el discurs dels principals partits de la dreta radical de la tercera onada, que encara són rellevants en la quarta onada que analitzem en aquestes conclusions. A més, ens hem fixat en característiques organitzatives, del lideratge i del discurs dels nous partits de dreta radical que han aparegut en

els darrers anys. En canvi, fins ara no hem fet cap mena de consideració sobre la importància que aquests partits han tingut en els respectius sistemes de partits.

Per a fer-això, cal considerar les trajectòries polítiques des de l'inici de la Gran Recessió fins a l'actualitat. La literatura sobre els tipus de llandars institucionals que poden creuar els partits polítics al llarg de la seua evolució política es remunta a l'obra seminal de Duverger o de Sartori (Duverger, 1954; Sartori, 1976), però ha estat adaptada posteriorment per diversos autors (Pedersen, 1982; Deschouwer, 2008; Elias i Tronconi, 2011). Aquests han tendit a coincidir en el fet que els partits superen diversos llandars a mesura que van guanyant importància dins del sistema de partits. Tot i que hi ha algunes discrepàncies sobre el nombre, alguns dels principals llandars identificats per la literatura són: el llandar de declaració, que es produeix quan el partit anuncia la intenció de registrar-se davant de les autoritats electorals; el llandar d'autorització, que es correspon al moment en què les autoritats electorals autoritzen el registre efectiu del partit. Aquestes dues primeres etapes són relativament indiferents per a aquells partits que tenen prou de suport electoral i que no qüestionen l'establishment, però són més problemàtiques de superar per a alguns partits com els que estudiem en aquest volum. La tercera etapa, el llandar de representació, arriba quan el partit aconsegueix tindre presència en l'àmbit parlamentari. El pas de la política extraparlamentària a la institucional ha estat assenyalat per la literatura com un dels més importants en tots els partits polítics. L'etapa següent, el llandar de rellevància, és la més controvertida de totes perquè es refereix a la capacitat del partit per a influir sobre els partits en el govern, i aquesta influència es pot exercir de formes molt variades. Finalment, s'accedeix a la màxima incidència institucional, o llandar de govern, en formar part dels partits que integren el màxim òrgan de l'executiu. El pas d'un llandar a l'altre sol anar acompanyat de notables conseqüències organitzatives i en l'estratègia política dels partits. Però aquests canvis no són sempre lineals i també poden revertir-se, el que permet identificar, alhora, diverses trajectòries vitals. A més, en sistemes multinivell, l'anàlisi dels llandars pot estendre's a diferents arenes polítiques (regional, nacional, europea, etc.).

En el cas dels partits que analitzem en aquestes conclusions, tant les trajectòries vitals com els màxims llandars aconseguits han variat substancialment (Taula 2). Com que el criteri per a seleccionar-los és fixar-se en aquells partits que, com a mínim, han obtingut representació parlamentària a escala nacional, la taula no inclou columnes dedicades als llandars de declaració i d'autorització. Una ullada ràpida a la taula ens mostra com els partits de dreta radical italians són els que han estat més influents en el que portem d'aquesta quarta onada. En la legislatura que començà l'any 2018, la *Lega* arribà a tindre representants en el govern nacional,

i *Fratelli d'Italia* jugà un paper de suport en el parlament. A banda del cas italià, destaca la creixent rellevància del FN/RN liderat per Marine Le Pen, que aconseguí passar a la segona volta de les presidencials franceses dels anys 2012 i 2017. La resta dels partits del sud d'Europa no han arribat a tindre rellevància en l'àmbit parlamentari ni presència en el govern. Tanmateix, cal considerar que aquest no és el panorama en altres arenes polítiques com la regional o la presidencial: a escala regional, partits com Vox o el *Rassemblement National* (RN) han aconseguit una enorme rellevància política.

Les trajectòries vitals d'aquests partits també han estat prou diferents. *Fratelli d'Italia* i la *Lega* tenen una presència constant en el parlament italià des de fa anys. A més, com han explicat Caiani i Carvalho en el seu capítol, la *Lega* ja havia participat en el govern italià durant els governs de Berlusconi (Bulli i Tronconi, 2011). Per altra banda, després de bastants anys presentant-se a les eleccions sense aconseguir representació parlamentària, *Alba Daurada* va entrar en el parlament grec durant els moments àlgids de la crisi del deute sobirà, presència que va mantindre fins a les eleccions de 2019, quan va perdre la representació. A França, el FN/RN havia tingut una presència intermitent i molt testimonial en l'assemblea nacional francesa abans de la Gran Recessió. A partir de les eleccions de 2012, la presència segueix sent molt minvada, però és més estable i, sobretot, destaca pel protagonisme en les eleccions presidencials. A Espanya, Vox no fou capaç de passar el llindar de representació en les eleccions generals de 2015 i de 2016, però, després d'uns anys com a partit extraparlamentari, sí que ho aconseguí en les dues eleccions legislatives de 2019. La trajectòria més breu des de la seua creació fins a passar el llindar de representació és la del *Chega* portuguès, que aconseguí un escó per al seu líder en les primeres eleccions parlamentàries a les quals es presentà.

Taula 2. Màxim llindar institucional assolit pels diferents partits de dreta radical del sud d'Europa a partir de la Gran Recessió.

	Representació	Rellevància	Govern
Itàlia		FdI (2018-)	<i>Lega</i> (2018-19)
França		FN/RN (2012-)	
Grècia	AD (2012-19)		
Portugal	<i>Chega</i> (2019)		
Espanya	Vox (2019)		

Font: Elaboració pròpia. Llegend a Taula 1.

De la marginalitat al protagonisme: interpretacions

Com hem assenyalat en la introducció d'aquest volum, la dreta radical ha estat més aviat dèbil al sud d'Europa (von Beyme, 1988; Hainsworth, 1992; Davis, 1998; Ignazi, 2003; Ruzza, 2018). D'ahí que bona part de les aproximacions s'hagen centrat a explicar les raons de la seua marginalitat en els respectius sistemes de partits. Ara bé, com hem vist més amunt, el pes d'aquests nous i vells partits ha augmentat a partir de la Gran Recessió. Això ha incitat a reflexionar sobre el seu creixement. La primera part d'aquest apartat està dedicada a analitzar de manera comparada els factors que han limitat l'ascens de la dreta radical al sud d'Europa. La segona tracta de donar compte d'aquells aspectes que n'han pogut afavorir l'ascens en els darrers anys.

Factors que tradicionalment han limitat el creixement de la dreta radical al sud d'Europa

Des de la literatura comparada s'han assenyalat diverses interpretacions per a intentar entendre el paper més bé marginal que tradicionalment han tingut els partits de dreta radical al sud d'Europa. La majoria d'aquestes teories han combinat diversos conjunts de factors centrats en els ciutadans (demanda) o en les institucions o actors polítics (oferta) (Ignazi, 2003; Alonso i Rovira Kaltwasser, 2015; Ruzza, 2018; Mendes i Dennison, 2021).

Un aspecte que han tendit a assenyalar bona part dels estudis comparats és el paper que han tingut els llegats polítics dels règims autoritaris a l'hora de dificultar l'ascens de partits d'ultradreta. Tots els països de l'Europa del Sud, fins i tot els que van democratitzar-se durant la dècada de 1970 (Espanya, Grècia, Portugal), van desenvolupar ràpidament actituds de suport cap a la democràcia i les seues institucions. A més, la satisfacció amb la democràcia va augmentar de manera general durant els anys de consolidació democràtica, especialment durant el creixement econòmic de mitjans de la dècada de 1990 fins a finals dels anys 2000 (Morlino & Montero, 1993; Montero Gibert, Zmerli & Newton, 2008; Quaranta, 2018). Tot i que les experiències de Transició a la democràcia foren diferents en els casos espanyol, portuguès o grec, la durada dels règims autoritaris, així com el relatiu poc temps passat després de la darrera experiència autoritària, expliquen sens dubte les reticències dels ciutadans cap a uns partits que, com ja hem assenyalat en la introducció i veurem més avall, sovint s'han basat en plantejaments nostàlgics (Ellinas, 2013, Marchi i Lisi; en aquest volum; López i Borràs; en aquest volum; Barrio, en aquest volum).

El discurs nativista basat en la xenofòbia i en la culpabilització cap als immigrants també ha topat amb problemes en els diversos països del sud d'Europa. En termes generals, bona part d'aquests països foren, durant dècades, països d'emigració més que de recepció d'immigrants. Ara bé, en aquest punt, les diferències entre països han estat més grans degut a diverses circumstàncies històriques. La importància de la immigració ha estat més destacada a França per les dinàmiques migratòries derivades dels processos de descolonització de la postguerra. D'altra banda, molta de la immigració compartia elements comuns, com la llengua. En la resta de països, el llegat colonial pot haver tingut certa ascendència a l'hora d'afavorir els fluxos migratoris, però aquests foren molt menors fins als anys 1990 (Bleich, 2005).

L'Europa del Sud ha estat receptora de moltes de les polítiques desenvolupades per les institucions europees. La Política Agrícola Comuna ha estat molt rellevant a França, però també a altres països com Espanya. Les noves democràcies que van incorporar-se a les institucions europees a partir dels anys 1980 van ser, durant dècades, receptores de grans quantitats de fons de cohesió. D'ahí que l'euroescepticisme que ha caracteritzat altres partits de la dreta radical a Europa no tingués més dificultats per a arrelar-se en els països del sud (Verney, 2011).

En canvi, l'existència de sentiments de desafecció caracteritzats pel desinterès en la política o la desconfiança en els actors polítics ha tendit a romandre com un caràcter estructural de la cultura política al sud d'Europa (Torcal i Montero, 2006; Torcal i Magalhães, 2009). Aquests elements permetien un cert marge d'acció per a opcions populistes que tractaren de canalitzar o de mobilitzar la recurrent desconfiança dels ciutadans cap als polítics i la política. També podrien contribuir a això les limitacions en el desenvolupament de l'Estat al sud d'Europa. Les limitacions o la ineficàcia de les polítiques públiques, l'existència de xarxes clientelars o la corrupció podrien servir per a alimentar aquests moviments de protesta (Diamandouros i Gunther, 2001; Gunther, Diamandouros i Sötēropoulos, 2006). Tanmateix, la mobilització d'aquest descontentament ha estat possible des de moviments de protesta tant d'esquerra com de dreta.

Finalment, el pes de les institucions religioses al sud d'Europa, particularment de l'Església catòlica, ha estat un aspecte que ha tendit a afavorir l'autoreproducció dels valors d'autoritarisme social (dit altrament, de llei i ordre). El pes de la religiositat ha anat perdent rellevància a mesura que aquests països s'han anat desenvolupant, però moltes d'aquestes societats han acostumat a avançar més lentament que les del nord en l'adscripció a valors postmaterialistes. Tot això ha dificultat que s'haja pogut activar una divisòria política d'arrel materialista/postmaterialista.

Pel que fa a l'oferta política, algunes de les principals explicacions de la debilitat de la dreta radical al sud d'Europa tenen a veure amb les maneres en què l'estructura de les divisòries polítiques ha tendit a obstruir el creixement electoral d'aquests partits. La importància del conflicte entre l'esquerra i la dreta en bona part d'aquests països, així com les dificultats per a articular conflictes alternatius segurament contribueixen a explicar les limitacions de creixement de la ultradreta en aquests països (Ignazi, 2003; Lisi, 2019). Com hem assenyalat, França és possiblement la principal excepció degut a la importància de la immigració procedent de les antigues colònies. En el cas espanyol, la literatura sol assenyalar, a més, la coexistència de la divisòria esquerra/dreta amb el conflicte centre-perifèria (Rodríguez-Teruel *et al.*, 2019). La rellevància dels dos conflictes ha tendit a limitar la presència de partits d'ultradreta perquè les apel·lacions nativistes dels partidaris del centre han acostumat a alienar el suport dels nativistes de la perifèria (Alonso i Rovira Kaltwasser, 2015). Itàlia també ha constituït una excepció singular gràcies a la capacitat de la *Lega* per a combinar exitosament l'etnonacionalisme i el nativisme (Ignazi, 2005; Ruzza, 2018).

La importància del sistema electoral com a barrera per a l'accés dels partits d'ultradreta ha estat evident en molts dels països de l'Europa del Sud, com en els casos francès, espanyol i portuguès. Com ha assenyalat el capítol de Kelbel i Lanzone, a França, el *Front National* va accedir al parlament nacional gràcies a la introducció de mecanismes proporcionals en la legislació electoral dels anys 1980 i va perdre la representació en tornar al sistema majoritari de doble volta. També, en el cas francès ha estat rellevant el mecanisme de les *triangulaires*, que ha permès al FN/RN accedir a la segona volta de les diverses eleccions pel fet de superar un llindar mínim en la primera. A Espanya, la xicoteta magnitud de molts districtes, combinada amb el sistema d'Hondt, ha estat tradicionalment assenyalada com un dels principals obstacles per a l'entrada o la consolidació de nous partits al parlament nacional (López i Borràs, en aquest volum; Barrio, en aquest volum). D'igual manera, en el cas de Portugal, Marchi i Lisi han explicat com el sistema electoral ha tendit històricament a dificultar l'accés dels partits d'ultradreta al parlament. No és estrany, en aquest sentit, que molts d'aquests partits acostumen a accedir per primer cop a la representació política en les eleccions al Parlament Europeu, que tendeixen a tindre un sistema electoral molt més proporcional i que, a més, poden capitalitzar l'efecte derivat de segon ordre d'aquest tipus d'eleccions (Reif i Schmitt, 1980).

Un altre factor també destacat pels diversos autors d'aquest volum té a veure amb la fortalesa i les estratègies de competició dels partits de dreta. En el cas italià, Berlusconi va arribar a diversos acords amb l'*Alleanza Nazionale* i amb la *Lega Nord*

per tal de governar amb aquests partits. De tota manera, l'ascendent del líder de *Forza Italia* va permetre mantindre subordinats els partits d'ultradreta italians durant més de dues dècades (Ruzza 2018, Caiani i Carvalho, en aquest volum). En el cas grec, la implantació electoral de Nova Democràcia (*Nέα Δημοκρατία*, *Néa Dimokratía* en grec) també va servir per a contindre l'avanç d'Alba Daurada (*Χρυσή Αυγή*, *Chrysí Avgí* en grec), que fou incapaç d'entrar en el parlament grec fins a l'any 2012 (Ellinas, 2013). Finalment, a Espanya, l'estratègia electoral *catch-all* del *Partido Popular* també ha estat assenyalada com un dels principals factors que va dificultar l'ascens de la ultradreta (Casals, 2005; Alonso i Rovira Kaltwasser, 2015, Barrio, en aquest volum; López i Borràs, en aquest volum). En el cas francès, la dreta moderada utilitzà els acords electorals amb el FN/RN com una eina per a intentar evitar les victòries de l'esquerra. A partir de les eleccions presidencials de 2002, moment en què Jean Marie Le Pen va aconseguir arribar a la segona volta, els partits francesos van canviar d'actitud cap al FN, fet que va contribuir al seu estancament electoral durant gairebé una dècada. De fet, el ressorgiment del FN/RN a finals dels anys 2000 començà a produir-se, entre altres raons, pel canvi d'estratègia electoral de la *Union pour un Mouvement Populaire* (UMP) de Sarkozy, adreçada a captar part dels electors més dretans (Kelbel i Lanzzone, en aquest volum).

Finalment, un altre aspecte rellevant és el que es refereix a les estratègies polítiques i electorals dels partits de dreta radical del sud d'Europa. Com hem indicat en la introducció d'aquest volum, el pes dels llegats dictatorials afavorí que molts dels partits d'ultradreta del sud d'Europa optaren per discursos polítics nostàlgics centrats a reivindicar el passat autoritari. La renovació d'aquests discursos tendí a fer-se més lentament en uns països que en altres, el que possiblement ajuda a entendre les diferències en l'evolució electoral (Ignazi, 2003). En aquest sentit, el cas francès és el més paradigmàtic pels seus esforços de renovació, que ja començaren en els anys 1970. En canvi, els partits d'ultradreta a Espanya, Portugal o Grècia tingueren, fins fa pocs anys, moltes dificultats per a reorientar l'estratègia política cap a nous plantejaments polítics. Uns altres factors d'importància més relativa tenen a veure amb el tractament rebut durant les respectives transicions o processos de consolidació democràtica i amb el seu grau de fragmentació. La persecució inicial d'aquests partits a Portugal fou un element que limità les seues possibilitats d'èxit posteriors (Marchi i Lisi, en aquest volum); en canvi, la fragmentació constituí un mal endèmic dels partits d'ultradreta espanyols des dels primers anys de la Transició (López i Borràs, en aquest volum, Arreaza, en aquest volum). La fragmentació produïda per diverses escissions del FN en limità considerablement les possibilitats electorals durant els anys 2000 (Kelbel i Lanzzone, en aquest volum).

Elements que propicien la rellevància dels partits de dreta radical

A partir de la crisi econòmica de 2008, comencen a produir-se canvis importants en l'orientació de les polítiques públiques dels països del sud d'Europa. Alguns d'ells, a més, han de fer front a un període de forta inestabilitat política que té lloc als països fronterers del mediterrani sud i oest. Tot això ha produït certs canvis actitudinals que podrien haver afavorit la permeabilitat cap als discursos dels partits de la dreta radical a partir de la Gran Recessió. D'altra banda, la literatura ha tendit a constatar que l'impacte de la crisi en els nous partits polítics ha estat més bé indirecte. El descontentament social amb la gestió feta pels principals partits de govern i els problemes interns (lideratge, corrupció) que aquests pateixen durant els anys 2010 és el que ha creat la finestra d'oportunitat sobre la qual han crescut els nous partits de dreta i d'esquerra radical al sud d'Europa.

L'aplicació de polítiques d'austeritat, juntament amb les investigacions sobre els desgavells en la gestió governamental i l'exposició per part dels mitjans de comunicació de pràctiques clientelars o corruptes van conduir a un important creixement de la desconfiança en el funcionament de les principals institucions polítiques dels països del sud d'Europa. Però, sobretot, en els sobretot en els partits que van estar en el govern durant aquells anys i que van tindre dificultats per a reconciliar les creixents demandes socials derivades de la crisi amb l'aplicació de les polítiques d'austeritat imposades per les institucions europees (Muro i Vidal, 2017). Tot això va generar cert ambient propici als discursos populistes, però no està clar que foren els partits de la dreta radical els que més n'eixiren afavorits. Inicialment, aquest descontentament fou capitalitzat, sobretot, per partits de l'esquerra radical (della Porta *et al.*, 2017; Morlino i Raniolo, 2017). La conseqüència més directa i immediata de la mobilització del malestar ciutadà fou un càstig electoral sense precedents als diferents partits en el govern (Bosco i Verney, 2012, 2016).

La confiança en les institucions i el projecte europeu també van començar a ressentir-se en els països de l'Europa del Sud durant aquests anys. D'una banda, les progressives ampliacions a l'Europa de l'Est durant els anys 2000 van comportar canvis en la renda per càpita dins de la UE, el que conduí a la progressiva retirada de les inversions derivades dels fons de cohesió. Això no esborrà el balanç positiu que molts dels ciutadans feien de la pertinença a la Unió, però erosionà el suport dels que basaven el seu europeisme en la transferència de rendes. A més, la UE fou assenyalada per molts dels governs nacionals del sud d'Europa com la culpable del gir cap a l'austeritat en les polítiques públiques desenvolupades a partir del 2010. La intervenció de la UE en els successius rescats a Grècia, Portugal, Espanya i Itàlia

afavorí encara més la proliferació de discursos crítics, sobretot per part dels partits d'esquerra radical (Rodríguez-Aguilera, 2012; Morlino i Raniolo, 2017). Els partits de dreta radical tingueren més dificultats per a capitalitzar aquest discurs al sud d'Europa perquè molts d'ells tenien posicions favorables al liberalisme econòmic, el que en dificultà la crítica oberta a les polítiques d'austeritat. A Grècia, per exemple, el suport de l'ultradreta LAOS a les polítiques d'austeritat acabà comportant la seua desaparició electoral (Ellinas, 2013).

El factor migratori ha jugat de manera ambivalent a partir de la Gran Recessió. Per un costat, les dificultats econòmiques que visqueren molts dels països del sud d'Europa implicaren que una part dels immigrants que havien arribat durant els anys 2000 retornaren als seus països d'origen. A més, molts joves del sud d'Europa van iniciar un nou èxode migratori cap als països del nord d'Europa. D'altra banda, la inestabilitat política que seguí a les primaveres àrabs sí que ha estat un dels factors propiciadors del creixement de la dreta radical al sud d'Europa. Però aquestes circumstàncies han variat molt en funció de les especificitats de cada país. A França, el principal problema foren els actes de violència política propiciats per l'islamisme radical, que decaigueren a partir de la segona meitat de la dècada de 2010. En canvi, Grècia i Itàlia han patit considerables problemes d'immigració il·legal produïts, entre altres, per les guerres civils a Síria o a Líbia. Per la seua banda, Espanya i Portugal s'han mantingut bastant més al marge d'aquesta problemàtica perquè la situació política al Marroc ha estat força estable.

Des del punt de vista de l'oferta, hi ha diversos factors que poden explicar la creixent rellevància de la dreta radical al sud d'Europa. En primer lloc, i com hem assenyalat en el primer apartat d'aquestes conclusions, s'han produït importants transformacions (en el lideratge, la marca, els discursos o les aliances) en alguns dels vells partits com el FN/RN o la *Lega*. També han aparegut nous partits, com *Vox* o *Chega*, que han compartit plantejaments semblants que han servit per a evitar-ne l'estigmatització (Mendes i Dennison, 2021). A més, en el cas espanyol, el creixement de *Vox* ha anat acompanyat d'una important reducció de la fragmentació que tradicionalment patia aquest espai polític. Ara bé, la transformació d'aquests partits difícilment haguera tingut cap èxit sense la cobertura que els hi han donat diferents mitjans de comunicació. En el cas francès o italià, aquesta atenció segurament podria entendre's per la presència parlamentària de la qual partien ja abans de la Gran Recessió. En la resta de països, aquests partits han estat prou hàbils per a aconseguir que els seus missatges o les seues activitats captin l'atenció d'alguns dels principals mitjans de comunicació convencionals. Part d'aquest èxit es deu a l'activitat d'aquests partits en les xarxes socials (Caiani i Parenti, 2009, 2011).

i també a l'ús de provocacions (com les que van donar popularitat a Salvini a Itàlia o a Ventura a Portugal) o a les demostracions de capacitat organitzativa, com el multitudinari acte celebrat per Vox l'octubre de 2018 (Caiani i Carvalho, en aquest volum; Marchi i Lisi, en aquest volum; López i Borràs, en aquest volum; Barrio, en aquest volum). Eventualment, també cal preguntar-se fins a quin punt hi ha hagut un interès per part d'alguns mitjans de comunicació o de grups econòmics que els donen suport per a difondre l'agenda d'aquest tipus de partits.

Els canvis produïts en la configuració dels *cleavages* a partir de la Gran Recessió també poden haver contribuït al creixement d'alguns partits polítics com Vox, la *Lega* o Alba Daurada. D'altra banda, la influència d'aquest fenomen sembla ser molt més limitada en altres països com França o Portugal (Lisi, 2019). En el cas espanyol, l'existència de dues divisòries, la socioeconòmica i la centre-perifèria, s'ha interpretat com un obstacle per a l'aparició de partits de dreta radical, ja que molts dels temes centrals d'aquests partits (l'etnonacionalisme o l'autoritarisme social) han estat, en bona part, articulats pel Partido Popular i per alguns dels partits regionals. Es dona el fet, a més, que a Espanya les posicions més partidàries del centralisme polític havien estat alineades amb el Franquisme (Muñoz, 2008; Alonso i Rovira Kaltwasser, 2015). Ara bé, com han explicat diversos autors en aquest volum, això va canviar a partir de la Gran Recessió degut a l'erosió del suport a la descentralització en bona part d'Espanya i a la reacció secessionista de Catalunya. La competició nacionalista entre el Partido Popular i Ciudadanos sobre com recentralitzar l'Estat autònom i com donar resposta al desafiament català va acabar alimentant un tercer partit, Vox, amb propostes encara més radicals que aquests dos (Barrio, en aquest volum; López i Borràs, en aquest volum, Acha, 2021; Jaráiz, Cazorla i Pereira, 2021; Oliván, 2021). A Itàlia, la configuració dels *cleavages* tampoc fou un problema per al creixement i per a la consolidació de la *Lega*, però aquest procés també tingué les seues particularitats, perquè el partit aparcà els plantejaments secessionistes i optà pel nativisme com a estratègia per a convertir-se en el principal partit de la dreta italiana. Això fou possible, en part, per la poca rellevància i la construcció més bé instrumental de l'etnonacionalisme de la *Lega* (Ruzza, 2018, Caiani i Carvalho, en aquest volum).

Finalment, l'element necessari (tot i que no suficient) que ha propiciat el creixement de la dreta radical al sud d'Europa té a veure amb la debilitat dels partits de dretes tradicionals en un context de fort realineament dels diferents sistemes de partits (Mendes i Dennison, 2021; Rodríguez-Teruel, 2021 i en aquest volum). Com hem assenyalat, aquesta debilitat és fruit de diversos factors contextuais (particulars a cada país), però presenta un element comú derivat del malestar ciutadà produït

per les polítiques d'austeritat derivades de la crisi econòmica. A França, les mesures econòmiques implantades pel president Sarkozy durant el seu mandat conduïren a la derrota de la *Union pour un Mouvement Populaire* (UMP) en la primera volta de les presidencials de 2012. Tot i els esforços de la UMP per a transformar-se, el partit entrà en una profunda crisi a les portes de les presidencials de 2017 i tampoc aconseguí passar a la segona volta que disputà Marine Le Pen. A Itàlia, la dimissió de Berlusconi l'any 2011 i la derrota de *Il Popolo de la Libertà* (PdL) en les eleccions de 2013 tingueren molt a veure amb el rescat d'Itàlia i amb la implementació de les polítiques d'austeritat que seguiren. Els mals resultats del PdL en aquelles eleccions deixaren oberta una finestra d'oportunitat per al creixement de la *Lega*. A Grècia, Nova Democràcia (*Νέα Δημοκρατία*, *Néa Dimokratía* en grec) perdé les eleccions de 2009, el que obrí una lluita successòria dins del partit. Tot i estar a l'oposició entre 2009 i 2011, el partit estigué implicat en la negociació del primer rescat a Grècia. Entre 2012 i 2015, Nova Democràcia formà part del govern de concentració nacional amb el principal partit de l'esquerra encarregat de dur a terme les polítiques d'austeritat. A Portugal, la situació fou semblant perquè el *Partido Social Democrata* (PSD) estigué en l'oposició fins a l'any 2011. El fet d'estar al marge de la gestió de les primeres mesures d'austeritat afavorí la victòria dels conservadors. De tota manera, la victòria obligà a la formació d'un nou govern en coalició liderat pel PSD, que aplicà el gruix de les polítiques d'austeritat portugueses. La coalició liderada pel PSD revalidà la seua victòria electoral l'any 2015, però no aconseguí la majoria. Això propicià que, poc després, es presentés una moció de censura que tombà el nou govern de coalició tot just acabat de formar pel PSD aquell mateix any 2015. El pas a l'oposició propicià la dimissió del líder del partit i inicià una llarga disputa pel lideratge que l'afeblí electoralment i que el dugué a seguir en l'oposició després de les eleccions de 2019. El cas espanyol també presenta semblances amb el portuguès. El Partido Popular (PP) quedà al marge de la primera implementació de mesures d'austeritat, cosa que li permeté obtenir la majoria absoluta en les eleccions de 2011. Al llarg del seu mandat, el PP dugué a terme el rescat de la banca i importants retallades en aplicació de les polítiques d'austeritat. Tot i la davallada de suports, deguda també a l'aparició de diversos escàndols de corrupció, el partit fou el més votat en les generals de 2015 i de 2016. El PP aconseguí formar un govern en minoria l'any 2016, que fou derrotat per una moció de censura l'any 2018. A partir d'aquell moment, el líder dimití i el partit entrà en una carrera successòria que el debilità electoralment de cara a les dues eleccions generals de 2019.

I què? Impactes de la dreta radical al sud d'Europa

Els autors d'aquest volum també han reflexionat sobre les conseqüències de la creixent rellevància d'aquests partits al sud d'Europa. Els principals impactes poden dividir-se, per un costat, en els efectes que han tingut en el debat polític i, per extensió, en la competició política. Per l'altre, en la influència que han exercit sobre les polítiques públiques i sobre l'acció dels respectius governs. I, encara, sobre el funcionament més general de les democràcies al sud d'Europa, en línia amb el que també ha passat en altres països occidentals (Mudde, 2013).

Durant els anys previs a la Gran Recessió, la competició política en la majoria de països del sud d'Europa passava principalment per la divisòria socioeconòmica articulada a partir de l'esquerra i la dreta. En la majoria de països, això es traduïa en dinàmiques de competició pensades per a captar votants centristes (Lisi, 2019). L'accés a la representació política (local, regional o nacional) per part dels partits de dreta radical ha tendit a anar aparellat d'un considerable augment de l'atenció per part dels mitjans de comunicació nacional. El discurs provocador d'aquests partits ha tingut certa capacitat de canviar els temes de discussió en el debat públic i, eventualment, de situar nous marcs d'interpretació de la realitat. Alguns dels temes més controvertits que aquests partits han tractat de capitalitzar han estat lligats a la immigració, com el de la crisi de refugiats procedents de la inestabilitat política a l'Àfrica del Nord i Síria, o el de la immigració il·legal de menors no acompanyats, sovint vinculada amb el terrorisme gihadista. També hi trobem les seues crítiques al consens preexistent sobre les polítiques públiques d'igualtat, que han tractat de desacreditar com a ideologia de gènere (Gallardo, en aquest volum). La difusió de les idees d'aquests partits pels mitjans de comunicació convencionals ha tornat a alimentar i a escalar una dinàmica que, en països com Itàlia o Espanya, va començar anys abans amb l'arribada de partits populistes com Podemos o el *Movimento 5 Stelle*. El resultat ha estat la inevitable polarització del debat públic, que també s'ha traduït en noves dinàmiques de competició electoral: el control pels temes i els marcs de debat en l'agenda pública, o la rivalitat per a plantejar solucions simples i dràstiques a problemes complexos. Com ha assenyalat Barrio, i també López i Borràs, en el cas espanyol això ha estat molt visible pel paper que Vox ha jugat respecte a la resposta al secessionisme català. L'alineament del PP i de Ciudadanos amb els plantejaments maximalistes de Vox pogué observar-se en una manifestació de 2019, en què tots tres partits es manifestaren junts en contra de qualsevol mena de diàleg amb els partits secessionistes. Aquesta manifestació serví d'excusa al govern de Pedro Sánchez per a acabar la legislatura i convocar eleccions.

Menys clar és que aquests partits hagen estat capaços d'influir sobre el procés de les polítiques públiques dels seus respectius països. De fet, la rellevància d'aquests partits s'ha posat en dubte fins i tot en democràcies més madures, on aquesta família política porta més temps present (Mudde, 2013). Com han assenyalat Kelbel i Lanzone, la principal influència del FN sobre les polítiques ha estat més bé indirecta gràcies al fet que la dreta moderada ha propiciat un gir en alguns dels plantejaments de llei i ordre i en la immigració, especialment durant el mandat de Sarkozy. A Itàlia, els acadèmics es mostraren molt escèptics sobre la influència de la dreta radical en els governs de Berlusconi. Més bé s'ha tendit a creure que aquests quedaren eclipsats per la dreta moderada, el que propicià el canvi programàtic d'aquests partits cap a posicions neoliberals (Ruzza i Fella, 2009). En canvi, Caiani i Carvalho sí que han notat alguns efectes derivats del primer govern format pel M5S i la *Lega* entre 2018 i el 2019. D'una banda, el nou govern feu un important gir a les polítiques d'austeritat implementades en la legislatura anterior afavorint una reforma de la Renda de Ciutadania i del sistema de pensions. De l'altra, la política migratòria, passà a tindre un clar component nativista en mans de la *Lega*, més basat en accions propagandístiques, però també en restriccions dels drets d'asil. L'èmfasi en la política migratòria decaigué ràpidament quan la *Lega* deixà el govern. A Grècia, Espanya o Portugal, la rellevància d'aquests partits ha estat menor perquè la seua entrada en les institucions ha coincidit amb partits d'esquerreres al govern (Halikiopoulou i Nanou, 2016; Jaráiz, Cazorla i Pereira, 2021; Oliván, 2021). En el cas espanyol, la influència de Vox sí que s'ha començat a sentir en l'àmbit regional. En aquelles regions on dona suport a governs de dretes (Andalusia, Madrid, Múrcia) la seua prioritat ha estat dirigida a capitalitzar el descontentament amb les polítiques d'igualtat. Fins ara, el seu èxit ha estat més propagandístic, bloquejant els pressupostos regionals, que efectiu. El mateix podem dir respecte a la reforma de l'Estat autonòmic. El seu creixement electoral (com abans, el de Ciudadanos) sembla haver servit, sobretot, per a bloquejar les poques temptacions que podria tindre el PP d'arribar a acords amb el PSOE en aquesta qüestió.

Més complicat és considerar l'impacte que han pogut tindre aquests partits sobre el conjunt del sistema polític. Des d'un punt de vista institucional, només la *Lega* ha estat fugaçment al govern. Per això, la seua incidència en el debilitament de l'Estat de Dret o la promoció de pràctiques il·liberals, com va passar durant el mandat de Trump als Estats Units, ha estat marginal. Més controvertit pot resultar preguntar-se si la influència d'aquests partits ha pogut servir per a promoure el que s'ha conegut com a populisme penal (Pratt, 2007). En el cas espanyol, Vox (com abans ho feren altres partits com Unió, Progreso y Democracia) podria haver intentat jugar aquesta carta presentant-se com a acusació particular en judicis d'especial transcendència

política, com el dels fets produïts durant la tardor de 2017 a Catalunya. La seua actuació durant el judici donà a aquest partit la possibilitat de fer visibles les seues posicions maximalistes sobre el secessionisme català quan encara era a l'oposició extraparlamentària, així com de mostrar a l'opinió pública la seua "vigilància" sobre les actuacions de la fiscalia.

Finalment, cal considerar també que, participant en el joc democràtic, els partits de la dreta radical poden estar contribuint a reforçar les democràcies liberals contemporànies. Ho fan en incorporar al joc democràtic ciutadans que prèviament podien no sentir-se representats, als qui la política no interessava o a aquells que preferien exercir-la mitjançant formes violentes. Des d'aquest punt de vista, el fet que molts dels partits de la dreta radical del sud d'Europa s'hagen desmarcat de la violència política seria una consecució prou rellevant. En el futur, la tasca de les institucions liberal-democràtiques passa, òbviament, per atraure aquests partits i actors polítics cap al respecte de l'estat de dret, la separació de poders i el joc polític ordinari. Aquest és possiblement el principal repte que planteja el creixement de la dreta radical en aquesta quarta onada: convertir aquests partits que donen respostes a demandes ciutadanes no satisfetes en actors que també respecten els procediments i principis de les democràcies liberals contemporànies.

Conclusions

L'objectiu d'aquest text ha estat presentar una panoràmica comparada, a partir de les reflexions dels diferents capítols d'aquest llibre, sobre l'evolució política de la dreta radical al sud d'Europa. Per a això, hem examinat, en primer lloc, les notables transformacions produïdes en alguns dels partits que ja havien estat rellevants en les dècades precedents. Els casos més importants han estat el del FN/RN a França i el de la *Lega* a Itàlia, on el canvi ha afectat el lideratge, els discursos o les estratègies polítiques. Però també hi hem presentat els nous actors que han emergit en els darrers anys, com *Chega* a Portugal o *Vox* a Espanya. Amb l'excepció d'Alba Daurada, els partits més antics han aconseguit posicions més influents en els respectius sistemes de partits; els nous, de moment, no han estat capaços de superar el llindar de representació.

En segon lloc, el capítol ha examinat els factors de demanda i d'oferta que van limitar la implantació d'aquests partits durant les dècades precedents, així com aquells que semblen ajudar a entendre'n el creixement actual. Des del punt de

vista de l'oferta, la dificultat d'implantació dels partits d'ultradreta s'ha explicat perquè els ciutadans han estat refractaris als principis fonamentals que han inspirat els discursos tradicionals dels partits de la dreta radical al sud d'Europa: han desconfiat dels llegats autoritaris passats, la immigració ha jugat un paper secundari en el debat polític i els ciutadans han mostrat el seu suport cap a les institucions europees. Des del punt de vista de l'oferta, la importància del *cleavage* socioeconòmic, el sistema electoral, les estratègies polítiques dels partits de la dreta tradicional o els discursos nostàlgics també han estat assenyalats com a obstacles per al seu accés a les institucions. A partir de la Gran Recessió, alguns d'aquests elements han canviat. Els efectes de les polítiques d'austeritat sobre la confiança en les institucions, el creixement de l'euroescepticisme i la creixent rellevància de la immigració com a problemàtica ajuden a entendre un ambient més favorable a aquests partits. D'altra banda, els ja esmentats canvis en el lideratge o els discursos dels nous i vells partits de la dreta radical, els canvis en la configuració dels *cleavages* i, sobretot, la debilitat dels partits de dretes tradicionals en un context d'importantes transformacions dels sistemes de partits semblen els elements clau des d'un punt de vista de l'oferta política.

La projecció electoral d'aquests partits sens dubte beu de la creixent capacitat d'incidir en el debat polític i de canviar les lògiques de competició. Més controvertit és avaluar-ne la incidència en el procés de les polítiques públiques. De moment, la seua incidència sembla haver estat més bé limitada, fins i tot quan han estat al govern, com és el cas de la *Lega*. Si considerem la seua influència d'una manera més genèrica, cal tindre present que els partits de dreta convencional han tendit a canviar part dels seus plantejaments (especialment de llei i ordre) per a contrarestar el seu creixement. Finalment, i com també ha passat amb l'esquerra radical, aquests partits han estat capaços d'integrar una part d'electors dins del joc democràtic que, d'altra manera, no ho hagueren fet.

Aquesta darrera reflexió ens du a plantejar, per a acabar, alguns dels desafiaments d'aquesta nova família política en el sud d'Europa. El primer de tots és la capacitat que tindran aquests partits per a institucionalitzar-se. Com han assenyalat Kelbel i Lanzzone en el seu capítol, sembla que el RN/FN ha aconseguit consolidar part d'aquest procés amb el canvi de lideratge i convertir-se en la principal alternativa de dreta, tot i que el partit continua encara assentat en una forta base personalista. També, la *Lega* ha superat exitosament la desaparició de la figura carismàtica de Bossi. Tanmateix, no està clar si la *Lega* podrà consolidar el seu salt com a primera força política de la dreta italiana (Caiani i Carvalho, en aquest volum). A Grècia, en canvi, el futur de l'Alba Daurada sembla més complicat que mai després de perdre

la representació i ser condemnat per la justícia. Quin dels dos camins seguiran els partits a Espanya i a Portugal? La resposta segurament tindrà a veure amb la capacitat que tinguen per a ressituar-se en el món de després de la pandèmia de coronavirus (Albertazzi, Bonansinga i Zulianello, 2021).

Bibliografia

Acha, B. (2021) *Analizar el auge de la ultraderecha*. Barcelona: Gedisa.

Albertazzi, D., Bonansinga, D. i Zulianello, M. (2021) 'The right-wing alliance at the time of the Covid-19 pandemic : all change ?', *Contemporary Italian Politics*. Routledge, 00(00), pp. 1–15. doi: 10.1080/23248823.2021.1916857.

Alonso, S. i Rovira Kaltwasser, C. (2015) 'Spain: No Country for the Populist Radical Right?', *South European Society and Politics*, 20(1), pp. 21–45. doi: 10.1080/13608746.2014.985448.

von Beyme, K. (1988) *Right Wing Extremism in Western Europe*. London & New York: Routledge.

Bleich, E. (2005) 'The legacies of history? Colonization and immigrant integration in Britain and France', *Theory and Society*, 34(2), pp. 171–195. doi: 10.1007/s11186-005-7016-7.

Bosco, A. i Verney, S. (2012) 'Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010-11', *South European Society and Politics*, 17(2), pp. 129–154. doi: 10.1080/13608746.2012.747272.

Bosco, A. i Verney, S. (2016) 'From Electoral Epidemic to Government Epidemic: The Next Level of the Crisis in Southern Europe', *South European Society and Politics*. Routledge, 21(4), pp. 383–406. doi: 10.1080/13608746.2017.1303866.

Bosco, A. i Verney, S. (2017) *Crisis elections, new contenders and government formation: breaking the mould in Southern Europe*. London & New York: Routledge.

Bulli, G. i Tronconi, F. (2011) 'The Lega Nord', in Elias, A. i Tronconi, F. (eds) *From protest to power. Autonomist parties and the challenges of representation*. Wien: Braumüller, pp. 51–74.

Caiani, M. i Parenti, L. (2009) 'The dark side of the web: Italian right-wing extremist groups and the internet', *South European Society and Politics*, 14(3), pp. 273–294. doi: 10.1080/13608740903342491.

Caiani, M. i Parenti, L. (2011) 'The Spanish extreme right and the Internet', *Análise Social*. Instituto Ciências Sociais da Universidad de Lisboa, 46, pp. 719–740. doi: 10.2307/41494870.

Casals, X. (2005) 'Spain: the long journey from neo-Francoism to national-populism (1975–2005)', in Casals, X. (ed.) *Political Survival on the Extreme-Right: European Movements between the Inherited Past and the Need to Adapt to the Future*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, pp. 127–145.

Davis, T. C. (1998) 'The Iberian Peninsula and Greece: Retreat from the Radical Right?', in Betz, H.-G. i Immerfall, S. (eds) *The new politics of the right. Neo populist parties and movements in established democracies*. New York: St. Martin's Press, pp. 157–172.

Deschouwer, K. (2008) *New Parties in Government. In power for the first time*. London and New York: Routledge.

Diamandouros, P. i Gunther, R. (2001) *Parties, politics, and democracy in the New Southern Europe*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.

Duverger, M. (1954) *Political parties: Their organization and activity in the modern state*. London: Methuen.

Elias, A. i Tronconi, F. (2011) *From protest to power. Autonomist parties and the challenges of representation*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Ellinas, A. A. (2013) 'The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece', *South European Society and Politics*, 18(4), pp. 543–565. doi: 10.1080/13608746.2013.782838.

Georgiadou, V. (2013) 'Right-Wing Populism and Extremism: The Rapid Rise of "Golden Dawn" in Crisis-Ridden Greece', in *The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung, pp. 75–101.

Gunther, R., Diamandouros, N. P. i Sötēropoulos, D. A. (2006) *Democracy and the State in the New Southern Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Hainsworth, P. (1992) *The Extreme Right in Europe and the USA*. London: Bloomsbury Academic.

Halikiopoulou, D. i Nanou, K. (2016) 'Changing the policy agenda ? The impact of the Golden Dawn on Greek party politics', *GreeSE: Hellenic Observatory papers on Greece and Southeast Europe* (103). London: London School of Economics and Political Science

Ignazi, P. (2003) *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Ignazi, P. (2005) 'Legitimation and Evolution on the Italian Right Wing: Social and Ideological Repositioning of Alleanza Nazionale and the Lega Nord', *South European Society and Politics*, 10(2), pp. 333–349. doi: 10.1080/13608740500135058.

Jaráiz, E., Cazorla, Á. i Pereira, M. (2021) *El Auge de la Extrema Derecha en España*. Valencia: Tirant lo Blanch.

Kriesi, H., Lorenzini, J., Wüest, B. i Häusermann, S. (2020) *Contention in Times of Crisis: Recession and Political Protest in Thirty European Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lisi, M. (2019) *Party System Change , the European Crisis and the State of Democracy*. London & New York: Routledge.

Mendes, M. S. i Dennison, J. (2021) 'Explaining the emergence of the radical right in Spain and Portugal: salience, stigma and supply', *West European Politics*. Routledge, 44(4), pp. 752–775. doi: 10.1080/01402382.2020.1777504.

Montero, J. R. i Morlino, L. (1993) 'Legitimidad y democracia en el Sur de Europa', *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, (64), pp. 7–40.

Montero, J. R., Zmerli, S. i Newton, K. (2008) 'Social trust, political confidence, and satisfaction with democracy', *Reis: Revista española de investigaciones sociológicas*, 122, pp. 11–54. doi: 10.2307/40184879.

Morlino, L. i Raniolo, F. (2017) *The Impact of the Economic Crisis on South European Democracies*. Cham: Springer International Publishing.

Mudde, C. (2013) 'Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what?', *European Journal of Political Research*, 52(1), pp. 1–19. doi: 10.1111/j.1475-6765.2012.02065.x.

Muñoz, J. (2008) *From National Catholicism to Democratic Patriotism? An Empirical Analysis of Contemporary Spanish National Identity*. PhD Thesis. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

Muro, D. i Vidal, G. (2017) 'Political mistrust in southern Europe since the Great Recession', *Mediterranean Politics*, 22(2), pp. 197–217. doi: 10.1080/13629395.2016.1168962.

Oliván, F. (2021) *El toro por los cuernos: VOX la extrema derecha europea y el voto obrero*. Madrid: Tecnos.

Pedersen, M. N. (1982) 'Towards a new typology of party lifespans and minor parties', *Scandinavian Political Studies*, 5(1), pp. 1–16. doi: 10.1111/j.1467-9477.1982.tb00256.x.

della Porta, D., Fernández, J., Kouki, H. i Mosca, L. (2017) *Movement parties against austerity*. Cambridge: Polity. doi: 10.1057/s41296-017-0164-5.

Pratt, J. (2007) *Penal Populism*. London and New York: Routledge

Quaranta, M. (2018) 'How citizens evaluate democracy: An assessment using the European Social Survey', *European Political Science Review*, 10(2), pp. 191–217. doi: 10.1017/S1755773917000054.

Reif, K. i Schmitt, H. (1980) 'Nine second-order national elections. A conceptual framework for the analysis of European Elections results', *European Journal of Political Research*, 8(1), pp. 3–44. doi: 10.1111/j.1475-6765.1980.tb00737.x.

Rodríguez-Aguilera, C. (2012) *Euro-escepticismo, Euro-fobia y Euro-criticismo. Los partidos radicales de la derecha y la izquierda ante la Unión Europea*. Barcelona: Huygens.

Rodríguez-Teruel, J. (2021) 'Polarisation and Electoral Realignment: The Case of the Right-Wing Parties in Spain', *South European Society and Politics*. doi: 10.1080/13608746.2021.1901386.

Rodríguez-Teruel, J., Barberà, O., Barrio, A. i Casal Bértoa, F. (2019) 'From stability to change? The evolution of the party system in Spain', in Lisi, M. (ed.) *Party Systems and Democracy in Europe: continuity, renewal or change?* London and New York: Routledge, pp. 248–70.

Ruzza, C. (2018) 'The Radical Right in Southern Europe', in Rydgren, J. (ed.) *The Oxford Handbook of the Radical Right*. Oxford: Oxford University Press, pp. 505–520.

Ruzza, C. i Fella, S. (2009) *Reinventing the Italian right: Territorial Politics, Populism and Post-Facism*. London: Routledge.

Sartori, G. (1976) *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Torcal, M. i Magalhães, P. C. (2009) *Political Culture in Southern Europe: Searching for Exceptionalism*. Manuscript. <http://repositorio.ul.pt/handle/10451/11898>.

Torcal, M. i Montero, J. R. (2006) *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social capital, institutions and politics*. Oxon and New York: Routledge.

Vasilopoulou, S. i Halikiopoulou, D. (2015) *The Golden Dawn's 'nationalist solution'*. New York: Palgrave Pilot.

Verney, S. (2011) 'Euroscepticism in Southern Europe: A Diachronic Perspective', *South European Society and Politics*, 16(1), pp. 1–29. doi: 10.1080/13608746.2010.570124.

Un missatge de la Fundació Coppieters

Des de la seva creació, al 2007, la Fundació Coppieters promou la recerca sobre temes Europeus i afers globals, centrant-se principalment en la gestió cultural i lingüística de la diversitat, la governança multinivell, temes socials, polítics i econòmics, descentralització i reformes constitucionals, autodeterminació, resolució de conflictes, drets humans i promoció de la pau.

Com a centre de recerca i estudis, sempre ens hem esforçat per aconseguir publicacions i papers d'alta qualitat per aportar noves reflexions i visions per a una Europa inclusiva i sostenible.

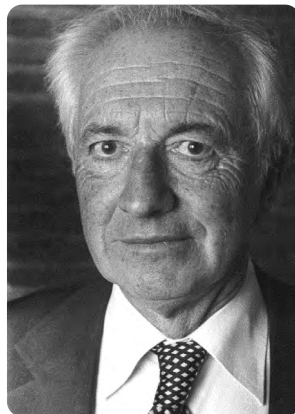
Amb aquest objectiu, publiquem aquests assajos, dels que estem especialment orgullosos perquè representen una nova i important contribució per al debat sobre el futur d'Europa. Estic segura que tindrà un impacte significatiu al més alt nivell institucional i entre polítics a nivell europeu, l'academia, activistes i la ciutadania.

M'agradaria agrair i reconèixer els i les autores, els i les editores i coordinadores d'aquest estudi per la seva excel·lent contribució al treball de la Fundació. I també us agraïxo a vosaltres, lectors i lectores, pel vostre interès pels nostres projectes.

Antonia Luciani
Secretaria General de la Fundació Coppieters
www.ideasforeurope.eu

Maurits Coppieters (Sint-Niklaas, 1920 – Deinze, 2005)

El flamenc Maurits Coppieters va estudiar història i més tard es va convertir en doctor en dret i va obtenir un Màster en estudis d'Europa de l'Est. Durant la Segona Guerra Mundial es va negar a treballar per a l'ocupant alemany de Belgica. Va ser una de les persones que van restablir el Vlaamse Volksbeweging (Moviment Popular Flamenc), i va ser-ne el president des de 1957-1963.



La carrera política de Coppieters va començar quan es va convertir en membre dels partit flamenc Volksunie (VU), que es va formar el 1954. Coppieters va ser regidor entre 1964 i 1983. També va ser elegit membre del Parlament belga (1965-1971) i del Senat (1971-1979). Al mateix temps, Coppieters es va convertir en president de la recentment creada 'Cultuurraad voor de Nederlandstalige Cultuurgemeenschap' (Consell Cultural de la Comunitat de parla Neerlandesa), precursora del Parlament Flamenc. El 1979, Coppieters va ser elegit eurodiputat durant les primeres eleccions directes al Parlament Europeu.

Com a regionalista, va passar a formar part del Group for Technical Coordination and Defence of Independent Groupings and Members in the European Parliament (TCDI). Entre altres coses, va adquirir notorietat quan va defensar el causa del poble Cors.

Coppieters també va tenir un paper pioner en la formació de l'Aliança Lliure Europea, de la qual esdevingué President Honorari. Hi va continuar jugant un paper fins i tot després d'acomiar-se de la política activa el 1981. El 1996, Coppieters va unir forces amb el president de la Parlament flamenc, Norbert De Batselier, per promoure 'Het Sienjaal', un projecte amb un visió per aconseguir una reactivació política més enllà de les fronteres del partit Volksunie.

Coppieters van morir el dia 11 de novembre de 2005.

Membres de la Fundació Coppieters

- ✿ ADEO – Associacion pel Desvelopament de l'Esclach Occitan Occitània (Occitania), adeo-oc.eu
- ✿ Alkartasuna Fundazioa. Portuetxe 23, 1º, 20018 Donostia / San Sebastian Euskadi (Basque Country), alkartasunafundazioa.com
- ✿ Arritti. Bd de Montera 5, 20200 Bastia Corsica, p-n-c.eu
- ✿ Ezkerraberri Fundazioa. Aduanaren txokoa 16-18, 31001 Iruñea Euskadi (Basque Country), ezkerraberri.org
- ✿ Fundación Galiza Sempre. Av. Rodriguez de Viguri 16, Baixo 15702 Galiza (Galicia), galizasempre.org
- ✿ Fundació Emili Darder. Isidoro Antillon 9, Palma de Mallorca Illes Balears (Balearic Islands), fundacioemilidarder.cat
- ✿ Fundació Josep Irla. Calabria 166, 08015 Barcelona Catalunya (Catalonia), irla.cat
- ✿ Fundació Nexe. País Valencià (Valencian Country), fundacionexe.org
- ✿ Home of Macedonian Culture. Stefanou Dragoumi 11, PO Box 51, 53100 Florina Macedonia, Greece
- ✿ Le Peuple Breton. Rue Pinot Duclos 9, 22000 Saint-Brieuc Breizh (Brittany) peuplebreton.net
- ✿ Welsh Nationalism Foundation. Department of Humanities, University of Wales, Caerdydd (UWIC), Western avenue, Caerdydd, CF5 2SG, Cymru (Wales) welshnationalismfoundation.eu

Membres associats de la Fundació Coppieters

- ✿ CIEMEN – Catalunya (Catalonia), ciemen.cat Catalonia
- ✿ Enbata. Bayonne (Basque Country), enbata.info
- ✿ Free State of Rijeka Association Rijeka, Rijeka
- ✿ Hungarian National Council of Transylvania – Erdély (Transylvania), emnt.org
- ✿ Istituto Camillo Bellieni, Sardinia (Sardinia), istituto-bellieni.it
- ✿ Kurdish Institute of Brussels, Belgium, kurdishinstitute.be

Estudis i publicacions de la Fundació Coppieters

- 2020 — **Women in the Executive Branch**
by Sílvia Claveria
- 2020 — **The New Audiovisual Paradigm and Non-Hegemonic Languages**
Reflections around future challenges by Josu Amezaga Albizu, Carlos Ares, Jon Artatxo Aurtenetxe, Enric Marín i Otto, Jaume Ripoll Vaquer and Laura Santamaria
- 2020 — **Flexicurity as a Labour Policy** A Comparative analysis
by Professor Montse Solé
- 2020 — **Transforming Tourism** Regional perspectives on a global phenomenon,
by Marina Abad Galtzakorta, Aurkene Alzua-Sorzabal, Pedro Bravo, Igor Calzada, Rebecca Finkel, Inaki Irazabalbeitia Fernandez, Majella Sweeney and Julie Wilson
- 2019 — **Minority women in politics**
by Dr Justine Séran, Charlotte Andrews, Juweria Ali, Migmar Dhakyel, Roseanna McPhee, Irene Gómez Santos, Mona Silavi and Virginia Wangare Greiner
- 2018 — **The Future of Sustainable Energy**
by Elsje Catharina de Groote, Symke Aleyt Nieboer,
Samantha Gan Kristensen, Catherina De Zilva
- 2018 — **Stateless nations and media landscapes**
- 2017 — **The phenomenon of second home buying in the European Union's peripheral regions** by Arriti and Le Peuple Breton
- 2017 — **Size, Efficiency and Equality Successful cases in the global economy**
by Xavier Cuadras-Morató, Modest Guinjoan and Miquel Puig
- 2017 — **Feminism on the Peripheries of Europe:**
An Inclusive and Intersectional Youth Approach
- 2016 — **The Emergence of a Democratic Right to Self-determination in Europe**
- 2015 — **Democracy and European Emerging Values: The Right to Decide**
- 2015 — **A Quality Democracy for a New State** by Dr. Jaume López
- 2014 — **Paradiplomacy** by Adam Grydehøj, Linda Fabiani, Jordi Solé i Ferrando,
Lorena Lopez de Lacalle Aristi and Maria Ackrén
- 2013 — **An Alternative Economic Governance for the European Union**
by Xavier Vence, Alberto Turnes, Alba Nogueira. With the collaboration by ICEDE members Oscar Rodil, Brais Yáñez and Jorge Fernández
- 2012 — **The Future of Europe: An Integrated Youth Approach**
- 2012 — **The Ascent of Autonomous Nations 2nd edition The institutional advantages of being an EU member state,** by Matthew Bumford.
In a joint effort with the Welsh Nationalism Foundation
- 2012 — **Variations autour du concept d'empreinte culturelle Définition du concept et metodes de Mesure,** by Elna Roig Madorran et Jordi Baltà Pitolés
- 2011 — **Approaches to a Cultural Footprint Proposal for the concept and ways to measure it,** by Elna Roig Madorran and Jordi Baltà Pitolés

- 2010 — **The Internal Enlargement of the European Union 3rd edition Analysis of the legal and political consequences in the event of secession or dissolution of a Member State**, by Jordi Matas, Alfonso Gonzalez, Jordi Jaria and Laura Roman. In a joint effort with Fundació Josep Irla
- 2009 — **Electoral Contestability and the Representation of Regionalist and Nationalist Parties in Europe** by Simon Toubeau
- 2008 — **A Different Kind of Kinetics Establishing a network of heritage and research institutions for the (historical) study of national and regional movements in Europe**, by Luc Boeva

Papers de la Fundació Coppieters

- 2019 | 2 **Diversity and Media** by Pilar Kaltzada
- 2019 | 1 **Women's refugee experience** by Anne Esser
- 2018 | 2 **Digesting Brexit in Northern Ireland** by Dr Anthony Soares
- 2018 | 1 **For a European Agency for Multilingualism** by Bernat Joan i Mari
- 2017 | 1 **The Situation of Refugee Women in Europe, the Spanish State and Catalonia** Diagnosis and gaps for improvement, by Helena Castellà
- 2016 | 4 **Minorities and Cultural and Linguistic Minorities in Europe.**
Coordinated by Inaki Irazabalbeitia
- 2016 | 3 **'Yes Scotland' vs 'Better Together': How did it all happen?**
by Carlos Neira Cortizas and Sandrina Ferreira Antunes
- 2016 | 2 **Europe: A Dream & A Project** by Bernat Joan i Mari
- 2016 | 1 **The Economic Strategy of Stateless Nations in the Framework of the European Cohesion** by Nuria Fernandez Conejero, Rocio Cortés Fuentes and Luis H. Rodríguez Ruiz
- 2015 | 3 **Language, Identity & Power. What Future for Minority Languages in Europe? Conference organized** by Jill Evans, Herbert Dorfmann and Csaba Sógor MEPs
- 2015 | 2 **Cross-border Cooperation and Cultural Communities in Europe**
by Jordi Baltà Portolés
- 2015 | 1 **Which Federalism for Europe?** by Antonello Nasone and Attilio Pinna
- 2014 | 1 **The Fiscal Balance of Stateless Nations with the EU**
by Jaume Garau and Félix Pablo
- 2013 | 2 **Internationalism vs Globalism** by Isidor Marí, Santiago Castellà Surribas and Josep Bargalló. In a joint effort with Fundació Josep Irla
- 2013 | 1 **Law and Legitimacy: The Denial of the Catalan Voice** by Huw Evans.
In a joint effort with the Welsh Nationalism Foundation
- 2012 | 3 **Making Ideas Spread New Media, Social Networks, Political Communication, advocacy and campaigns,** by Jorge Luis Salzedo Maldonado
- 2012 | 2 **The Size of States and Economic Performance in the European Union**
by Albert Castellanos i Maduell, Elisenda Paluzie I Hernández and Daniel Tirado i Fabregat. In a joint effort with Fundació Josep Irla
- 2012 | 1 **2014-2020 Un autre cadre financier pluriannuel pour une nouvelle Europe Pour une Europe des peuples,** by Roccu Garoby. In a joint effort with Arritti
- 2011 | 3 **From Nations to Member States**
by Lieven Tack, Alan Sandry and Alfonso González
- 2011 | 2 **Diversité linguistique: Un défi pour l'Europe**
- 2011 | 1 **Tourism and Identity** by Marien André. In a joint effort with Fundació Josep Irla
- 2010 | 1 **Language Diversity: A Challenge for Europe**

Crèdits

Editorial

Coppieters Foundation
Fundació Nexe

Data de publicació, sèrie i número

2021/01, Coppieters Foundation, publicació #24

Coordinació acadèmica

Oscar Barberà

Coordinació

Idoia Arreaza Aguilera, Ignasi Centelles i Julie Duval

Consell de direcció

Xabier Macías, Josep Vall, Antonia Luciani, Alan Sandry, Sharon Webb, Iñaki Irazabalbeitia, Alix Horsch, Marianna Bekiari, Antonello Nasone, Ann Mares, Gonçal Grau i Krisztina Sándor

Consell científic

Alan Sandry – Assessor en el camp de les ciències polítiques
Josep Huguet – Assessor en els camps de la Història Contemporània i la Governança Pública
Daniel Turp – Assessor en el camp del dret internacional i del dret de l'autodeterminació
Mària do Carme García Negro – Assessora en el camp de l'economia aplicada
Sandrina Antunes – Assessora en matèria de relacions internacionals i dret d'autodeterminació
Ann Mares – Assessora en el camp de la investigació històrica, arxius i història dels moviments nacionals
Iñaki Lasagabaster – Assessor en el camp de la investigació històrica, arxius i història dels moviments nacionals

Traducció

Buenaventura Marco i Carmen Ferrando

Disseny Gràfic

Wils&Peeters - Lier

Foto de portada

Pawel Czerwinski / Unsplash

Imprempta

Drukkerij V.D. - Temse

© Coppieters Foundation, Fundació Nexe, Brussels, 2021. No items of this publication can in any way be copied or used without the explicit permission of the author or editor.



Fundació Coppieters
BRUSSEL | 2021